

Hogyan beszéltek?

Miru György

Az alkotmányozás politikai nyelve 1848–49-ben

MIRU GYÖRGY
**Az alkotmányozás politikai nyelve
1848–49-ben**

HOGYAN BESZÉLTEK?

Sorozatszerkesztő
VELIKY JÁNOS

MIRU GYÖRGY

**Az alkotmányozás politikai nyelve
1848–49-ben**

L'Harmattan Kiadó – TIT Kossuth Klub
Budapest

A kötet megjelenését a Nemzeti Kulturális Alap támogatta.

© Miru György, 2015

© L'Harmattan Kiadó, 2015

© TIT Kossuth Klub, 2015

ISBN 978-963-236-983-9

ISSN 2064-129X

A kiadásért felel Gyenes Ádám.

A kötet megrendelhető, illetve kedvezménnyel megvásárolható:

L'Harmattan Könyvesbolt
1053 Budapest, Kossuth L. u. 14–16.
Tel.: (+36-1) 267-5979
harmattan@harmattan.hu
www.harmattan.hu

Párbeszéd Könyvesbolt
1085 Budapest, Horánszky u. 20.
Tel.: (+36-1) 445-2775
www.konyveslap.hu

Olvasószerkesztő: Bellus Ibolya
Borító: Ujváry Jenő
Nyomdai előkészítés: Kállai Zsanett
Nyomdai munkák: Robinco Kft.
Felelős vezető: Kecskeméthy Péter

Tartalom

Bevezetés	7
Szövegek	115

Bevezetés

1848–49-ben a modernkori magyar történelem talán legjelentősebb fordulata következett be. Az eseménysor tartalmát a mai történeti emlékezetben szimbólumok és jelképes dátumok sűrítik össze, amik még inkább azt a képzetet keltik, hogy az átalakulás gyorsan, az európai és a magyar forradalom hatására következett be. A történelemben a változások eltérő ritmusban zajlanak. A törvényekkel leírható, meghatározható intézményeket viszonylag gyorsan át lehet alakítani, de a régi formák elmúlása és újak kialakulása hosszabb időt vesz igénybe. Köztudott, hogy a társadalomban ehhez évtizedekre van szükség, míg annak egyik, a modern korban egyre határozottabban elkülönülő és mind meghatározóbb megnyilvánulásában, a politikában a változás közvetlenebbül érzékelhető. A *Hogyan beszéltek?* sorozat jelen kötete az 1848–49-es átalakulás alkotmányos és politikai vonatkozásait mutatja be. A politikai fordulatot az alkotmánytörténészek és a politikatörténészek is részletesen elemezték, tehát intézménytörténeti és politikatörténeti szempontból is jól feltárt. Ez a kötet arra tesz kísérletet, hogy az alkotmány és a politikai intézmények reformját a *politikai nyelvek* szempontjából mutassa be.

A kontextualista-konceptualista eszmetörténet belső vitái és irányzatai ellenére is egyértelművé tette, hogy a történeti korok megértése csak úgy lehetséges, ha ismerjük azt a nyelvet, amit az adott korban beszéltek. A politikatörténetben ez azt jelenti, hogy a nyomként ránk maradt szöve-

geket eredeti kontextusaikban kell értelmeznünk. A kor cselekvői, ide értve természetesen a szóbeli vagy írásbeli megnyilatkozásokat is, szinte reflektálatlanul lépnek bele egy nyelvi világba, amit a közönségük elvár tőlük, és ami által az meg is érti őket. Az egyes alapfogalmak, bejáratott narratívák, retorikai panelek és közismert toposzok alapján elkülönülő politikai nyelvek alapvetően a közösség nyelvét kívánják plasztikussá tenni, habár a fennmaradt szövegek, szóljanak azok a közösséghez vagy a közösség nevében, mindig az egyéni nyelvhasználatot mutatják meg. Vitatható persze az egyes politikai nyelvek elhatárolásának sikeressége, s nem is az a cél, hogy néhány jellemző alapján újabb és újabb politikai nyelveket kreáljunk, de ha nem tájékozódunk az eltérő szemléleteket és eltérő politikai felfogásokat kifejező beszédmódokban, fogalomhasználatokban, nem fogjuk pontosan érteni, hogy a kor szereplői mit gondoltak és mit akartak. Az egyéni nyelvhasználatban sosem tisztán jelennek meg az egyes politikai nyelvek vagy azok variánsai, hanem általában keverednek egymással. Vizsgálatom az egyéni beszédaktus és a háttérét képező diszkurzív közeg kölcsönhatásaira irányul. A változás sokszor épp ebben ragadható meg, a politika szereplői összekapcsolják, egymásra vonatkoztatják az egyes politikai nyelveket, vagy módosítják fogalmi készletüket, az egyes fogalmak jelentését, esetleg az egyik nyelvből a másikba helyezik azokat át. A nyelv, a beszédmód, a diskurzus léte és változása mellett fontos a fogalmak, inkább a fogalmi hálók változása, jelentésének módosulása is. Gyakran már használt szavak jelentése idomul az új tartalmakhoz, de az is bevett gyakorlat, hogy teljesen új szót alkotnak egy jelenség megragadására. A tágabb korszak egészére jellemző a nyelvújítás, a nyelv fogalmi készletének felfrissítése, kibővítése. Az 1830–1840-es években jelentősen átalakul a politika fogalmi készlete, s persze ezek a fogalmak történetileg még megfeleltethetők egy-egy jól körülhatárolható politikai beszédmódnak, valójában már inkább a megújult politikai nyelv egy-egy „dialektusát” érzékeltetik. A politika modern fogalmainak kialakítása és elterjesztése nélkülözhetetlen volt a politika

megújításához. Ebből arra következtethetnénk, hogy a nyelvi újítások megelőzik a politikaiakat, valójában inkább szorosán együtt haladnak azokkal.¹

¹ Skinner, Quentin: Jelentés és megértés az eszmetörténetben. In Horkay Hörcher Ferenc (szerk.): *A koramodern politikai eszmetörténet cambridge-i látképe. John Dunn, John G. A. Pocock, Quentin Skinner és Richard Tuck tanulmányai*. Pécs, 1997, Tanulmány Kiadó. 7–53.; Horkay Hörcher Ferenc: A koramodern politikai eszmetörténet cambridge-i látképe. Utószó. In *A koramodern politikai eszmetörténet*. i. m. 287–305.; Trencsényi Balázs: Eszmetörténeti program és módszertani adaptáció. In Uő: *A politika nyelvei. Eszmetörténeti tanulmányok*. Budapest, 2007, Argumentum, Bibó István Szellemi Műhely. 13–58. A reformkori politikai nyelvekről Takáts József: *Modern magyar politikai eszmetörténet*. Budapest, 2007, Osiris. 14–21.; Dénes Iván Zoltán: A nemzet, a civilizálódás és a rend programja. In Uő: *Szabadság – közösség. Programok és értelmezések*. Budapest, 2008a, Argumentum, Bibó István Szellemi Műhely. 44–93.; Szűcs Zoltán Gábor: Kontinuitás és diszkontinuitás a 18–19. század fordulójának magyar politikai kultúrájában. Politikaidiskurzus-történeti esszé. *Századvég*, 2010. 55. sz. 19–42.; Veliky János: A programalkotó politikai viták nyelvi-kulturális kerete a reformkor második évtizedében. *Irodalomtörténet*, 2011. 3. sz. 291–320.; Uő: „létezzék megfelelő szó, mely annak minden árnyéklatát födözze” A programalkotó politikai viták nyelvi-kulturális kerete a reformkor második évtizedében. *Műhely*, 2011. 4. sz. 54–64.; Uő: A politika nyelve – politikai nyelvek az 1840-es években. In Fazakas Gergely Tamás – Miru György – Velkey Ferenc (szerk.): *„Politica philosophiai okoskodás” Politikai nyelvek és történeti kontextusok a középkortól a 20. századig*. Debrecen, 2013, Történelmi Intézet. 267–275.

Mi tehát az 1848-as alkotmányreform jelentősége? Az utókor, elsősorban a jogászok és a történészek még azon is sokat vitatkoztak, hogy egyáltalán alkotmánynak tekinthető-e az a 31 törvénycikk, amit április 11-én szentesített az uralkodó. Mára ez a kérdés csupán formális szempontból tartható, hiszen a magyar törvényhozók, a kor szelleme ellenére nem alkottak írott, kartális alkotmányt. A 18. század végi egyesült államokbeli és franciaországi alkotmányozás után egyre elterjedtebbé vált, hogy a hatalmi változásokat egységes, rendszeres *alaptörvénybe*, esetleg több alaptörvénybe foglalják, hiszen az fejezheti ki legjobban a kortárs döntéshozók akaratát. A magyar törvényhozók nemcsak az idő rövideége miatt nem akarták az alkotmányos alapelveket egy rendszeres alaptörvényben kodifikálni, egy alkotmányos kartában összefoglalni, hanem azért sem, mert büszkéek voltak *történeti alkotmányukra*, s inkább követték az addig is gyakorolt normaalkotási eljárást, a szokásban és már a törvényekben is megjelenő jogot értelmezték át és módosították a kor követelményeinek megfelelően.

Még egy hangsúlyos érvet szoktak felhozni annak magyarázatára, hogy miért nem alkottak 1848-ban egy új alaptörvényt. Eszerint a hatalmi viszonyok legfontosabb kérdése, Magyarországnak a Habsburg Birodalomhoz fűződő viszonya meglehetősen kifejtetlen volt, épp ezért lehetetlen lett volna azt alaptörvényben rendezni. Valóban, a politikai intézmények reformjai nem voltak elsődlegesek a társadalmi változásokat elindító vagy serkentő reformokhoz képest az 1848-

at megelőző évtizedekben, s a birodalmi kapcsolat sem vált élénk viták tárgyává. Ugyanakkor volt erre vonatkozó határozott elképzelésük a hazai liberális politikusoknak, amit az Ellenzéki Párt programnyilatkozatában és az 1847 szeptemberére elkészült Pest megyei követutasításban is kifejtettek. Egyezsége jutni ebben a kérdésben akár a birodalmat irányító politikusokkal, akár az alkotmányossá váló ausztriai kormányzattal valószínűleg lehetetlen lett volna, de tárgyalni arról, mint más fontos ügyek mutatják, biztosan lehetett volna. Mindenesetre így a kérdés történetietlen, hisz a magyar politikusok, ismervé a birodalmon belüli erőviszonyokat, nem új rendezés kialakítására törekedtek, hanem a kapcsolat saját, történeti jogi érveken alapuló értelmezésének elfogadtatására.

Az *áprilisi törvények* nem a szokványos törvényalkotási huzavonában születtek meg. A követi tábla és vezérei kihasználták az európai forradalmak és a hazai politikai mozgalmak keltette rémületet, s rá tudták akarataikat kényszeríteni a felsőtablára és a birodalmi politikusokra, elsősorban az uralkodásra alkalmatlan V. Ferdinándot helyettesítő legfőbb döntéshozó testületre, a Titkos Államkonferenciára. A birodalom irányítói engedtek a kényszernek, ezért is jöhettek létre olyan intézmények, amelyek a korábbi lassú kibontakozáshoz képest nagy átalakulást hoztak. Az utolsó rendi országgyűlés gyors törvényalkotási folyamatában arra összpontosított, hogy kialakítsa egy új alkotmányos intézményrendszer kereteit, hogy a reformmunkálatok majd a népképviselői országgyűlésen folytatódhassanak. A társadalmi rendszer új alapelveinek lefektetésén túl megváltozott a politikai rendszer is, felszámolták az abszolutista kormányzást, és népképviselői parlamentarizmust vezettek be.

A törvények korlátozták a továbbra is szent és sérthetetlen uralkodó jogkörét és hatalmát, s az ország, az azt reprezentáló népképviselői országgyűlés javára módosították az erőviszonyokat. Ebben nagy szerepe volt a felelős és független magyar minisztériumnak, amely az 1848. évi 3. törvény alapján átvette az addigi kollegiális elven működő, nem fe-

lelős főkormányzások feladatait. A nádor jogkörét is kibővítették, ha a király nem tartózkodott az országban, akkor néhány fontosabb fenntartott jog kivételével az uralkodónak a végrehajtás körébe eső jogait is gyakorolhatta. A paragrafusok egyértelművé tették, hogy a minisztérium nemcsak a volt főkormányzások, az Udvari Kancellária, a Helytartótanács és a Kamara feladatait veszi át, hanem a királynak *fenntartott jogok* gyakorlására is befolyást szerez. Ezután ezek egy részét tényleg a minisztérium útján intézte a király, másokat pedig a miniszterek ellenőrzése mellett. A miniszteri ellenjegyzéssel a nem felelős király, illetve a nádor mint királyi helytartó politikai és igazgatási lépései a minisztérium és azon keresztül a parlament kontrollja alá került. A király fenntartott jogai tehát szűkültek, de a hatásköröket a szokás szabályozta, ezért a törvény pontosan nem határozta meg, hogy meddig terjed a minisztérium jogköre. A királynak fenntartott jogokat, főként a katonai kinevezéseket és a hadseregnek az ország határain kívül történő alkalmazását a törvény a király személye körüli miniszter ellenjegyzési kötelezettségévé tette, és azon túl feladatává, hogy az országot az örökös tartományok irányában, vagyis a „közös ügyekben” képviselje. A tárcát betöltő Esterházy Pál herceg aggályai miatt az április 22-i minisztertanács ezt a felelősségi kört értelmezte, és tovább részletezte. Honvédelmi kérdésekben a szakminiszter bevonásával enyhítették Esterházy felelősségi körét, míg az örökös tartományokkal fennálló közös viszonyok terén egyértelművé tették, hogy az érintkezést csupán a király személye körüli miniszter útján és felelőssége mellett tartják kívánatosnak. Az itt megfogalmazott rendelkezés később a minisztérium gyakorlatában is érvényesült. A kormányzás tehát uralkodói jogból a király és az országgyűlés közt megosztott joggá vált.

A törvény kimondta a miniszterek egyenkénti *felelősségét*, de részletesen csak jogi felelősségüket szabályozta, jogsértés és mulasztás esetén, a politikait nem. A politikai felelősség meghatározására általában nem tettek kísérletet a korabeli alkotmányok, hisz azt nehéz lett volna szabatosan körülírni. Ugyanakkor a miniszterek interpellálhatók, számon kérhe-

tők voltak az országgyűlés mindkét házában, az ezzel kapcsolatos eljárást a később kidolgozandó házszabályok, illetve a parlamenti szokásjog rendezte. A miniszterek komolyan vették a parlamenti felelősséget, a népképviselői országgyűlés tagjai pedig éltek is a számonkérés lehetőségével.

A *népképviselői* elv érvényesítésével és cenzushoz kötött, de jelentősen kiterjesztett választójog alapján megválasztott országgyűlés szerkezete és politikai súlya is átalakult. A kibővült politikai test, az egész nemzet reprezentánsaként a politikai rendszer legfontosabb intézménye lett. A képviselőházzal szemben a felsőtábla súlya minden törvényi szabályozás nélkül csökkent, ezért nem tölthette be tovább a közvetítő, ütköző szerepet a király és az országgyűlés között, ezt a helyet a kormány foglalta el. A kormány azonban nem az uralkodó kabinetje volt, csak annak elnökét nevezte ki a király, a többi minisztert az elnök választhatta ki. A kormány parlamenti kormány lett, politikai mozgásterét elsősorban a parlament határozta meg, a költségvetési felhatalmazás által, illetve a felelősség érvényesítésével. Ez volt igazán az 1848-ban bekövetkezett alkotmányreform lényege. A törvények megoldották a régóta húzódó városi önkormányzati kérdést, illetve kitértek más törvényhatóságok reformjára is. A megyéket csak ideiglenesen rendezték, mert vita alakult ki a felelős kormány és a törvényhatóságok hatáskörének elhatárolásáról, illetve a megyei önkormányzat átalakításáról. A fenntartott jogok megszorítása nemcsak az alkotmányosságot erősítette, hanem lazította a monarchikus uniót, a kapcsolatot Magyarország és a birodalom többi része között. Az uralkodó már nem egyedül, hanem a parlamenttel együtt kellett intézzen számos fontos kérdést, így megjelentek a *közös ügyek* problémái, ami hatásköri vitákat, majd egyre éleződő feszültséget generált az uralkodó, az ausztriai és a magyar kormány között.²

² *Magyar Törvénytár. 1836–1868. évi törvénytörvények.* Szerkesztette: Márkus Dezső. Budapest, 1896, Franklin-Társulat. 218–230.; Gergely András: Az 1848-as magyar polgári államszervezet. In: Pölöskei Ferenc – Ránki György (szerk.): *A magyarországi polgári államrendszerek.* Budapest, 1981, Tankönyvkiadó. 50–80.; Szabad György: Batthyány és

A liberális ellenzék szószólói azt hangoztatták, hogy a független és felelős kormánnyal csak az addig is meglévő, s törvényekben is elismert önálló kormányzást érvényesíthették, de semmilyen új jogot nem szereztek. Ezt tekintették az alkotmány kifejlésének, reformjának, amit a történeti alkotmány keretei közt, a szokásjog átértelmezésével való-
sítottak meg.

Magyarország alkotmányos önkormányzatának kérdése 1848 tavaszán. *Századok*, 1982. 6. sz. 1185–1192.; F. Kiss Erzsébet: Az 1848–1849-es magyar minisztériumok. Budapest, 1987, Akadémiai. 29–60.; Fábiánné Kiss Erzsébet: A magyar törvényhozás szerkezetének átalakulása. In Szabad György (szerk.): *A magyar országgyűlés 1848/49-ben*. Budapest, 1998, KIT Képzőművészeti Kiadó. 64–91.; Szabad György: A kormány parlamenti felelősségének kérdése. In *A magyar országgyűlés*. i. m. 97–103.; Ruszoly József: *Alkotmány és hagyomány. Újabb jog- és alkotmánytörténeti tanulmányok*. Szeged, 1997, JATEPress. 25–84.

Az 1848-as törvényhozók tehát a történeti alkotmány keretében, a szokásjogi normák átértelmezésével érvényesítették a változásokat. A magyar politikai elit tagjai, köztük a liberálisok is, az alkotmányos jogok és a függetlenség érdekében a történeti alkotmány elveire hivatkoztak, ez állt politikai felfogásuk fókuszában, ezen alapult politikai érvkészletük, vagyis alapvetően a *régi alkotmányosság* politikai nyelvét beszélték. Lássuk tehát, milyen szemlélet és milyen képzetek tapadtak az ősinek tekintett alkotmányhoz.

Ha az alkotmány korát akarjuk megtudni, akkor a legkülönbözőbb évszámokkal találkozunk, hol hatszáz, hol nyolcszáz évesnek, sőt még annál is régebbinek minősítették, attól függően, hogy ki honnan számolta az eredetét. Úgy tartották, hogy a történeti múltban keletkezett, még az emlékezet előtti időkben, ezért ősi. Jelen formája, rendszere hosszú történeti folyamatban alakult ki, amit főként a rögtönzésnek tekintett, az alapítás gesztusával keletkezett, sokszor pejoratív módon papíros alkotmánynak nevezett kartális vagy írott alkotmányokkal szemben hangsúlyoztak. A jog nemcsak ősi volt, hanem a szokásban is gyökerezett, tekintélyét és erejét az idő múlása, a generációról generációra történő áthagyományozódás adta. Az ősi jog pártolói többre értékelték a nemzedékek alatt felhalmozott tapasztalatot és tudást, mint az éppen akkor élők racionális megfontolásait. Szerintük minél régebbi a jog, annál inkább beválhatott alkalmazása során, s ezért értékes. Ebben a beszédmódban az alkotmány olyan érték, amit az ősök hagytak örököül, és amit

sértetlenül, ahogy az ősi birtokot is, a maga teljességében kell az utódokra hagyni. Ez alapján érthetjük meg a magyar rendek jogvédő, gyakran sérelminek nevezett politikai attitűdjét. A sérelmi politika lényege az volt, hogy ahol a rendek az uralkodó részéről jogsértést érzékeltek, ellene felszólaltak, s igyekeztek azt orvosoltatni. Ha az alkotmányról beszéltek, vagy egy birtok, vagy egy épület, vár képeivel elevenítették azt meg. Az alkotmánynak alapjai, sarokkövei, falai és pillérei vannak, olykor bástyái és sáncai, amelyek a védőket, a rendeket segítik. Ahhoz, hogy az alkotmány sáncain kívül rekedtek oda bejussanak, ki kell nyitni a kapukat, vagy le kell engedni a hidakat. A nemesség középkorba visszanyúló katonai erényeit és földbirtokos voltát jelenítik meg az alkotmányhoz kapcsolódó toposzok, ami maga is kifejezett egy közösségi identitást.

Lehet-e régi az alkotmány, ha szavunk csak a 18. század végétől van rá? Ugyanis először az 1790. évi dekrétumban jelent meg a „constitutio” szó, korábban inkább a régi szabadságokra hivatkoztak a rendek és az írástudó értelmiségiek. Baróti Szabó Dávid *Kisdéd Szó-tárának* 1792-es kiadása az „alkotvány” szót építmény, csinálmány jelentésben adja vissza. Az „alkotmány”, „alkotvány” ebben az értelemben régi szó volt, de mint az ország alkotmánya (constitutio regni) a nyelvújítás korában keletkezett, s igazán csak a 19. század elejétől terjedt el. Azonban Baróti Szabó ismeri a „pólgári alkotvány” szókapcsolatot is jus publicum jelentésben.³ Alkotmány szavunk jelentésrétegében tehát ott van, hogy konstruált, megcsinált, egyben az is, hogy strukturált, szerkezete van. Ennek ellentmondani látszik ősi vagy régi jelzője, amely inkább a fokozatos, önmagától történő fejlődés jelentését sugallja. A sarkalatos törvényekre, régi szabadságokra, ősi jussokra való hivatkozás több száz éves hagyományát váltotta fel az

³ Baróti Szabó Dávid: *Kisdéd Szó-tár*. Kassa, 1792², 9., 180.; Szarvas Gábor – Simonyi Zsigmond (szerk.): *Magyar nyelvtörténeti szótár a legrégebbi nyelvemlékektől a nyelvújításig*. 1. köt. Budapest, 1890, Hornyánszky Viktor. 65.; Szily Kálmán: *A magyar nyelvújítás szótára. A kedveltebb képzők és képzésmódok jegyzékével*. Budapest, 1902, Hornyánszky Viktor. 8–9.

ősi alkotmányra hivatkozás beszédmódja. Nem véletlenül, hiszen II. József abszolutista, központosító politikája után, amely erőteljes támadást indított a rendi jogok egésze ellen, ez vált a közélet meghatározó politikai nyelvévé éppen az alkotmányos jogok védelme miatt. Az alkotmánynak tényleg voltak régi elemei, gondoljunk az Aranybullára, azonban számos intézménye újkori fejlődés eredménye volt, illetve több, a szokás által fenntartott, tehát szokásjogi elemét csak a 18. század vége felé foglalták törvénybe. A rendek csak a 18. század végén fedezték fel, nyilván Montesquieu hatására is, hogy alkotmányuk van, vagyis ekkortól nevezték mentességeik, szabadságaik, jogaik, törvényeik, kiváltságaik, régi jó és helybenhagyott szokásaik összességét alkotmánynak.

A történeti alkotmány és az egész magyar jogrendszer *szokásjogi* alapú volt. A szokás a (kiváltságos) nép, a „populus” hallgatólagos megegyezése, jogi meggyőződése volt a legfontosabb jogforrás (*Tripartitum*, Előbeszéd, 10. cím 6–7. §§). A jog persze változhatott, de ahhoz a „nép” meggyőződésének is változnia kellett. A szokás erősebb volt a törvélynél, akár le is ronthatta annak érvényét. A király által, majd az országgyűléssel közösen hozott törvények csak akkor maradtak fenn, ha a szokás is fenntartotta őket. A törvényi jog csak lassan terjedt a szokásjoggal szemben, még a reformkorban is gyakran, ha törvényt mondtak, a szokást értették azon. Az alkotmány, a szokásjog egyszerre foglalta magába a mai közjogi és magánjogi normákat. A privilégiumok rendszere nem volt elkülöníthető ebből a szempontból, vagyis az alkotmány a társadalom egész szervezetére kiterjedt és szabályozta azt. A római jogra visszavezethető felosztást Werbczy is megemlíti a szokásjogot összefoglaló művében (Előbeszéd, 2. cím 3. §), de a szokásjog tárgyalásánál már nem az a fő szempontja. Köz és magán megkülönböztetése újkori jelenség, csak a modern természetjog hatására kezdett a közjog és a magánjog elkülönülni, majd a jogösszesítés és a kodifikáció során formálódtak rendszerré a nagy jogágak. Ócsai Balogh Péter már szükségesnek tartotta az alkotmányos és polgári törvények megkülönböztetését. A szokásjogi hagyomány alapján a 18. század végétől gyakran állították párhuzamba a magyar

alkotmányosságot az angollal, később még jogi szakmunkákban is. Épp ezért többen azt is hangsúlyozták, hogy az angol-szász precedens jellegű, bíró alkotta joghagyománytól a magyar lényegesen eltér.

A korona mint szimbólum kifejezhetette az egész politikai közösséget, a rendek magukat a szent korona tagjának tekintették, a jogok, de még az ország is a koronához kapcsolódott. Werbőczy Kézaiig visszanyúló hagyományként rögzítette, hogy a „populus” minden jog forrása, s átruházta az uralkodás hatalmát a fejedelemre, de nem mondott le minden hatalomról. A korona legtöbbször a királyi hatalmat jelentette. A testületek, s olykor az egyének is a koronával, és ha szükséges volt, az országgyűléssel ismertették el jogaikat. A privilégiumok a koronához való viszonyt is meghatározták. A közhatalom vagy a szuverenitás egységes, modern értelmezése, természetesen az államé is, hiányzott a régi magyar alkotmányos szemléletből. Politikai értelemben az alkotmány két hatalmi tényezőt ismert, a megkoronázott *uralkodót és az országot*. Az „ország” (regnum) magukat a rendeket jelentette, hiszen e felfogásban ők alkották az országot, de arra a területre is utalt, ahol a privilegiált rendek működtek. Jelentése fokozatosan a területiség felé mozdult el, főként, miután az etnokulturális identitás legnyilvánvalóbb jelét, a nyelvet is hozzárendelték, amit a Magyarország-képzet is kifejezett. Persze a „magyar” jelzőnek volt közjogi-politikai tartalma is, nemcsak etnikai töltete. A politikailag értelmezhető jogok megoszlottak a király és az országgyűlés között, ami nem képviselte a rendeket, hanem ahol azok megjelentek. A nemesség a nemesítés és a birtokok adományozása mellett az uralkodás és kormányzás jogát a szent korona joghatósága alá helyezte, és átruházta a megválasztott és megkoronázott fejedelemre (*Tripartitum*, Első rész, 3. cím 6. §), aki viszont esküt tett és hitlevélben garantálta, hogy az országot megvédi, területi épségét megőrzi, sarkalatos törvényeit, jogait és szokásait megtartja.

Mindkét félnek voltak előjogai. A rendeknek nem volt beszólása a királynak fenntartott jogok gyakorlásába, de ők is rendelkeztek fontos jogokkal, főleg területi alapú önkormány-

zataik révén, amivel korlátozni tudták a király hatalmát. Míg Európa nagy részén a monarchikus hatalom erősödésével a rendek visszaszorultak, Magyarországon tartották pozícióikat, s a hatalomgyakorlás *kétpólusos*, formálisan kiegyensúlyozott, állandó egyezkedésekre készítő rendszere alakult ki. A kölcsönös bizalmatlanságon alapuló szabad egyezkedés fóruma a király által összehívott országgyűlés volt, ahol a „tractatus diaetalis” hagyományos eljárása során jött létre, ha létrejött, a két fél között az egyezség, a paktum, amit aztán „decretum”-ba foglaltak. Az eljárást Montesquieu nyomán 1790-től már törvényhozásnak nevezték, az megosztott jog (*communicata*) volt, szemben a kormányzás, a végrehajtás jogával, amely 1848-ig az uralkodónak fenntartott jog (*reservata*) maradt. Nem minden politikai alkuból lett törvény, a 18. században a legfontosabb ügyekben, az adómegajánlásban és a sérelmek orvoslásában, amit a rendek összekapcsoltak, nem hoztak törvényeket. A törvények sohasem határozták meg a két fél jogait, hanem megóvták, elismerték, fenntartották, megállapították vagy feltételezték azokat. A törvények magyarázták a jogot, de erejüket maguk is a szokásból nyerték. A korona túlnyomó hatalma miatt nem a jogok részletes szabályozása, hanem a szabad egyezkedés rendszerének fenntartása állt inkább a rendek érdekében. Persze, ha a politikai helyzet úgy hozta, elismertették az uralkodóval fundamentális, illetve sarkalatos jogaikat. A formális *egyensúly* ellenére a királyi hatalom túlsúlya érvényesült, de bármelyik fél billentette is ki a mérleg nyelvét, hosszabb távon az egyensúlyi helyzet mindig visszaállt.

A kétpólusú hatalmi rendszerben nem érvényesült az egységes szuverenitás elve, a korona és az országgyűlés a szokás-jog két, önálló letéteményeseként, modern kifejezéssel jogalanyaként állt szemben egymással, így amit a 18. század végén ősi alkotmánynak neveztek Magyarországon, az politikai szempontból a két autoritás „viszonyos kapcsolatát” jelentette, kölcsönösen elismert jogok és köteleességek szimmetrikusan összekapcsolódó szokásjogi rendszerét. A rendek általában úgy vélték, hogy az uralkodó nem tartja meg teljes mértékben jogaikat, s a jogsértéseket sérelemként adták elő.

Az uralkodó környezetében viszont a sérelmek jelentős részét alaptalannak tartották. Tág tere alakult ki a jogvitáknak és jogértelmezéseknek, hogy egyes területeken, tárgyakban meddig terjed a korona és meddig az ország joga. Másként értelmezték az alkotmányt és a jogot az udvarban, és más-képp az országban, s a két fél között semmilyen döntőbíró nem létezett. Bár alapvetően bizalmatlan volt a viszony az alkotmány két autoritása közt, az ősi alkotmányosság politikai nyelvén gyakran összekapcsolták a korona, a király és a törvény (szokás) fogalmait és a két pólus harmonikus viszonyát emlegették. Ebben a beszédmódban sem voltak ismeretlenek azok a fordulatok, amelyek egyszerre szóltak a király és a haza iránti hűségről, kötelességteljesítésről és szeretetről. Ehhez persze az kellett, hogy a már említett Magyarország-képzet a „regnum”-tól a „haza” fogalma felé mozduljon el.⁴ Révai Miklós 1790-es alkalmi költeménye például a korona és ország, a korona és király, illetve a korona és nép kapcsolatát verselte meg, majd egészítette ki azzal, hogy „[n]em báb a' Korona, szegény nyavalyások! / Nem gézengúz Zsibság e' szent rendtartások. / Kötés kezdett lenni Király's a' Nép között, / Mikor e' Sokaság Városba költözött, / Hogy eggy Főtől függjön, 's éljen bátorságban, / Meg-tartsa vagyonyját szabad társaságban”.⁵

⁴ Pocock, John G. A.: Burke és az ősi alkotmány az eszmetörténet tükrében. In *A koramodern politikai eszmetörténet*. i. m. 243–261.; Kontler László: *Az állam rejtelvei. Brit konzervativizmus és a politika kora újkori nyelvei*. Budapest, 1997, Atlantisz. 228–230.; Péter László: *Az Elbától keletre. Tanulmányok a magyar és kelet-európai történelemből*. Budapest, 1998, Osiris. 224–229., 342–347.; Takáts József: Magyar politikai beszédmódok a XIX. század elején. A keret. In Szajbély Mihály (szerk.): *Mesterek, tanítványok. Ünnepi tanulmánykötet a hetvenéves Csetri Lajos tiszteletére*. Budapest, 1999, Magvető. 227–232.; Szijártó M. István: *A diéta. A magyar rendek és az országgyűlés 1708–1792*. Budapest, 2005, Osiris. 29–43., 65–71.; Kecskeméti Károly: *Magyar liberalizmus 1790–1848*. Budapest, 2008, Argumentum, Bibó István Szellemi Műhely. 104–112.; Debreczeni Attila: *Tudós hazafiak és érzékeny emberek. Integráció és elkülönülés a XVIII. század végének magyar irodalmában*. Budapest, 2009, Universitas. 219–220., 223–227., 229–236.

⁵ *Első folyóirataink: Orpheus*. Sajtó alá rendezte: Debreczeni Attila. Debrecen, 2001, Kossuth Egyetemi Kiadó. 78.

A késő *republikánus* beszédmód nagyban hozzájárult ahhoz, hogy a rendek a szabadságokon alapuló közösségi identitá-sukat megfogalmazzák, és kialakítsák az ősi alkotmányosság-ra hivatkozó politikai beszédmódot. A nemesség előjogait a szokásjogi alkotmány biztosította, jogilag egységesnek tartotta magát, vagyis azonos jog alatt élt, azonos bírói fórum és eljárás illette meg, tehát jogközösséget alkotott. Régi, Werbőczy által is megerősített hagyomány volt a nemességen belüli jogi egyenlőség. Az azonos jogokon alapuló *communitas-eszmét* közös származástudatuk támasztotta alá. Legendásító elbeszéléseik szerint a honfoglalók leszármazottainak tartották magukat, nemességüket pedig érdemeikkel (*meritas*), elsősorban katonai erényeikkel indokolták. A nemesség jog- és leszármazási közössége tudatában masszív politikai közösséget alkotott, s büszke volt a központosító hatalommal szemben megvédett önkormányzati intézményeire. A megyékben kialakult élénk közélet, még ha abban csak egy tehetős és iskolázott kisebbség vett is részt, párhuzamait, mintáit az ókori poliszok, a köztársasági Róma politikai kultúrájában fedezte fel, így politikai közösségét az antik és humanista hagyományokon alapuló késő republikánus szemléletben is kifejezte. A republikánus nyelv központi fogalma a „*res publica*”, a „köz társaság” [közönség, közösség], a politikai test volt. A magyar nemesség előjogai révén politikai közösséget, politikai testet alkotott, valójában a koronával együtt, hisz úgy tartották, hogy a nemesség is tagja a szent koronának. A nemesi republikanizmus legfontosabb értéknek a *szabadságot* tekintette, ami itt a közéletben, a kormányzásban való részvételt jelentette, azaz a magát szabadon kormányzó (önkormányzó, önrendelkező), szabad étellel bíró köztársaságot. A köztársaság a kora újkorban olyan kormányzati formát is jelentett, ahol a hatalmat törvények, normák szerint kell gyakorolni, a magyar rendek épp jogaikra hivatkozva tartották a monarchiát korlátozottnak. Felértékelődött a közösségnek helyet adó „haza” (*patria*) képzete is, amiért az antik honpolgárság-eszményben a közösség tagjai áldozatot hoznak, közszolgálatot teljesítenek, s ha kell, akkor fegyverrel is megvédik azt. A haza a szabad politikai közösség

helye, a politikai terület. Ebben a szemléletben a köz java, a köz érdeke mindig elsőbbséget élvezett az egyéni érdekekkel szemben, a szabadság, amely összekapcsolódott a törvényes renddel, a kötelességteljesítés által volt biztosítható, akár az idegen hódítókkal, akár a közösséget belülről fenyegető zsarnokokkal szemben. A magánérdek preferálása, a luxus szeretete korrupcióhoz vezetett, elfajulást, korcsosulást indított el, ami megbontotta a közösség egyetértését, egységét, ellentéteket, visszavonást szült, s a politikai közösség bukásához vezethetett. Az antik szerzők mellett 18. századi politikai írók, a magyar nemesség körében népszerű Montesquieu, vagy a hazai politikai irodalomban szintén nem ismeretlen Rousseau és Robespierre is közvetítették a republikánus politikai nyelvet.

II. József törökellenes háborúja, majd a napóleoni háborúk alatt többször meghirdetett inszurrekciók alkalmával lelkesítő versek, röpiratok és orációk sora üdvözölte a katonaságot, illetve emelte ki a nemesség hadi erényeit, hazaszeretetét, áldozatvállalását, s biztatta a luxust, az idegen mintákat elutasító mértékletességre, a római erények követésére. Az ekkor megfogalmazott nemesi erénykatalógusok és tulajdonosságok a nemzeti karakterről szóló diskurzus részét is képezték. (De ez megfordítva is működhetett, a nemzet eredeti karaktervonásainak meghatározásánál nemesi erények is megjelenhettek.) Az említett alkalmi művek dicsérték az alkotmány stabilitását és a vármegye intézményét is, amit kis „Respublicá”-nak tartottak, később pedig municipiumnak neveztek. A republikánus beszédmódban központi kérdés volt, hogy az egykori civilizációteremtő közösségek mitől váltak nagygyá és mitől hanyatlottak le, mi okozta ciklikus változásukat. A nemzetek hanyatlásának okát a régi szokások, beleértve a viseletet is, a közéleti erkölcsök elhagyásában, az erkölcstelenséghez és elpuhultsághoz vezető idegen minták követésében látták. II. József halálát követően a korona Budára történő visszaszállítását az ősi alkotmány helyreállításaként, az „ősi” szokásokhoz, viselethez és nyelvhez való visszatérésként ünnepelték. A haza, a magyarság sorsán aggodó, a jelent a hősi múlt dicsőségével szembesítő, az elpu-

hulást, a korcsosulást, a belső egyenetlenséget ostromozó érvelés hagyományát folytatták Kisfaludy Sándor, Berzsenyi Dániel és Kölcsény Ferenc közéleti tárgyú írásai is. A republikánus politikai nyelvben a politikai test, a „populus” és az ősi alkotmányt megtartó rendi „natio” ugyanarra a közösségre utalt. A két beszédmód sok rokon vonást mutatott, például műltszemléletében, zsarnokellenességében, ami alapján van, aki az ősi alkotmányra hivatkozást nem tekint önálló nyelvnek, csupán a republikánus nyelv részének.⁶

A liberális reformerek a két politikai nyelvet egymásra vonatkoztatták, s kezdték azt fellazítani, átértelmezni. Az átértelmezésben nagy szerepe volt a *felvilágosodás eszméinek* és a *természetjogi szemlélet* elterjedésének. A szintén antik hagyományokig visszanyúló, de a kereszténységben és a középkorban is ismert természetjog az újkori racionális gondolkodásban vált modern rendszerré. A természetjogot Werbőczy is ismerte, hivatkozott is rá (Előbeszéd, 1. cím 3. §, 2. cím 4–8. §§, 3. cím), de szemlélete mégsem természetjogi, hanem szokásjogi volt. A természetjog homlokegyenest szembeállítható a történeti gondolkodással, mert az egyén vagy az éppen élő nemzedék racionalitását, bölcsességét többre értékeli a felhalmozott tapasztalatoknál. Épp ezért azt vallja, hogy a történeti folyamatok, a hagyományok, szokások megszakíthatók, s az intézmények a kor kívánalmainak megfelelően, a közösség tagjainak szándéka szerint, az alapítás gesztusával konstruálhatók vagy újjáalakíthatók. A természetjog szerint az emberi közösségek és intézményeik, így a jog is a természetes ész gyümölcse, s vannak olyan egyetemes érvényű gondolati minták, amelyek segítségével a természetes ész

⁶ Takáts: 1999, i. m. 225–226., 230–231., 234–236.; Debreczeni: i. m. 221–229., 234–236.; Nagy Ágoston: „Rómát, Athenát, Spártát álmodtam...” Spárta toposza a 18–19. század fordulójának magyar politikai irodalmában. In *„Politica philosophiai okoskodás”* i. m. 193–207.; Bodnár-Király Tibor: Szent Korona és nemzeti karakter a 18. század végének magyar eszmetörténetében. Uo. 209–219. Debreczeni Attila a 18. század végi republikánus szemléleten belül helyezi el az ősi alkotmányra hivatkozást, a dinasztikus heroizmus és a korcsosulás érvelésmódját: i. m. 222–229.

törvényt alkothat a társadalom számára, és képes azt alkalmazni is. Persze emögött az a hit húzódott meg, hogy a társadalom megérthető törvényszerűségek alapján szerveződik és működik, s különösen nagy jelentőséget tulajdonítottak a fejlődési törvényeknek, a haladásnak, az emberi perfekcionizmusnak. A természetjogi gondolkodás hívei úgy vélték, hogy a törvény a társadalomra vonatkozó általános elveket sűrít magába, a törvénnyel a közösség élete, viszonyai alakíthatóvá, szabályozhatóvá válnak. A törvényben megjelenő jog alapelvekre vezethető vissza és általánosítható, szemben a szokásjog eseti és egyedi jellegével. Itt a jog nem a közösségek joga, hanem az egyéneké, akik alanyai a jognak, és akik elidegeníthetetlen, természetes jogokkal bírnak. A természetjog a szerzett vagy kialakult jogokkal szemben az ember eredendő, el nem idegeníthető jogait fogadja el, s azt vallja, hogy az emberi természet alapján bizonyos jogok, a létfenntartás, a tulajdon, a szabadság vagy az egyenlőség, senkitől sem tagadható meg.

A felvilágosodás és a természetjog elvei jelentek meg a *felvilágosult kormányzásban* és annak politikai nyelvében. A közboldogságot, a közjót előmozdítani és az elmaradottságot megszüntetni akaró, civilizatorikus reformokat kezdeményező, ugyanakkor nem leplezetlenül a birodalmat is egységesíteni akaró politikai kurzus épp a rendekkel szemben kívánt eredményeket elérni. A természetjog szempontjából a szokásjog és a hagyományközpontúság a maradiság, a babona, a sötétség, az elmaradottság és a provincializmus jelképévé vált. Ezek felszámolására, a nép felvilágosítására irányultak az uralkodói akaratot érvényesítő rendeletek, társadalommérnöki lépések. A „jó törvényeket” képzett szakemberekkel működő hatékony közigazgatási szervezetnek kellett végrehajtania. A „köz”, a közösség a korona minden alattvalóját magába foglalta. Szorosan kapcsolódott a természetes jogok elvéhez és az egyénközpontú szemlélethez a közösség *szerződéses keletkeztetésének* tana. A társadalmi szerződés szerint a közösség és normáinak kialakulása nem az emlékezet előtti időkre nyúlik vissza, hanem a szuverén egyének racionális belátásán és szerződéses kapcsolatán ala-

pul. A szuverenitás egységét képviselő központi hatalom igényt tartott a normaalkotásra, arra, hogy az uralkodó megváltoztassa, megreformálja a jogot, hogy abban a természetjog elvei érvényesüljenek. Hatására terjedt az írott, rendszerezett, törvényi jog, szemben a szokásjoggal. Az abszolút monarchiák gazdaság- és társadalompolitikájukkal, közrendet és jogbiztonságot erősítő, jogegységesítő és kodifikációs lépéseikkel az *egységes szuverenitás* elvén alapuló modern államok útját egyengették.

A politikai gyakorlatok, s különösen az egyes diskurzusok érvanyagában természetjog és történeti jog nem különült el olyan mereven. A rendek politikai kultúráját is átjárta a természetjogi szemlélet, annál is inkább, mert a középiskolai klasszikus auktorok olvasása után, köztük a késő köztársaság neves szerzői, Livius, Cicero, Sallustius, a jogakadémiákon a természetjog, az ún. észjog is kötelező tantárgy volt. A nyitottabb, s külföldi kapcsolatokkal rendelkező protestáns tanintézetekben pedig a legkorszerűbb jogbölcseleti és politikaelméleti irányzatok recepciója is elindult már a 18. század végén, 19. század elején. A természetjog a rendek politikai programjaiban is megjelent, a társadalmi szerződés gondolatának hatására kezdték a királyi hatalomhoz fűződő, állandó egyezkedést feltételező viszonyukat szerződéses kapcsolatként értelmezni. Ennek nyomán módosíthatónak gondolták az ország és a korona közti hatalmi pozíciókat, illetve a változtathatatlan ősi jogok szemléletét a jog megváltoztathatósága felé nyitották ki. Az 1790-es rendi ellenzék vezetője, Ócsai Balogh Péter országgyűlési programjában, mint az a közölt részletből is kiderül, az ősi alkotmány biztosítását, helyreállítását követelte, mert azt tartotta a despotizmus gátjának. Az ősi alkotmányra hivatkozást összekapcsolta az ember veleszületett jogainak és a polgárok javainak védelmével, az alkotmányt az uralkodó és a „nép” (populus) közti szerződésként értelmezte, a felségjogokat is a néptől eredeztette. Nem zárta ki az alkotmány megváltoztatásának lehetőségét, elválasztotta egymástól az alkotmányos, illetve a polgárok egymás közti viszonyát szabályozó törvényeket, s megkülönböztette a hatalmi ágakat is.

A nemesség legműveltebb és legtájékozottabb tagjai mellett a *hungarus értelmiség* érvkészletét felhasználó tudós hazafiak is magukévá tették a felvilágosodás eszméit. A haza felemelkedését a műveltség terjesztésétől, a magyar nyelvű tudomány és irodalom fejlesztésétől, a nyelv, a társasági-közéleti viszonyok pallérozásától, a nemzeti élet *csinosításától* várták. Ezzel együtt szorgalmazták az alkotmány és a társadalom reformját is. Az, hogy egy adott politikai helyzetben a zsarnokságot elutasító, az alkotmányt védő rendekkel szót érthettek, annak is volt köszönhető, hogy a „haza” szimbóluma náluk is központi helyre került, miután a „regnum” átértelmezésével az „ország” fogalmát a nyelvvel kapcsolták össze. Azonban ők perfekcionistaak voltak, jövőorientáltak, hittek a haladásban, ami szerintük természeti erőként hat, s úgy vélték, hogy az egyes nemzeti társadalmak a fejlettség különböző fokain állva (ezt leggyakrabban a polcmetaforával fejezték ki) a műveltség univerzális eszményét akkor közelíthetik meg, ha eltanulják, átveszik a fejlettebbek eredményeit, tapasztalatait. „Így tettek más Nemzetek-is elsőben; edgyik a’ másiktól költsönözte tudományát, nyelvére fordította; magáévá tette.” – írta Batsányi János egyik tanulmányában. A felvilágosodás univerzalizmusából származott az a gondolat, hogy a fejlődési minták másolhatók, adaptálhatók. A fejlődést szorgalmazó „csinosodás” beszédmódja a hazafiság révén legszorosabban a republikánus beszédmóddal kapcsolódott össze, csakhogy a hazai szempontjából az idegent, a külföldit már nem elutasítani akarta, hanem átvenni vagy meghaladni.⁷

⁷ Az idézet: Debreczeni: i. m. 203. Ld. még David, René: *A jelenkor nagy jogrendszerai. Összehasonlító jog*. Budapest, 1977, Közgazdasági és Jogi. 46–48., 57–62., 71–77., 88.; Coing, Helmut: *A jogfilozófia alapjai*. Budapest, 1996, Osiris. 36–41., 170–172., 182–192.; Ruzsoly József: *Európa jogtörténete. Az „újabb magánjogtörténet” Közép- és Nyugat-Európában*. Budapest, 1996, Püski. 117–121.; Takáts: 1999, i. m. 231–234.; Debreczeni: i. m. 197–220., 232–234., 237–240.; Tevesz László: Adalékok az 1790-es rendi mozgalom eszmetörténeti hátteréhez. In „*Politica philosophiai okoskodás*” i. m. 137–148.

A felvilágosult abszolutizmus politikai offenzívájára válaszként születtek meg az értelmiség és a rendek reformelképzelései. A 18. század végének meglehetősen összetett rendi és reformmozgalmaikat hosszabb hiátus és generációváltás követte. A reformhajlandóság, a központi hatalom teljes elutasítása mellett csak az 1830-as években erősödött fel a politikai szférában, ekkor már egyértelműen a liberális eszmék jegyében. A reformkor liberálisai sokat merítettek 18. század végi reformer elődjeiktől és a rendiség önkormányzatokat preferáló politikai kultúrájából, s ismételten felvették az alkotmány megújítását, mindenekelőtt a társadalom szervezetének átalakítását. Ebben az áttekintésben az általánosabb mozzanatok mellett természetesen az alkotmány reformjának a politikai intézményekre vonatkozó elemeire fókuszálok.

Hajnóczy József alaposan elmélyült a magyar alkotmány és jog tanulmányozásában. A természetjog elvei alapján több politikai és jogi tárgyú művében szót emelt a *jog megváltoztatása* mellett. Elutasította a történeti jogszemléletet, s az élők érdekére, a kor követelményeire hivatkozott: „amint minden embernek megvan a természeti szabadsága, ettől senki sem foszthatja meg fiát, unokáját, az utána jövő nemzedéket, úgy bármely nemzetnek is jogában áll, hogy tetszése szerint hozza vagy módosítsa a törvényeket.” Egy másik írásában még határozottabb hangot ütött meg: „egyszerűen tagadjuk, hogy bárkinek is joga lenne mindörökre rendelkezni. A föld és minden, ami az emberi használatra szolgál: az

előké. Nevetséges dolog úgy rendelkezni, hogy azt ne legyen szabad megváltoztatni olyan időben, amikor már nem léte-zünk.” A nem egyértelmű, kijátszható törvényeket károsnak tartotta, s azokat egy jó törvényhozással akarta kijavíttatni, pótoltatni. Azzal is tisztában volt, hogy a sarkalatosnak tekintett törvényeken nyugszik az egész társadalmi rendszer, tehát ha azokat megváltoztatják, megváltoznak a társadalmon belüli viszonyok is. A törvények elemzéséhez kiválóan értő Hajnóczy a Corpus Jurist ellentmondásokkal és joghézagokkal teli, megfejtethetlen jogforrásnak nevezte, s azt javasolta 1790 nyarán az országgyűlésnek, hogy a „polgári egyesülés” új szerződését alkossák meg, s a régi törvényeket csak a történeti megismerésre használják. A sarkalatos törvényekkel szemben új értelmezését adta az alaptörvényeknek, pontosította, hogy azok milyen fontosabb kérdésekre vonatkozhatnak. Az alaptörvényt az országgyűlés csak úgy változtathatja meg, ha arra a képviselőknek utasításuk van megbízóiktól, míg a többi törvényt, amelyek az alaptörvényekből következnek, a nemzet képviselői saját belátásuk szerint módosíthatják. A kötetben közölt szövegrészletben a természetjog és a társadalmi szerződés elvei alapján nemcsak a törvények megváltoztatásáról, hanem a hatalmi ágak elválasztásáról is értekezik, ami viszont teljesen idegen volt a történeti alkotmánytól.

Hasonlóan gondolkodott Martinovics Ignác is 1790-ben az országgyűlésen összegyűlt rendekhez intézett szöve-gében, amelyben azt fejtegette, hogy a pozitív jog és a privilegiумok elavulhatnak, s ha korábban hozzá is járultak a nép boldogulásához és a fejlődéshez, később már akadályozhatják azt. Szerinte csak a természeti törvények változtathatatlanok, de minden más törvény, pozitív jog módosítható a politikai változások hatására. A latinul írt munkát magyarra fordító és kommentárokkal kiegészítő Laczkovics János dühös kifakadásokra ragadtatta magát a fennálló törvényekkel szemben, mint amelyek a józan ésszel, a „polgári társaság” kötésével, a szabadsággal és az emberiség jogaival ellenkeznek: „Félre tehát a ti szemtelen köz-boldogulást rontó, vadságot és értelmetlenséget mutató törvényeitekkel, pri-

vilegyium és szabadságaitokkal.” Jól érzékelhető, hogy kritikáját a felvilágosult kormányzás és a civilizatorikus reformok szempontjából fogalmazta meg a rendi jogokkal szemben.⁸

Évtizedekkel később Széchenyi István *Hitel* (1830) című munkájában Jeremy Bentham nyomán hosszasan érvelt a törvények megváltoztathatósága mellett. Nem respektálta a rendek alkotmányos jogokon alapuló politikai kultúráját, ebben az írásban lehet úgy fogalmazni, hogy nem beszélt az ősi alkotmányosság politikai nyelvét, nem is nagyon akart a nemességhez igazodni. Élesen szakított múltszemléletükkel, gondoljunk csak könyve zárlatára: „Nem nézek én, megvallom, annyit hátra, mint sok hazámfia, hanem inkább előre; nincs annyi gondom tudni valaha mik voltunk, de inkább átnézni, idővel mik lehetünk s mik leendünk.” A jelen szükségleteiből indult ki, s azt képviselte, hogy azokat csak a ma törvényhozói képesek megoldani. A régiek, akik nem ismerhették a mai körülményeket, nem hozhattak törvényeket a mának, mint ahogy a ma élők sem hozhatnak törvényt évtizedekre, évszázadokra előre. Tagadta, hogy az elődöknek nagyobb bölcsessége lett volna, hiszen a mai kor emberének évszázadokkal több tapasztalat áll rendelkezésére. Az alkotmány alapjainak tekintett *sarkalatos törvényeket is meg lehet változtatni*, vélte, s alaptalan az a félelem, amely ettől a haza felfordulását várja. Károsnak tartotta a homályos jogszabályokat, s a szokásjogba kapaszkodó bizonytalan jogmagyarázatokat, ehelyett pontos és világos törvényeket igényelt. Nagyobb bizalma volt a kormány iránt, s remélte, hogy az a reformkezdeményezéseknek megnyerhető. Alapvetően a *csinosodás* politikai nyelvének elbeszéléssémáit alkalmazta, akár a mintakövetésben, akár a saját értékek kifejtésében látta a viszonyok korszerűsítésének módját. Művét kevésbé járta át a természetjogi szemlélet, ugyanakkor kidolgozta azt az érvelést, amely a társadalmi elmaradottságot a szabad

⁸ Kecskeméti: i. m. 47–60. Az idézetek az 50–51. oldalon. *Hajnóczy József közjogi-politikai munkái*. Sajtó alá rendezte: Csizmadia Andor. Budapest, 1958, Akadémiai. 49–50., 238–240.

piaci viszonyok kialakításával kívánta felszámolni. *Perfekcionista* volt, a viszonyok tökéletesítése miatt is szorgalmazta a törvények megváltoztatását, s alapvetően *haszonelvű* érvelést alkalmazott. Ha kifogyott a haszonelvű érvekből, akkor kortársai hazaszeretetére, a haza iránti köteleességteljesítésre hivatkozott. A nemzet, haza központi fogalmai ellenére – amely mögött érzékelhető a republikánus nyelv nagyelbeszélése, a felemelkedés és a hanyatlás okainak keresése, a nemzeti közösség sorskérdéseinek felvetése – távol állt tőle a republikánus szemlélet. Múltszemlélete is ezt mutatja, de saját kora erkölcsiségét, tudománybeli jártasságát is többre tartotta az előző generációkéénál. Régiek és modernnek vitájában Széchenyi a modernnek oldalán állt. Bár érvelésében a polgári erénnyel összekapcsolt közjó is gyakran megjelent, s figyelmeztette kortársait a közösség iránti kötelezettségeikre, utilitarizmusa nyomán azt vallotta, és saját példamutatásával is azt képviselte, hogy a magánhaszon érvényesítése az egész közösség javára válik, magánérdek és közérdek nem ellentétei egymásnak.⁹

A nagy műveltségű és kultúrapártoló Dessewffy József gróf a *Hitelről* írt bírálatában (*A 'Hitel' című munka taglalata*) azt róta fel Széchenyinek, hogy nem tett különbséget a sarkalatos, organikus törvények és a többi törvény közt, mert a sarkalatos törvények vagy csak hosszú folyamat eredményeként, vagy rendkívüli körülmények hatására változhatnak meg, esetükben a gyors változás zavarokat szül.¹⁰ Az első reformországgyűlésen (1832–1836) már volt olyan megye,

⁹ Széchenyi István: *Hitel*. Pest, 1830, 188–199. Az idézet a 270. oldalon. Gergely András: *Széchenyi eszmerendszerének kialakulása*. Budapest, 1972, Akadémiai. 89–119.; Veliky János: *A változások kora. Polgári szerepekörök és változáskoncepciók a reformkor második évtizedében*. Budapest, 2009, Új Mandátum. 66–75.; Takáts József: *Metaforák, elbeszéléssémák és politikai nyelvek a Hitelben*. Aetas, 2013. 3. sz. 141–153.; Dénes: 2008a, i. m. 66–69. Itt jegyzi meg, hogy Széchenyi később a *Stádiumban* (1833) az országgyűlés számára dolgozott ki egy reformcsomagot, s a kormányzatot és a nemesi közvéleményt is meg akarta győzni, ezért az alkotmányosság továbbfejlesztett politikai nyelvén szólalt meg.

¹⁰ Kecskeméti: i. m. 52–53.

amely utasításába is felvette a törvényalkotás szabadabbá tételét. Az országgyűlés vitáiban a változást teljesen elutasítók vagy késleltetni akarók az ősi alkotmányra és a szokásjogra hivatkoztak. Kossuth, aki az országgyűlésről tudósított, határozottan bírálta az ilyen érvelést: „Mellyik Isten ütötte fel Werbőczynek régi könyvére az örökkévaló igazság azon díszjelét, melly csak az örök természet örök könyvét illetheti?” A *Pesti Hírlap* szerkesztőjeként is elutasítóan nyilatkozott a szokásról: „Mert nem tudja az ember, törvény e a törvény, vagy szokás a törvény, vagy a decisio [határozat, végzés], vagy mit én tudom? Elméletileg csak megmondhatnók: hogy törvény az, mit fejedelem s ország rendei együtt alkottak; de gyakorlatban nem mindig így van.” A társadalmi reformerek egyre jobban kiemelték a *törvények* szerepét, s a jó és tartós törvények bevezetése érdekében a közvéleményre hivatkoztak, s kifejtették, hogy a törvényhozásnak ismernie kell a társadalom problémáit és igényeit, de irányítania is kell annak változásait. Mind nagyobb jelentőséget tulajdonítottak a kodifikációnak, a jogrendszer egységesítésének, a törvényi jog elsőbbségének. Ugyanis a hagyományrétegeket görgető szokásjoggal szemben a társadalmi igazságosságnak és a közérdeknek jobban megfelelő törvényekkel akarták az új, igazságosabb és célszerűbb intézményeket kialakítani.¹¹

A liberális ellenzék képzett vezetői is jól ismerték a régi alkotmányt, s gyakran alkalmazták azt a módszert, hogy a bevezetendő reform előzményeit vagy párhuzamait a történeti jogban mutatták ki. Máskor meg azt bizonyították be, hogy a tervezett reform semmilyen korábbi törvénybe vagy szokásba nem ütközik. Az ilyen jellegű érvelések kiváló mestere Deák Ferenc volt, aki jogi ismereteivel kitűnt kortársai közül. De az is előfordult, Kölcsey Ferenc felszólalásaiban több példát is találunk erre, hogy a megszüntetni kívánt törvényt, például az ősiséget, vagy a hitbizományokat tartották az ősi alkotmány természetétől, szellemétől idegennek, hisz

¹¹ Kossuth Lajos: Birtoktalanság. *Pesti Hírlap*, 1841. 9. sz.; Kossuth Lajos összes munkái. (továbbiakban: KLÖM) 6. köt. Kossuth Lajos Ifjúkori iratok. *Törvényhatósági Tudósítások*. Sajtó alá rendezte: Barta István. Budapest, 1966, Akadémiai. 378.; Kecskeméti: i. m. 52–54., 63.

annak eredeti elveit a fejedelmek koráig vagy az Aranybulláig vezették vissza. Az országgyűlési viták tele vannak a régi alkotmányra, valamelyik hajdani törvényre történő hivatkozással, akár a reformokkal szemben vagy azok mellett. Sokan úgy tartották, hogy a Corpus Jurisből mindent ki lehet magyarázni. Ahol az újítás érdekében a történeti érvek nem voltak alkalmazhatók, ott a természetjogból merített elvekre hivatkoztak.¹² Valójában arról volt szó, hogy a rendi szabadságok egyes elemeit, mint a vallásszabadságot vagy a nemesség személyes sérthetetlenségét, át lehetett értelmezni az egyenlőségen alapuló modern szabadságjogokká. Míg másokat, például a nemesi adómentességet, vagy a jobbágyok feletti jogokat meg kellett szüntetni, vagy át kellett alakítani.

Wesselényi Miklós báró eredendően a sérelmi ellenzéki politikai kultúráját sajátította el, és jól ismerte azt a republikánus községfelfogást is, amit a nemességből származó írók és költők közvetítettek. Megértve a reformok szükségességét, az ellenzéki liberalizmus programjának kialakításakor az *ősi alkotmányra hivatkozás politikai nyelvét újította meg*. Wesselényi értéknek tekintette az ősi alkotmányt, s úgy szólította meg a politikában részt vevő birtokos nemességet, mintha védelmezni akarná az alkotmányt. Valójában annak privilégiumfélto és jogvédő jellegét átértelmezte, a jogok szempontjából nyitottnak tekintette. *Balítéletekről* (1833) című programművében sokat hivatkozott a megváltozott szükségletekre és körülményekre, a „kor szellemé”-re és az „idő lelke”-re, s kifejtette a változás módját is. A civilizálódást, a haladást szorgalmazó programjában felfedezhetők

¹² Kecskeméti: i. m. 47–48., 54–56., 61–62. A régi törvényekre hivatkozás és a természetjogi érvelés bőséges példáit ld. Dobszay Tamás: „Szokjon gyapjas fülök az ezután már gyakrabban hallható igazság szavához.” A politikai élet verbális közegének átrendeződése a reformkorban. *Századvég*, 2008. 47. sz. 116–122., 126–132. Az ősi alkotmány és a régi törvények kapcsolatáról Völgyesi Orsolya: Ősi alkotmány és törvényhozói szabadság. Versengő politikai nyelvek a polgári törvények vitájában az 1832–1836-os országgyűlésen. *Történelmi Szemle*, 2013. 3. sz. 401–424.

utilitarista vonások is, de alapvetően perfekcionista volt (a természetjogi szemlélet az ő gondolkodását is jellemezte), s abszolutizmusellenes, az autonómiák bővítésére irányuló politikát követett.¹³ Taktikai okok miatt az ősi alkotmányt két részre osztotta. Lényeges, fő részeit, alapjait, „fő kötései”-t nem tartotta elavultnak, tehát megváltoztatni sem akarta azokat. Ide olyan elemeket sorolt, amelyek a személyes szabadságjogokkal, a politikai intézményekkel, a királyi hatalom korlátozásával, a képviselői intézménnyel, a törvényhozás rendszeres működésével voltak kapcsolatosak, amelyek részben megfeleltethetők voltak a polgári alkotmányosság és jogbiztonság követelményeinek, másrészt olyan hatalmi elemeket érintettek, amelyeket nem akart feszegetni. Az alkotmány hiányait vagy hibáit, elavult részeit viszont nem tekintette olyan lényegeseknek, alapvetőknek, amelyek megváltoztatásával vagy megszüntetésével az alkotmány épülete megroskadna, összeomlana. Pedig ezek olyan kérdéseket érintettek, amelyek teljesen átalakították volna a rendi társadalomszervezetet. Érvelése szerint az anyagi hiányok gazdasági jellegű reformokkal pótolhatók, az erkölcsi hiányok, elsősorban a nemesi adómentesség és a jobbágyrendszer felszámolásával, szintén orvosolhatók. Az alkotmány reformjában a törvényi jog szerepét hangsúlyozta, s az újításokat éppen az alkotmány fennmaradása miatt tartotta szükségesnek, mert a folyamatos javítás óvja azt meg az elavulástól és a pusztulástól. A könyvéből választott második szövegrészlet hűen visszaadja ezt az érvelést.

Az idézetben az is szembetűnő, hogy Wesselényi a „polgári” jelzővel kapcsolta össze az alkotmányt. Arra gondolhatnánk, hogy ez megint egy taktikai elem. Könnyebb lesz a rendekkel elfogadtatni a polgári tartalmú reformokat, ha nagyra becsült alkotmányukat eleve polgárinak minősíti. Azonban itt nem erről volt szó. A polgári jelző a „köz társaság”-gal szinonimaként használt „polgári társaság” szókapcsolatból eredt, s nem feltétlenül a szó modern jelentése

¹³ Takáts: 1999, i. m. 237–238. A haladáselvű érvelésre Dobszay: i. m. 122–126. Vö. Dénes: 2008a, i. m. 65–66.

állt mögötte. A „köztársaság” („közönséges társaság”) és a polgárok egyességével létrejött „polgári társaság” („város”, „civitas”) szókapcsolatok már a Werbőczyt fordító munkákban előfordultak, s megjelent környezetükben a „közönséges haszon”, a „közjó” is (*Tripartitum*, Előbeszéd, 6. cím 8. §, 10. §). A késő republikánus nyelvhasználatban e fogalmak általánosan utaltak a politikai közösségre, illetve a „köztársaság” a kora újkorban olyan hatalomgyakorlást is jelentett, amit jogok korlátoznak, mai jelentésében csak a 19. század legelején tűnt fel. A „polgári társaság” a 18. század végi politikai iratokban, például a jakobinus mozgalom második kátéjában a szerződéssel keletkezett közösséget jelentette, Batsányi pedig már szinte a modern nemzet szinonimájaként használta. Mint közösségi eszme mégsem rendelkezett olyan átütő erővel, hogy identitássá váljon.

A „társ”, „társaság”, „társalkodás” szavak és összetételeik („polgártárs”, „köztársaság”, „polgár-társaság”) a régi nyelvben is ismertek voltak. A „társadalom” szó csak a 18. század végén keletkezett a „társ” szóból, hasonló jelentéssel, mint a „társaság” vagy a szintén új „társulat”. A 19. század közepére jelentésük elkülönült, s a „társadalom”-é vált általánosabbá, s magába szívtá az egyenlőségen és kölcsönösségen alapuló polgári társadalom jelentését, akár még a polgári jelző nélkül is, sőt a „köztársaság” általános, nem államformára vonatkozó tartalmát is. A „polgár” (*civis*) sokféle jelentésben élt, de mivel a „polgárosodás”, „polgárosulás” a civilizáció, civilizálódás magyar változataként terjedt (16. század vége: „civiliter” = ’emberségesen’, ’polgári módra’; 19. század eleje: „polgárosítás”, „polgárosodás” = ’pallérozottság’, ’erkölcsösödés’, ’erkölcsösítés’; 19. század közepe: „polgárias” = ’finomabb szokásoknak hódoló’, ’magasabb műveltséggel bíró’, ’civilizált’), hordozott egy civilizációs, polgári jelentést is. A polgári alkotmány szókapcsolatnak így lehetett olyan sugallata, ami a modern polgárosodásra utalt, de nem ez volt elsődleges tartalma. A reformkorban a „polgári álladalom” is előfordult a polgári társaság értelmében, de gyakori volt a teljesen más szócsaládhoz tartozó „közálomány” használata is. A szerződéselméletek hatására a „pol-

gári társaság” a civil társadalom diskurzusába is beilleszkedett, méghozzá annak azon korai jelentésében, amikor még egyaránt magába foglalta a társadalmat és a politikai intézményeket is.¹⁴

Az alkotmányt Deák és Kölcsey is polgárinak nevezte, utóbbi például e kötetben közölt, nyilvánosan elhangzott beszédeiben, és persze több más alkalommal is. A megye nemességének nevében elmondott köszöntéseiben a történeti múltban keletkezett alkotmányt a király és a nemzet egységeként dicsérte. A régi alkotmányosság nyelvén megszólaló Kölcsey szerint az alkotmány az önkénnyel és a féltelenséggel szemben is védelmet nyújt, s legfőbb értéke a *szabadság*. A szabadság a jelen számára is fontos, ezért az azt biztosító, az ősök által az utódokra hagyományozott alkotmány nem szorul jelentősebb változtatásokra. A két beszéd azért is figyelmet érdemel, mert Kölcsey a szabadság mellett beleszótta a republikánus nyelv más toposzait is, haza, ősök erkölcsé, közjó, „önhaszon-megtagadás”, idegen hódítás és zsarnokellenesség, s mindkettőben felvillantotta a nemzeti narratívát is, a nyelvet középpontba állító nemzetiséget. A „haza” és „nemzet” fogalmai kezdtek tartalmukban átfedésbe kerülni. A szintén tőle származó magánlevélrészlet

¹⁴ Baróti Szabó: i. m. 129., 228.; Ballagi Mór (szerk.): *A magyar nyelv teljes szótára* [...] Budapest, [1868], Franklin Társulat. 2. köt. 135., 439–440., 619–620.; Czuczor Gergely – Fogarasi János: *A magyar nyelv szótára*. 3. köt. Pest, 1865, Emich Gusztáv. 1177.; 5. köt. Pest, 1870, Athenaeum. 285–289., 6. köt. Budapest, 1874, Athenaeum. 118–125.; *Magyar nyelvtörténeti szótár*. i. m. 2. köt. Budapest, 1891, Hornyánszky Viktor. 1308.; 3. köt. Budapest, 1893, Hornyánszky Viktor. 449–457.; Szily: i. m. 194., 263., 327–328.; Melich János (szerk.): *Calepinus latin–magyar szótára 1585-ből*. Budapest, 1912, MTA. 202., 248.; Balassa József: *A magyar nyelv szótára*. Budapest, 1940, Grill Károly. 1. köt. 458., 2. köt. 148., 279–280. Ld. még Debreczeni: i. m. 219., 229.; Seligman, Adam B.: *A civil társadalom eszméje*. Budapest, 1997, Kávé Kiadó. 30–110.; Kumar, Krishan: *Civil társadalom. Egy fogalom újrafelfedezése. Mozgó Világ*, 1992. 7. sz. 4–16. A polgár és polgárosodás szavak jelentéséről Halmos Károly: *Polgár – polgárosodás – civilizáció – kultúra. A társadalomtörténet alapvető kategóriáiról a XIX–XX. századi lexikon- és szótáriródalom tükrében. Századvég*, 1991. 2–3. sz. 131–166.

nem nyilvános közlés, de amellett, hogy municipálisnak nevezi az alkotmányt, szintén jól mutatja a politikai nyelvek keveredését. Kölcsey nemcsak az ősi alkotmányosság és republikanizmus nyelvét használta párhuzamosan, hanem a csinosodás nyelvét is, illetve a kulturális nacionalizmus szemlélete felé mozdította el azokat.¹⁵

A korabeliek, még a reformerek is az alkotmányt az egész társadalmi rendszer keretének tekintették, nem csupán a közjogi normák gyűjteményének, szemléletükben közjog és magánjog még nem vált el egymástól teljesen. Amit a liberálisok az alkotmányról és a törvényekről tartottak, az Kossuth 1833-as írásában is felfedezhető. Az ugyan nem hangzott el, s nem is jelent meg, de szerzője egy nagyobb politikai tárgyú munka bevezetőjeként a nyilvánosságnak szánta. Kossuth elismerte a szerinte nyolcszáz éves alkotmány értékeit, főként nemzetet fenntartó és a nemzeti karaktert formáló szerepe miatt, de a természetjog egyenlőségi elve alapján megkérdőjelezte annak korszerűségét. A jogkiterjesztés érveit hangoztatva az ősi alkotmány garantálta nemzeti szabadságokat minden ember egyenlő szabadságaként értelmezte, ezáltal megszüntette volna azok kivételes, privilegiális jellegét. A *szabadságot*, a jogi egyenlőséget szerinte a mindenkire egyformán érvényes *törvények biztosíthatják*. Nagy fontosságot tulajdonított a törvényeknek, mert a szókásjoggal szemben velük lehet igazságosabb és a közérdeknek jobban megfelelő intézményeket kialakítani. Követve a republikánus felfogást hangsúlyozta a törvények nevelő és a nemzet erkölceit fejlesztő hatását. Ha a törvényt a közösség önmaga alkotja, nem pedig idegen hatalom vagy önkény kényszeríti rá, akkor a közérdeket érvényesíti, távol tartja az önzést, ezáltal integrálja is a közösséget. A törvények tiszteletét és a nekik való engedelmességet a legelső honpolgári erénynek nevezte, s betartásukat, végrehajtásukat még akkor is szükségesnek vélte, ha azok már elavultak, rosszak, és nem felelnek meg a közösség igényeinek. Alapvetően a változtatás

¹⁵ Takáts: 1999, i. m. 234–236.; Takáts József: Politikai nyelvek a „Nemzeti hagyományok”-ban. *Holmi*, 2011. 9. sz. 1088–1096.

mellett érvelt, a változást természeti törvényként fogta fel, a társadalmi formákat sem tartotta állandóknak, ezért a törvények, a társadalmi intézmények folyamatos korszerűsítését sürgette. A „megkérdelhetetlen” időre, a „kor szellemé”-re hivatkozott, ő is perfekcionista volt, s megszólaltatta a csinosodás és a haszonelvűség szokásos érveit is.¹⁶

Wesselényi a *Balítéletekről* szóló könyvében nemcsak az ősi alkotmányosság nyelvét írta át, hanem *lebontotta a nemesi republikanizmus* „legyünk szegények, de szabadok” *tételét* is. A tőle idézett első szöveg ezt az érvelést illusztrálja. A republikánus beszédmódban Spárta és Róma katonai eredményekre épülő, zárt társadalmi a mértékletes, visszafogott életmóddal kapcsolódtak össze. A nyitást, a kereskedelmi kapcsolatok kialakítását azért utasították el, mert tartottak a külföldi és idegen minták romboló hatásától, a magánérdek elhatalmasodásától, az elpuhultsághoz vezető kényelem és luxus szeretetétől, ami megbontja a közösség egyensúlyát és egyetértését. Eszerint a kötelességteljesítésen alapuló szabadságot a szegénység, a közösségi erények fenntartása biztosítja igazán. Ennek ellennarratíváját hangoztatja a csinosodás nyelve, ahol a vadság, bárdolatlanság, erőszakosság és hősiesség állapotából kell a társadalmi kapcsolatok kibővítésével és finomításával, amiben a kereskedelemnek, sőt a kézművesmesterségek fejlődésének is fontos szerepe lehet, a műveltség állapotába jutni. Wesselényi merített Montesquieu háborút és kereskedelmet, zsarnokságot és alkotmányosságot szembeállító érveléséből, s Rousseau-nak a politikai közösség szabadságáról kifejtett szükségletkorlátozó, sztoikus álláspontjával szállt vitába. A szegénység tarthatatlan, vélte, mert alávetéshez vezet. A kereskedelem, a piac, az iparosodás mellett azzal érvelt, hogy a szabadság, az autonómiák legfőbb biztosítója már nem a vadság vagy a paszszivítás, hanem a civilizálódás, a gazdagodás, a magasabb

¹⁶ Kossuth Lajos: A magyar főrendek 1833-ban. KLÖM 6. köt. 368–387.; Veliky: 2009, i. m. 106–107.

fokú műveltség, az elmaradottság leküzdése, ami nyitottságot, kiterjedtebb kommunikációt feltételez.¹⁷

A gazdaságok kérdésében a republikánus értékrendet a csinosodás, a korszerűség, a modernség igénye írta át. A gazdasághoz fűződő új viszony az ősi alkotmányossághoz kapcsolódó sérelmi szemléletet is módosította. A rendek és részben a korai reformerek is az ország helyzetét „gyarmatinak” minősítették, elmaradottságáért a bécsi gazdaságpolitikát okolták, amelynek legszembetűnőbb és sokat bírált eleme a diszkriminatív vámrendszer volt. Berzeviczy Gergelytől és Nikola Škrlec-től (Skerlec Miklós) kezdve tehetséges közigazdászok, szakírók sora foglalkozott az ország gazdasági problémáival, amelyeket a napóleoni háborúkat követő dekonjunkturális időszak még szembetűnőbbé tett. A gazdasági fogalmak és tematikák a politikai nyelv és viták fókuszába kerültek, nem véletlen, hogy az első reformországyűlésen is a kereskedelmi munkálattal kezdték volna a rendek a reformtervezetek tárgyalását. Egyes megyék az ország közjogi önállósága alapján kereskedelmi szempontból nemcsak a birodalmon kívüli területeket, hanem Ausztriát és az örökös tartományokat is külföldnek tekintették, s a kereskedelem szabadabbá tételére, a gazdasági kapcsolatok kölcsönösségére tettek javaslatot.¹⁸

A sérelmi szemlélettel élesen szakított Széchenyi István, aki az angol közgazdasági iskola hatására a piacelvű, szabadkereskedelmi rendszert propagálta. A *Hite*ben teoretikus igénytel fejtette ki a piacodosás kedvező hatásait, a vagyonosodás előnyeit, s szemléletesen írta le a tőke mozgását. Ökonómiaja a tőke szabad mozgását gátló korlátok felszámolását igényelte. Hatása azért is volt elementárisabb kortársai számos pontos gazdasági megfigyeléseinél és javaslatainál, mert a szabad piaci rendszert a társadalom mélyreható átalakulásával hozta összefüggésbe, új mentalitást, erkölcsi

¹⁷ Dénes: 2008a, i. m. 51–53.

¹⁸ Kecskeméti: i. m. 266–268.; Völgyesi Orsolya: Alkotmányos függetlenség és gazdasági szabadság. A szuverenitás kérdése Kölcsey és a magyarországi reformellenzék politikai diskurzusában, 1832–1833. *Magyar Tudomány*, 2013. 4. sz. 432–437.

rendet és foglalkozási szerkezetet hirdetett. Széchenyi, de későbbi vitapartnere Kossuth is a republikanizmus *közjó* fogalmát Bentham utilitarizmusa hatására értelmezték át, s a közérdekre hivatkoztak a társadalmi szervezet átalakításának programjaiban. A magánjog és a közjog szétválasztása lehetővé tette, hogy a változást akarók szabadabban beszéljenek a gazdasági kérdésekről. A nyelvújítók, köztük persze a politikusok is, kialakították a közgazdaszat modern fogalmait, a gazdasági korszerűsítés érvei pedig a reformerek szóhasználatának meghatározó elemévé váltak. A negyvenes években a politikai irányzatok kibontakozásával több alternatív gazdaságpolitikai elképzelés is született, Kossuth például az iparfejlesztés és védvámok jelentőségét emelte ki, de a centralisták és a konzervatívok is sokat foglalkoztak a gazdasággal. A piacosodás, az iparosodás, a nemzetgazdasági szempontok nem csupán a modernség metaforái lettek, hanem összekapcsolódtak mentalitásbeli, szociális és társadalomszervezési kérdésekkel, sőt felvetették a politikai beavatkozás mértékének kérdését is.¹⁹

A liberális reformerek a jogkiterjesztő asszimiláció programjával átértelmezték a „nép” jelentését is. Werbőczy a „populus”-t (nép) megkülönböztette a köznéptől (plebs), de azt az értelmezést is kifejtette, hogy a „populus” a nem nemeseket is magába foglalja, tehát a nemesség képviseli a népesség többi részét, így azonos a nemzettel (*Tripartitum*, Második rész, 4. cím).²⁰ A régi „natio” szó a privilegizáltak közösségét jelentette, rendi tartalma mellett volt egy a közhatalommal összefüggő politikai tartalma is, illetve egy etnokulturális jelentésárnyalata, hiszen a nemesség nagy része nyelvi-etnikai értelemben is magyarnak tartotta magát. Werbőczy *nemzetfogalma* már a kora újkorban fellazult, s nemzeten nem kizárólag a nemességet értették. Ezt fejez-

¹⁹ Veliky: 2009, i. m. 69–71., 103–111., 138–172.; Kecskeméti: i. m. 225–235.; Dénes Iván Zoltán: *Liberális kihívásra adott konzervatív válasz*. Budapest, 2008b, Argumentum, Bibó István Szellemi Műhely. 164–172.

²⁰ Tóth Zoltán: A rendi norma és a „keresztyén polgárisodás” Társadalomtörténeti esszé. *Századvég*, 1991. 2–3. sz. 89.

te ki az öröklött érdemekkel szemben a valóságos érdemek, az „igaz nemesség” hangoztatása. De már a kora újkorban feltűnt a rendi és felekezeti törésvonalakon átívelő társadalmi összefogás gondolata, az egyetértés és a közjó hangoztatása. A hungarus értelmiség is kiterjesztette a nemzet kereteit, a nemesség harci erényein túl, szintén kora újkori örökségként, a műveltség szerepét emelték ki, s megfogalmazták az igaz hazafiság feltételeit. A rendi „natio” helyére lépő, az emberek közti egyenlőségen alapuló nemzetfogalom a 18. század végétől még általánosabbá vált. Hajnóczy idézett szövegében is nemzeten már nem csupán a rendeket értette. A nemzet erejét az növelheti, a függetlenséget igazán az biztosíthatja, vélte, ha a nemesség felszabadítja az „egész magyar nemzetet”, tulajdonossá teszi őket, részeseivé a törvényhozásnak és a hivataloknak, maga pedig részt vállal a közterhekben. A jogkiterjesztő liberalizmus hatására a politikai testet alkotó nemesség, amely előjogai alapján különböztette meg és különítette el magát, az ősi alkotmány biztosította nemesi jogok mindenkire történő kiterjesztésével kívánta kitágítani a közösség kereteit, azt egységesnek tételezve, de úgy, hogy közben megtartja politikai testület jellegét.²¹

A politikai test kiterjesztése az ősi alkotmány nyelvén úgy hangzott, hogy a köznépet be kell emelni az alkotmány sáncaiba, hogy „ez által az alkotvány hétszáz ezer puhaság és szegénység által elaljasodott lélek helyett, tíz milliion felemelkedhetőt nyerjen”, azaz ne csak a nemesség legyen érdekelt az alkotmány védelmében, a nemzet fenntartásában, hanem mindenki, az egész nép.²² Kölcsey, kötetünkben is olvasható országgyűlési naplórészletében, még az érdekek és „kasztok” szerinti megoszlásról panaszkodott, Széchenyi viszont a Vi-

²¹ S. Varga Pál: A nemzet mint szimbolikus értelemvilág. Bevezetés a nemzeti irodalom 19. századi fogalmainak tanulmányozásához. *Alföld*, 2002. 5. sz. 54–55.; Debreczeni: i. m. 218–220.; Tevesz: i. m. 141–144.

²² Kölcsey Ferenc minden munkái. *Országgyűlési napló*. Sajtó alá rendezte: Völgyesi Orsolya. Budapest, 2000, Universitas. 48. Hasonló érvelésekre Kecskeméti: i. m. 62–63., 71–75.; Dénes: 2008a, i. m. 49–51., 53–65.; Dobszay: i. m. 132–135., 138–139.

lágban (1831) az érdekegység útján megvalósítható nemzetről beszélt. A szociális érzékenységre reformerek hallatlan erőfeszítéseket tettek a társadalmi elkülönülés felszámolására, az alkotmányt igazságtalannak tartották, mert kirekeszti köréből a nép tömegeit, ezért a nép jogokban részesítését és felemelését szorgalmazták. A nemesség sarkalatos jogait akarták megosztani a nem nemesekkel, mindenekelőtt személyük és javaik jogi védelmét garantálni. A jogok kiterjesztésével a nemzet az egész népet magába foglalta volna, azaz *nemzet és nép* jelentése közeledett egymáshoz, sőt idővel azonossá is vált. A reformerek kezdetben csak a polgári jogok megadására gondoltak, később már a politikai-közéleti részvétel lehetőségét is biztosítani akarták a nép számára.

Különösen Kossuth szorgalmazta a *Pesti Hírlap*-ban megjelent cikkeiben a politikai jogok kiterjesztését, így a politikai test képzetét még szorosabban meg tudta feleltetni a társadalom egészének. 1841-ben még úgy látta, hogy addig „nép és nemzet között jogtanilag különbség vala, s hogy e két nevezet nem egyértelmű, hogy a jog- s érdekegység hatalmas kapcsa még ma is csak jámbor ohajtás”. Egy másik cikkében azt a hagyományt elevenítette fel, miszerint a nemzet egykor a szabad emberek összességét jelentette, s csak később sajátította ki fogalmát a nemesség. Vagyis a republikánus felfogás szerinti szabad életet biztosító szabad politikai közösséget tekintette nemzetnek. Ebből arra a következtetésre jutott, hogy a nemzetnek újra a szabad emberek összességéből kell állnia, s nem maradhat csupán a nemesség a nemzet, hanem a népnek kell nemzetté válnia, miáltal a jog- és érdekegység is kialakul.²³ Nemcsak a nemzeti jellegzetességek felismerésétől, hanem a közös jogokat biztosító alkotmánytól is a nemzeti egység megteremtését várta. Fontosnak tartotta az önkormányzás érvényesülését, az önkormányzatok tág köreiből látta annak lehetőségét, hogy a szabad pol-

²³ Az idézet: Kossuth Lajos: Birtok-aristocrazia. *Pesti Hírlap*, 1841. 96. sz.; Uő: Még egy szó a sz. királyi városokról. *Pesti Hírlap*, 1842. 165. sz. 1844 tavaszán azt fejtegette, hogy a nép nem külön kaszt, hanem a nemzet minden „osztályának”, benne a nemességnek is összessége. Uő: Sejtelmek. *Pesti Hírlap*, 1844. 355. sz. Vö. Veliky: 2009, i. m. 109–110.

gárok a közösségi ügyekbe is beleszóljanak. Nála az egyéni szabadság is az autonóm önkormányzatok védelme alá került, úgy vélte, hogy az egyének igazán közéleti aktivitásuk, önkormányzataik által tudják megvédeni és kibontakoztatni szabadságukat. A „népet nemzetté tenni, vele egy politikai testületté forrni, s őt politikai jogokban is részesítésre képesíteni legforróbb ohajtásunk” – írta a *Pesti Hírlap*ban.²⁴ Többen a republikánus politikai nyelvvel hozzák összefüggésbe a nacionalizmus organicista (nyelvi-kulturális) alapnyelvét, noha a republikánus politikai testből, szabad emberek politikai közösségéből a jogközösségen alapuló politikai nemzet kategóriájához is el lehetett jutni. A régi nemesi nemzetet a polgári nemzet váltotta fel, az képezte az új politikai közösséget, alkotta az új politikai testet.

A nép nemzetté válása politikai program lett, s a jelentésváltozás következtében a nép mint politikai közösség immár a társadalom egészét magába foglalta. A liberálisok a többségi elvre és a nép (nemzet) szuverenitására hivatkoztak, amit az alkotmányosság védelmében, kiterjesztésében szembeállítottak az uralkodó szuverenitásával, az önkényes hatalomgyakorlással. A republikánus szabadság-felfogás zsarnokellenessége átértelmezhető volt a modern alkotmányos szabadság normái szerint. Kulturális téren viszont a nép az *anyanyelvi kultúra és hagyományok* közegeként jelent meg. A nyelvi alapú közösségi identitás kialakítói elsősorban a paraszti népességben megőrzött s népiként feltárt hagyományokból, kulturális rétegekből merítettek. Ebben a szóhasználatban a nép, népiség fogalma az anyanyelvi kultúrával vált szinonimmá. Bár a népi kultúra magas kultúrába emelése a 18. század végén, 19. század elején vált programszerűvé, ez a folyamat már századokkal korábban elkezdődött. A kulturális otthonosság élményének megteremtésén túl az értelmiség az etnosz, a leszármazási közösség kereteit is átértelmezte, s a honfoglalókat már nem a

²⁴ Kossuth Lajos: Nehézségek. *Pesti Hírlap*, 1842. 135. sz. Vö. „mi e honnak minden osztályait nemzetiségben és alkotmányban egygyéforrottnak, egy nagy nemzeti családdá egybeolvadottnak ohajtánók.” Uő: Szavazat és költségvetés. *Pesti Hírlap*, 1841. 79. sz.

nemesség, hanem a magyar nép őseinek tekintette. Így etnokulturális tartalmában is összekapcsolódott a nép és a nemzet fogalma. Az 1790-es országgyűlés körüli időkben az etnokulturális identitás jelentősége hihetetlenül megnőtt, s az elvált a rendi „natio”-tól. A nemzet e modern fogalma szemantikailag nyitott volt, s az egymással is vetélkedő *communitas* eszméket és szimbólumokat sorra magába olvasztotta, vagy kiszorította azokat, s domináns közösségi identitássá vált.

A nép és a nemzet szinonimmá válását már láttuk, de ez történt a tudós hazafiak *haza* fogalmával is. Az „ország”-hoz már korábban hozzárendelődött a nyelv: „Magyar-ország pedig a magyar Nemzetről neveztetik, és a magyar nemzetnek élő nyelve se nem tót, se nem horvát, hanem magyar.”²⁵ Így az etnokulturális elemekkel mind szorosabban összekapcsolódó nemzet könnyen léphetett az ország helyébe. A két szót a reformkorban már szinonimaként használták. Egy a *Pesti Hírlap*ból vett idézet jól érzékelteti a fogalmi változást: „Sarkalatos törvényeinkben két cikk van, melyhez [...] a nemzetnek szorosan ragaszkodni kell; egyik az 1791: 10 t. cz, mely arról biztosít, hogy hazánk szabad ország, egész országlási formájára nézve független, és semmi más országnak avagy nemzetnek alája nem vetett; másik az 1791: 16 t. cz. azon szavai, melyek által biztosítatunk, hogy idegen nyelv semmi dolgokra nézve be nem hozatik.”²⁶ Az eredeti törvény „semmi más országnak vagy résznek alá nem vetett” fordulatát cserélte fel a szerző az országgal és a nemzettel. A régi alkotmányos nyelvbe nem véletlenül került be a nemzet fogalma, ugyanis a nemzetnek való alávetés tartalmi vonzata az, hogy Magyarország is nemzetként értelmezhető. Rendi értelemben országa csak a nemes-

²⁵ Kiss József: *A' nemes magyar nemzethez rövid emlékeztető beszéd...* [h. n.], 1790, 13. Idézi Hönich Henrik: *A nyelv tétje. Fogalmak és beszédmódok 1790–92-ben.* In *„Politica philosophiai okoskodás”* i. m. 162. Vö. Debreceni: i. m. 220–222., 237–240.; S. Varga: i. m. 53–58.

²⁶ Kossuth Lajos: Bánat és gondoskodás. *Pesti Hírlap*, 1842. 183. sz. Vö. Gergely András: Deák Ferenc államjogi nézetei a reformkorban. *Századok*, 2003. 5. sz. 1068.

ségnek volt, a hungarus értelmiség Magyarország fogalma az ország összes lakójára kiterjedt, s míg a korona alatt több „regnum” is létezett, a nemzet – a horvátokra vonatkozó némi bizonytalanságtól eltekintve – a korona összes alattvalójának, az ország minden lakosának közössége lett. Az ország jelentése, ahogy abban a területi egység vált mind meghatározóbbá, egy másik irányba is elmozdult, a lassan terjedő „álladalom” („állam”) szó is kezdte magába foglalni tartalmát.²⁷ Az előbbi idézetnek az a része, amely az idegen nyelv használata ellen szól, már nem elsősorban sérelmi jellege miatt érdemel figyelmet, hanem mert a nemzet és a nyelv összekapcsolásával a magyar nemzeti jelleget, s abban a nyelv szerepét emeli ki. A magyar nyelv hivatalossá tételért a természetjogiak mellett számos történelmi érv is elhangzott, hivatkoztak a magyar szent korona felsőségére, s az ország történetileg kifejlődött magyar jellegére.

A politikai közösség szerződéses keletkeztetése, talán a „polgári társaság” fogalma fejezte ezt ki legjobban, azt sugallta, hogy a közösség egyenjogú tagjai érdekeltségeik racionális egyeztetése alapján képesek hatékonyan együttműködni. A nemzet mint új értelmű politikai közösség szintén támaszkodott a természetjogi érvelésre, de mint kulturális identitás szembefordult annak univerzális emberképével. Sőt az egyre terjedő herderiánus szemlélet hatására a nemzetet természetes módon, organikusan kifejlett közösségként értelmezték, amely eredet, hagyomány, kultúra és érzelem azonosságán alapul. A „nemzetiség”, a nemzeti jelleg és sajátosság olyan féltett kincs lett, amit minden körülmények közt meg kellett őrizni, de fejleszteni is kellett. Széchenyi nyomán a reform-

²⁷ *Magyar törvénytár. 1740–1835. évi törvényczikkek.* Szerkesztette: Márkus Dezső. Budapest, 1901, Franklin-Társulat, Révai testvérek. 159. Az itt közölt formában idézte Kossuth a törvény szövegét az ellenzéki párt általa fogalmazott programtervezetében, s így került be a végleges változatba is. KLÖM 11. köt. *Kossuth Lajos az utolsó rendi országgyűlésen 1847/48.* Sajtó alá rendezte: Barta István. Budapest, 1951, Akadémiai. 151.; Bajza József (szerk.): *Ellenőr. Politikai zsebkönyv.* Németország [Lipcsé], 1847, 585.; Gergely: 2003, i. m. 1067–1069.; Debreczeni: i. m. 234–236.

kori értelmiség már nemcsak a civilizációs lépcsőfokok végigjárásában látta a nemzet emelkedésének útját, hanem a nemzeti sajátságok megőrzésében és kifejlesztésében is. Hiába gazdag és hatalmas egy politikai közösség, fennmaradása csak akkor biztosított, ha megtartja egyedi karakterét. Ebben az értelmezésben a történetiség, a „kifejlés” vált hangsúlyossá. Az ősi alkotmány szorosan összefonódott a nemzet történelmével, s fontos részét képezte a nemzeti kultúrának. Ugyanúgy történeti fejlődés eredményének tartották, mint a magyarság nemzeti jellegét, így a nemzeti tulajdonságok és eredetiség kifejezője, hordozója lett. „Egykoru szabadságunk s polgári alkotmányunk nemzeti létünkkel.” – írta Wesselényi Miklós, s Kölcsey is itt közölt levélrészletében az alkotmánynak nemzetfenntartó erőt tulajdonított. A „nemzetiség” védelmében, a magyarság értékeinek erősítésében még Széchenyi is kiemelte az ország „képviselési alkotmányát”. Az alkotmányt és a nemzeti jelleget Kossuth is összekapcsolta: „Nemzetiség és alkotmányosság e nép életforgásának két gönczöle. Mi nemcsak szabadok, hanem szabad magyarok akarunk lenni. Elveszhetünk, de magyarok lenni meg nem szünhetünk. Más részről e honban alkotmánynak kell mindig uralkodni.”²⁸ A nemzeti léttel összekapcsolva Kossuth az alkotmány történetiségét, lassú kifejlődését is dicsérte: „a ma-

²⁸ Wesselényi Miklós: *Balítéletekről*. [Lipcse], 1833, 173.; Kossuth Lajos: Még egy-két ok. *Pesti Hírlap*, 1842. 166. sz. Ld. még *Felelet Gróf Széchenyi Istvánnak Kossuth Lajostól*. Pest, 1841, Landerer és Heckenast. [Reprint: Budapest, 1986, Közgazdasági és Jogi. 1–244.] 62. Széchenyi nemzetértelmezéséről Velkey Ferenc: „Törvényt hozni, melly más honunkban lakó nemzetségek jogait biztosítja” Széchenyi *Hunniájának* eszmetörténeti jelentőségéhez. In Pénzes Ferenc – Rácz Sándor – Tóth-Matolcsi László (szerk.): *A szabadság felelőssége. Írások a 65 éves Dénes Iván Zoltán tiszteletére*. Debrecen, 2011, Debreceni Egyetemi Kiadó. 150–166.; Uő: A nemzet szabadsága és/vagy csinosodása. Széchenyi *Hunniájának* érv-szerkezete. In „*Politica philosophiai okoskodás*” i. m. 245–266. A reformkorra általánosabban Gergely András: *Egy nemzetet az emberiségnek. Tanulmányok a magyar reformkorról és 1848-ról*. Budapest, 1987, Magvető, 99–135.; Tevesz László: A magyar liberális-nacionalizmus nemzetfogalma a „Kelet népe-vita” időszakában, 1841–1843. *Századvég*, 2007. 44. sz. 31–72.; Dénes: 2008a, i. m. 70–78.

gyar alkotvány sem három meleg nap műve, sem octroyirozó kegyelem ajándoka, hanem századoknak historiai fejleménye.”²⁹ A *történeti alkotmány* így a *kulturális nacionalizmus* szótárában is helyet kapott, s a liberálisok körében nemzeti szempontból értékelődött fel. Ebben az összefüggésben organikus jellegét kifejező képek kapcsolódtak hozzá, míg korábban inkább az építményre, mesterséges alkotásra utaltak a vele kapcsolatos metaforák.³⁰

Mint láttuk, az ősi alkotmányra és a szokásjogra gyakran hivatkoztak azok, akik minden változást elvetettek. A liberális offenzívára azonban olyan válasz is született a magyar közéletben, amely nem utasította el mereven a reformokat. A harmincas évek végétől, a negyvenes évek elejétől kibontakozó *újkonzervatív* irányzat képviselői magukat „fontolva haladók”-nak nevezték, javítani akartak az ország anyagi helyzetén, a nép jólétén, műveltségi állapotán, elismerték, hogy arányosabb közteherviselésre van szükség, s jobb és hatékonyabb közigazgatásra, vagyis elfogadták, hogy a viszonyok korszerűsítésre szorulnak. De ragaszkodtak a rendhez, a tekintélyekhez, a társadalom hierarchikus elrendezéséhez, ezért a kiváltságrendszer inkább korszerűsíteni akarták, mintsem eltörölni. Csak óvatosan és fokozatosan bővítették volna a szabadságot, és erős kontroll alatt kívánták tartani az átalakulást. A nemességet tekintették a nemzetnek, a jogkiterjesztést már csak nemzeti szempontból is veszélyesnek vélték, a törvényhozást, a politikát továbbra is a nagybirtokosok és arisztokraták számára akarták kisajátítani, a népet éretlennek tartva arra, hogy a közügyekben

²⁹ Kossuth Lajos: A kérdések legkényes[eb]bje. II. Irányelvek. *Pesti Hírlap*, 1843. 267. sz. Az alkotmány, amelyet „nem kény-kedv octroyirozott, hanem a fejlődő kor, a fejlődő nemzet magával fejtett együtt egyszerre”. Uő: Szavazat és költségvetés. *Pesti Hírlap*, 1841. 79. sz. A cenzor által törölt sorokat közli Pajkossy Gábor (szerk.): *„Nemzeti újjászületés” Válogatás Kossuth Lajos írásából és beszédeiből*. Budapest, 2002, Új Mandátum. 36. „nem felejtők, hogy e nemzet élete historiai alapokon nyúgoszik” Uő: Birtok-aristocrazia. *Pesti Hírlap*, 1841. 96. sz. Vö. Debreczeni: i. m. 239–240.

³⁰ Az alkotmány és a nemzetiség a konzervatív érvelésben is összekapcsolódott. Dénes: 2008b, i. m. 83., 157.

részt vegyen, az uralomba beleszóljon. Fenn akarták tartani a birtokosok meghatározó szerepét, az előjogokkal rendelkezők társadalmi súlyát, számukra a rend megőrzése vált elsődlegessé, amit a társadalmi formák óvatos és fokozatos megváltozásával kapcsoltak össze. Szintén hivatkoztak a régi alkotmányra és a történeti jogra, az újítást csak történelmi alapon, a fennálló intézmények és érdekek kímélésével tudták elképzelni. Hangsúlyozták a múlt és jövő közti folytonosságot fenntartását, és elvetették az általános, elvont elvek és minták szerinti változtatást. Az alkotmány két autoritása közül az Isten kegyelméből uralkodó király pozícióját kívánták erősíteni, s azzal összefüggésben kiterjeszteni a kormányzat hatáskörét, fokozni aktivitását, és fenntartani a hierarchikus uralmi rendszert.

Az ellenzék visszaszorítása és a konzervatív reform érdekében törekedtek a megyék jogainak szűkítésére, az országgyűlési többség megszerzésére, az alsótáblai konzervatív szavazatok növelésére. Így maguk is reformálni és nem konzerválni akarták az alkotmány egyes intézményeit, azokat persze, amelyekkel a vármegyei nemesség pozícióját gyengíthették. Ehhez a nem alkotmányos és nem felelős kormányzat támogatását is igényelték, s magukat a kormány pártjaként szervezték meg. Liberális ellenfeleiket republikanizmussal, radikalizmussal, külföldi minták másolásával, izgatással és hosszú távon anarchia előidézésével vádolták, ők pedig ezzel szemben az alkotmány és a társadalmi rend védelmezőiként léptek fel. A franciák forradalmi átalakulásával szemben Anglia példájára hivatkoztak, ahol szerintük nem szakadt meg a múlt és a jövő közti történelmi szál, az arisztokrácia és a nagybirtok mérsékelte az átalakulást, s megőrizte vezető szerepét. Érvelésükben felbukkantak az ősi alkotmányra hivatkozás és a felvilágosult kormányzás elemei, de a *rendteremtésre szűkített alkotmányvédelembe* illeszkedve. Már nem az alkotmányt akarták konzerválni, hanem a nemességet, mert ők biztosítják a rendet, a kontinuitást és a nemzetiséget. „[...] az alkotmányhoz és a magyar nemzetiséghez ragaszkodás, és azon anyagi és szellemi képesség, ezen érzelemnek és hűségnek gyakorlati nyomatékot adni, a jelen pillanatban, dacára min-

den elkorcsosulásnak és fonákságnak, egyéb néposztályok felett leginkább a nemességben (arisztokrácia alatt mindig a nemesség összegtét értem) van kifejlödve, és benne létezik legnagyobb elevenségben.” – írta gróf Dessewffy Emil 1846-ban a *Budapesti Híradóban*.³¹

³¹ Dénes: 2008b, i. m. Az idézet a 157. oldalon. Takáts: 1999, i. m. 241–244.; Dénes: 2008a, i. m. 46., 79–91.; Kecskeméti: i. m. 71–72., 74., 216–218. Dobszay Tamás azt hangsúlyozza, hogy a természetjogi érvelés a konzervatívoknál is megjelent, vagyis egy-egy beszéd-mód használata nem kötődött kizárólag egy-egy politikai eszméhez. Dobszay: i. m. 128–129.

Az alkotmányra vonatkozó általánosabb vélekedések és alapelveinek átertelvezése után nézzük meg azokat az eseteket, amikor a reformkorban konkrétan is felvetették a politikai intézmények reformját.

Az alkotmány egyik fontos eleme volt a törvényhatósági autonómia. A *vármegye*, amit a reformkorban municipiumnak is neveztek, szintén történetileg kialakult intézmény volt, s igazán azon alapult a 18. század utolsó harmadától a tehetős birtokos nemesség politikai súlya. A vármegyét dicsérő nyilatkozatok is elsősorban republikánus szemléletben és az ősi alkotmányosság nyelvén fogalmazódtak meg. A megyéket a korabeli felfogás szívesen hasonlította a római municipiumok önkormányzatához, köztársasági intézményeihez, amelyeket a közös védelem érdekében létrejött egyesüléseknek tartottak. A megyei önkormányzatban egy sajátos magyar intézményt láttak, amely fenntartja a nemzeti létet, megóv az önkénytől és a zavargásoktól, így stabilizálja a politikai szférát, s az alkotmányos szabadság legfontosabb garanciája. A közösség által gyakorolt autonómiát a liberálisok modern szabadsággá értelmezték át, amely polgárai számára biztosítja a politikai részvételt, a saját ügyeikben való döntést, tehát közvetlenül érzékelhetővé, a gyakorlatban is megélhetővé teszi a szabadságot. Épp ezért szorgalmazták a megyék és a törvényhatósági rendszer reformját, igazi önkormányzatokká alakítását, úgy hogy közben az ellenzék megőrizze általuk politikai erejét.

Az ellenzéki taktikában a megyék önálló státútum-alkotási jogköre, annak kitágítása egyre fontosabb szerepet kapott. Úgy vélték, hogy a rendi országgyűlésen elakadt, vagy annak körülményessége miatt ott nem is kezdeményezett ügyek egy része, amelyekben még nem volt országos szabályozás, a megyei autonómia keretében megvalósíthatók. Azt sem tekintették nagy bajnak, ha a megye esetleg túllép autonómiája körén, de azt leszögezték, például Kossuth a *Pesti Hírlapban*, hogy országos törvénnyel szemben nem alkotható megyei rendelet. A kormányzat határozottan fellépett ezekkel a törekvésekkel szemben, az újkonzervatívok pedig azért utasították el, mert így országos ügyekben, mint az adózási kérdések, büntetőbíráskodás, honoráciorok szavazati joga, a nemesség egyoldalúan, a király és a felsőtábla beleszólása nélkül dönthet. Az újkonzervatív csoport túl szélesnek találta a megyék jogkörét, a visszaéléseket a kormányfelügyelet erősítésével és a vagyontalan nemesség közéletből történő kizorításával akarták megszüntetni. Vagyontalan helyzetük miatt a honoráciorok szavazati jogát sem támogatták, s a centralisták megyekonceptiójával is vitába szálltak.

A megyék jogkörének túlzott kiterjesztését a *centralisták* is ellenezték, akik racionalista-konstruktivista, a történeti jogot elutasító, a modern kodifikációt szorgalmazó liberalizmusuk jegyében indítottak támadást a megyerendszer, s az ősi alkotmány egész struktúrája ellen. Hajnóczy Józseftől és Berzeviczy Gergelytől Barkassy Imrén át Eötvös Józsefíg volt a politikai gondolkodóknak egy olyan sora, akik élesebben szembefordultak a történeti alkotmánnyal, s attól sem idegenkedtek, hogy egy egészen új és korszerű alkotmánnyal váltsák azt fel. A természetjog, a felvilágosult racionalizmus alapján elutasították a rendi intézményeket és a történeti hagyományokat, Eötvös például egy meglehetősen radikális kijelentéssel, „Hazánk nem maradhat jelen helyzetében”, kezdte 1846-ban publikált *Reform* című könyvét. A centralisták a civilizációs haladás és a polgárosodás folyamatának hatékonysága érdekében bírálták azt a politizálást, amely a régi formák átalakításával kívánt eredményes lenni. Az angol példák emlegetése helyett inkább a „históriai vegyületek”-től

mentes francia intézményeket és módszereket értékelték. A kodifikációt, a jog rendszerezését és írásos rögzítését, illetve az egyetemes jogokat, a jogegységet hangsúlyozták a szokásjoggal és a történeti hagyományokkal szemben.

Különösen a megyei intézményt tartották elavultnak, a korrupció, a maradiság fészkeinek, a visszaélések táptalajának, amely feladatainak ellátásában nélkülözi a szakszerűséget. A működési zavarok okát abban látták, hogy a törvényhozást is befolyásoló intézmény egyúttal a közigazgatási és bírói hatalmat is gyakorolja. Nem tekintették azt igazi önkormányzatnak sem, inkább az önkényes hatalomgyakorlás gócainak, hisz a nemesség csak egy töredékének uralmát biztosította. Egyébként a politikailag és szociálisan megosztott nemességet alkalmatlannak nyilvánították a polgári reformok megvalósítására. Azért elleneztek a reformkérdések megyei hatáskörben történő eldöntését, mert szerintük a megye haladásellenes, s ha ott valósítják meg a reformokat, azok nem lesznek egységesek. A centralizációtól, a népképviselőivé alakított országgyűlésnek felelős kormány aktivitásától remélték a polgári Magyarország megteremtését. A megyei nemességtől a reformok gyökeres és polgári jellegét féltették, ezért, nem ismerve pontosan a kormányzat céljait, kezdetben abban bíztak, hogy követve a felvilágosult kormányzás hagyományait együtt tudnak működni a civilizációs reformokban szintén érdekelt kormányval. A megyei választásokon tapasztalt visszaélések miatt Kemény Zsigmond is kritizálta a megyéket, de ő mindig fontosnak tartotta a történelmi szál folytonosságát.³²

³² A reformkori megyék helyzetére Varga János: *Megye és haladás a reformkor derekán (1840–1843) I–II.* In Kanyar József (szerk.): *Somogy megye múltjából. Levéltári Évkönyv*, 11., 12. Kaposvár, 1980, 177–243., 1981, 155–194. A megye konzervatív kritikájára Gr. Dessewffy Aurél: *X. Y. Z. könyv*. Pest, 1841, 1–13., 111–119., 129–140. A centralista megyekritikára Eötvös József: *Reform*. In Eötvös József: *Reform és hazafiság. Publicisztikai írások*. 1. köt. Sajtó alá rendezte: Fenyő István. Budapest, 1978, Magyar Helikon. 343–593.; Szalay László: *Publicistai dolgozatok*. II. 1844–1847. Pest, 1847, Heckenast. 11–14., 43–47. Vö. Fenyő István: *A centralisták. Egy liberális csoport a reformkori Magyarországon*. Budapest, 1997, Argumentum.; Takáts:

A *municipalisták* védelmükbe vették a megyei intézményt a centralisták bírálataival szemben, mert a megyéket a reformmozgalom nélkülözhetetlen bázisának tartották. A *Pesti Hírlap*ban Kossuth cáfolta azt az újkonzervatív vádat, hogy a megyék kiterjedt jogköre már-már föderalista szerkezetet teremt és szétfeszíti a monarchikus kereteket. Pulszky pedig a Helytartótanács megyei statútumokat megszüntető lépésére egy egész cikksorozattal válaszolt, amelyben a hatalmi központosítás veszélyeit fejtette ki. A *Hírlap* szerkesztője a megyei önkormányzatot a politikai intézményrendszer meghatározó elemének tartotta, s azt is felvetette, hogy annak mintájára kell más törvényhatóságokat is átalakítani. A 16 szepesi város, a Jászkun, a Hajdú és a tenger-melléki kerületek, de főként a szabad királyi városok szerkezetét kívánta a megyék önigazgatása alapján átformálni. Azt is szorgalmazta, hogy az úri joghatóság alól felszabadult városi közösségek ne önálló törvényhatósági jogokra törekedjenek, hanem a megyékbe integrálódjanak. A „*Pesti Hírlap* pártja” a képviseleti rendszer bevezetésével szerette volna a megyét korszerűsíteni, a követválasztások jogszerűségének elbírálását pedig az országgyűlés hatáskörébe utalni. Szerintük a képviselet kibővítése védi meg a nemzet szabadságát, s csak az képes a szabadságot a renddel egye-
síteni. A képviselet pedig, legalábbis a jövőre nézve, a népképviseletet, a politikai szabadság köreinek kibővítését jelentette számukra.³³

2007, i. m. 36–39., 55–60.; Dénes: 2008a, i. m. 69–70.; Dénes: 2008b, i. m. 60–64., 105–109., 145–148., 162–163.; Kecskeméti: i. m. 56–60., 75., 196., 198–207.; Veliky János: Kemény és a politikai nyelvek a reformkor második évtizedében. In Szegedy-Maszák Mihály (szerk.): *A sors kísértései. Tanulmányok Kemény Zsigmond munkásságáról születésének 200. évfordulójára*. Budapest, 2014, Ráció Kiadó. 32–52.

³³ Kossuth Lajos: Megyei hatósághör. *Pesti Hírlap*, 1842. 106. sz.; Uő: Megyei szerkezet. *Pesti Hírlap*, 1842. 107. sz.; Uő: Adalék a centralizációli fejtegetésekhez. *Pesti Hírlap*, 1842. 119. sz. Pulszky Ferenc centralizációról írt cikksorozata. *Pesti Hírlap*, 1842. 116–119. sz. Vö. Miru György: *Szabadság és politikai közösség. Kossuth Lajos politikai*

Az 1843–44-es országgyűlésen készült egy törvényjavaslat a megyei választásokon tapasztalható visszaélésekkel szemben, amely azonban a *megyei képviselőlet átfogó reformjára* is kiterjedt, a választójog kiszélesítésével és a titkos szavazás bevezetésével. A tervezet a honorácioroknak, mint azt tette már több megye is, és bizonyos vagyonnal rendelkezőknek adott volna szavazatjogot, elsősorban gyárosoknak, földbérloknak és kereskedőknek. Ezenkívül a megyével határos szabad királyi városoknak, a megye privilegizált mezővárosainak és szabad községeinek biztosította volna közgyűlési részvételét. A reformerek azt is tervezték, hogy megemelik a *szabad királyi városoknak* mint a negyedik politikai rendnek az országgyűlési szavazatát. Többségük egyúttal meg akarta szüntetni függésüket a királyi kamarától, és belső szervezetüket is átalakította volna, hogy ne a konzervatív, szűk körű városi vezetést juttassa többletjogokhoz. Fontos kérdéssé vált, hogy ki kapjon polgárjogot, s annak alapján városi szavazatjogot. A negyvenes évek elején üléselő büntetőjogi reformbizottság liberális kisebbsége különvéleményeiben, esküdtbírói, illetve a választott városi bíróságokról szóló tervezeteiben már felvetette a választók körének kibővítését. A *Pesti Hírlap* is többször foglalkozott a polgárjog megszerzésének feltételeivel, törvényben akarta azt meghatározni, hogy senki önkényétől ne függjön, és ne befolyásolja sem rendi állapot, születés, vallás, sem pedig személyes viszony. Az 1843–44-es országgyűlés városi reformterve alacsonyabb választójogi cenzust alkalmazott, mint a megyei tervezet, de azt a város nagyságától is függővé tette, s nem adott automatikusan választójogot a diplomásoknak. A liberálisok a cenzus csökkentése, a jogosultság kibővítése mellett érveltek, s különösen az iparosok, az értelmiségiek, s az izraelita felekezetűek választójogáért szóltak fel. De hiába fogadta el a követi tábla a városi reformot, a főrendek fenn akarták tartani a városok feletti felügyeletet, és szűkíteni akarták a szavazásra jogosultak körét, így nem

alapfogalmai. Budapest, 2011, Argumentum, Bibó István Szellemi Műhely. 58–62.

született megoldás, s az utolsó rendi országgyűlés ismét napirendre tűzte a városok ügyét. A reformmal a magyar országgyűlés nem változott volna még népképviselési parlamentté, az ellenzék elsősorban stabil alsótáblai többségét akarta biztosítani.³⁴

A reformerek már az 1830-as évektől foglalkoztak a parasztság, illetve a községek politikai jogainak bővítésével. Az 1843–44-es országgyűlés városokkal foglalkozó választmánya a *szabad kerületek és a községek* ügyében is javaslatot fogalmazott meg. A magukat megváltott községek felett meg akarták szüntetni a földesurak bírói és igazgatási hatalmát, a rendezésüket a szabad kerületek mintájára tervezték, ahol a községek autonóm helyhatóságként illeszkedtek volna be a kerületi autonómia szervezetébe. A felszabadított községbe a nemesi lakosság is betagozódott volna. Az alsótábla vitáiban kitágította a szabad községek körét, azokat a helységeket is annak tekintette, ahol csak részlegesen történt meg a földesúri terhek megváltása. Az így értelmezett szabad községeket a javaslat a megyegyűlésen is képviselési joghoz akarta juttatni, persze komoly vitákat váltott ki, hogy az (férfi) lakosságárányosan történjen vagy egyenlő mértékben. Végül a tábla csak névleges, 1–1 fős képviselőt biztosított a községeknek, amit a népképviselés felé vezető út első, inkább elvi lépésének tekintettek. A főrendek a tervezetet visszavetették, akárcsak a községi jegyzők helyzetével foglalkozó javaslatot, a községi számadások megyei felülvizsgálatának előirányzata pedig el sem jutott a határozathozatalig.³⁵

³⁴ Sarlós Béla: *Deák és Vukovics. Két igazságügy-miniszter*. Budapest, 1970, Akadémiai. 11–36.; Ruszoly: 1997, i. m. 57–61.; Kecskeméti: i. m. 252–259.; Dénes: 2008b, i. m. 112–116.; Veliky: 2009, i. m. 144–145.

³⁵ Dobszay Tamás: A rendezéstől a felszabadításig. A községek ügye az 1843/44-es országgyűlésen. *Századok*, 2005. 3. sz. 545–583.; Orosz István: Az örökváltság eszméje és gyakorlata. In Uő: *Széchenyi és kortársai. Válogatott tanulmányok a reformkorról*. Debrecen, 2000, Multi-plex Media – Debrecen University Press. 151–162.

A centralisták gyorsabb változást akartak, megemelték volna a városok szavazatjogait úgy is, ha belső szervezetük még nem alakul át. A csoport egyik meghatározó tagja, Szalay László Korpona város követeként szólalt fel a városok szavazatjogáért. Kötetünkben közölt beszédében, miközben a jelen szükségletének, a kor követelményének nevezte a polgárságnak, a még csak formálódó osztálynak a nemzetbe integrálását, a francia forradalom eseményeivel vont párhuzamot. A forradalom narratívájának alkalmazása mellett azt is megjegyezte, hogy nálunk, a több száz éve alkotmánnyal rendelkező nemzet életében nem következhetnek be olyan radikális változások, mint a franciáknál. Elismerte, hogy municipális alkotmányának köszönhetette a nemzet addigi fennmaradását, de szerinte a „municipalis daraboltság” nem biztosít olyan egészséges és élénk politikai életet, amely a sokféle, köztük nemzetiségi érdeket képes integrálni. Azaz a történeti szempontot mellékesnek tartotta.

A *Pesti Hírlap* cikkírói szerint a *politikai jogok kiterjesztése*, a nép képviselte a városokban történt előkészítés után a megyékben is megvalósítható. Elsősorban a megváltozott, az úri joghatóság alól kikerült szabad községek képviselőit engedték volna be a megyegyűlésekre, illetve biztosították volna részvételüket a tisztségviselők és országgyűlési követek megválasztásában. A képviselőkkel szemben főként szellemi és erkölcsi elvárásokat támasztottak, vagyis magyarul tudást, írástudást és a „statustan” alapvető ismeretét várták el tőlük. Erre a feladatra leginkább a honoráciorokat, a nem nemes származású értelmiségieket tartották alkalmasnak, akiknek egyébként megyegyűlési részvételét adófizetési feltétel mellett szorgalmazták. Az egyik számban Kossuth még azt sem zárta ki, hogy a szabad községek mellett a még fel nem szabadultak is beleszólhassanak legalább az adózási kérdésekbe, természetesen képviselőik, „községenkinti népszótöbbséggel szabadon választandó ügyvédek által.”³⁶ De azt is kifejtette, hogy a népképviselést nem helyettesítheti a helyképviselést, vagyis a törvényhatóságok képviselte, épp ezért idővel a tör-

³⁶ Kossuth Lajos: Költségvetés. *Pesti Hírlap*, 1841. 80. sz.

vényhozásnak is a népképviselő elvére kell épülnie, amikor nem egy város vagy megye küld majd egy követet, hanem meghatározott számú személy. Elveszítve szerkesztői állását Pest megye közgyűlésén mondott hosszú beszédében is a népképviselő mellett érvelt, s a választási jogot a szabad polgárt megillető jogi minimumnak nevezte. A lépcsőről lépésre megvalósítandó jogbővítést a városok országgyűlési szavazatának tizenhatra emelésével kezdte volna, majd a községek megyei képviselővel folytatta volna, hogy végül a reformot a népképviselő megvalósítása zárja. Így a szuverén nép a főhatalom letéteményeseként, persze képviselői útján, részt vehet az országos politikában is, nemcsak a saját, hanem az egész közösséget érintő döntésekben, mert különben érdekei elhanyagoltnak, háttérbe szorulnak.³⁷

Már a 19. század elejétől különböző reformprogramokban megjelent a *népképviselő* igénye, akár a kormányzati felelősséggel is összekapcsolva. A centralisták a megyék helyett (egyes tervezetek megszüntetnék minden politikai funkcióját) a helyi, azaz községi és városi autonómiák erősítését szorgalmazták, s a képviselői rendszer kiterjesztését. Szerintük sem a honoráciorok, sem a városi polgárok nem láthatják el hatékonyan a népet, az egész társadalom képviselőt, ezért mindenkire kiterjedő, ám cenzusos választójogot akartak, s a petíció jogát is biztosították volna. Eötvös úgy látta, hogy egy több milliós társadalom csak képviselő útján tudja biztosítani az egyenlő politikai részvételt és szabadságot, s a polgári jogok is csak akkor igazán biztosak, ha a polgárok politikai jogokkal rendelkeznek. Mivel a nemesség által gyakorolt politikai jogok nem valóságos képviselői jogok, nem

³⁷ Kossuth 1844. augusztus 27-i Pest megyei közgyűlési beszéde. Pajkossy: 2002, i. m. 70–75. Kossuthnak a *Pesti Hírlap*ban kifejtett közjogi reformjavaslatáról Ruszoly József: Alkotmány és képviselő. Kossuth Lajos a közjogi reformokról (1841–1843) *Magyar Tudomány*, 1994. 9. sz. 1024–1038. A politikai képviselő kibővítéséről Veliky: 2009, i. m. 122–127., 130–138. Vö. Szabad György: *Kossuth politikai pályája ismert és ismeretlen megnyilatkozásai tükrében*. Budapest, 1977, Kossuth Kiadó. 66–67., 74–83.; Szabad György: *Kossuth irányadása*. Budapest, 2002, Válasz Könyvkiadó. 52., 67–73.

terjeszthetők ki általánosan mindenkire. Ehelyett a képesítési feltételeket a nemesség esetében is érvényesíteni kell, vagyis a jogkiterjesztést nem tartotta mindenben követhető eljárásnak, hanem úgy vélte, hogy a nemességnek bizonyos privilégiumairól is le kell mondania. „Nemcsak az szükséges, hogy másokat alkotmányunk sáncai közé fölvegyünk; de másképp kell építeni e sáncokat, ha a népképviselet [...] eszméjét közöttünk létesíteni akarjuk.” – írta át gyökeresen az alkotmányos érvelés nyelvét. Politikai jogok elvételéről szólni pedig franciás modort jelentett. Eötvös szerint a megyegyűlésnek ösnépgyűlésből képviseleti gyűléssé kell válnia, s azt is hangoztatta, hogy Magyarország „regenerációja” csak a törvényhozástól, annak országos hatáskörű és egységes reformjaitól várható. Ezért társaival folyamatossá akarta tenni az országgyűlés munkáját, a követek igazolását az intézmény saját hatáskörébe kívánta adni, s megszüntette volna a követutasítást, hogy a törvényhatóságoknak alárendelt követek helyett szabadon véleményt formáló, a nép által választott képviselők alkossák a törvényhozást. A megyékben előforduló turbulens jelenetek Kemény Zsigmondot is arról győzték meg, hogy a választójog csak cenzus mellett terjeszthető ki, hisz veszélyezteti az alkotmányos rendet, ha alkalmatlan, műveletlen tömegek is rendelkeznek azzal, s a népfelség abszolutizálását elutasította.³⁸

Nemcsak a politikai közösség kereteinek kiterjesztése, hívják azt nemzetnek, népnek, esetleg polgári társadalomnak, hanem annak kapcsolata a politikával is felvetette a *közvélemény* értelmezése körül kialakult vitákat. A modern politikában a nyilvánosságnak mind nagyobb jelentősége lett, s főként a liberálisok foglalkoztak azzal a kérdéssel, hogy kik és milyen formában szólhatnak bele a politikába, mi a közérdek és mennyiben fejezi azt ki pontosan a közakarat, s a kormánynak és a törvényhozásnak mennyiben kell figyelembe venni a kormányzottak érdekeit és akaratát. A politikai nyelvben, idézett szövegeink is példázzák ezt,

³⁸ Eötvös: i. m. 458–469., 509–511., 540–575. Az idézet a 468. oldalon. Kecskeméti: i. m. 194–197.; Veliky: 2014, i. m. 43–48.

egyre gyakrabban hivatkoztak a közvéleményre, s Széchenyi és Kossuth nemcsak arról vitázott, hogy létezik-e egyáltalán Magyarországon közvélemény, hanem hogy kik alkotják azt. Kossuth szélesebben értelmezte a közvéleményt, s annak terjedésében a törvényhatósági fórumokon túl a sajtónak tulajdonított nagy szerepet, de sokat remélt a társadalmi mozgalmaktól is. Ahogy napirendre került a politikai jogbővítés, a viták a törvényhozás és a közönség viszonyát is feszegették. A centralisták a közvélemény törvényt nyomatékostó, a hatalmat legitimáló funkcióját emelték ki, a képviseletről pedig azt tartották, hogy annak meg kell felelni „mindenek érdekének”. Megyeellenességük alapján úgy vélték, hogy a törvényhatóságok partikularizmusából, töredezett érdekeltségeiből nem fog kialakulni a nemzeti közvélemény. Egyéni választókerületekkel és a képviselők újraválasztásával akarták szorosabbá tenni a törvényhozás és a közvélemény kapcsolatát, de hajlottak arra, hogy a közvéleményt irányítani kell. A liberálisok azért is nyomatékostották a közvélemény szerepét, mert úgy vélték, hogy annak nemcsak a törvényhozás, hanem a kormányzat is kénytelen lesz engedelmessé válni, vagyis attól a polgári alkotmányosságból kibontakozását remélték.³⁹

A liberális ellenzék tehát a negyvenes években határozottan kereste a politikai jogok kibővítésének, a népképviselőlet realizálásának lehetőségeit. Az alkotmányba foglalt jogkörök teljes átalakítását jelentette volna a parlamentnek *felelős kormányzat* bevezetése. A miniszteri felelősség elvének eredetét a reformerek szintén megpróbálták a történeti alkotmány rétegeiben felfedezni, s az intézményt a király tanácsosainak felelősségéből levezetni. A magyar közjogot és a modern politikai eszméket is kiválóan ismerő Hajnóczy

³⁹ Veliky János: Liberális közvélemény-értelmezések Magyarországon a 19. században. In Németh G. Béla (szerk.): *Forradalom után – kiegyezés előtt. A magyar polgárosodás az abszolutizmus korában*. Budapest, 1988, Gondolat. 313–324.; Pajkossy Gábor: *Polgári átalakulás és nyilvánosság a magyar reformkorban*. Budapest, 1991, MTA TTI.; Miskolczy Ambrus: *A modern magyar demokratikus kultúra „eredeti jellegzetességeiről” 1790–1849*. Budapest, 2006, Napvilág.

József több munkájában is hivatkozott az 1507. évi 7. és 8. törvényre, s azt az álláspontot képviselte, hogy a törvények rendelkeznek az olyan tanácsos megbüntetéséről, aki a nemzet ellen bűncselekményt követ el. A 7. törvény szerint az országgyűlésnek meg kell büntetnie azt a tanácsost, aki a királynak törvényellenes és kártékony tanácsot ad. Hajnóczy azonban több garanciát látott a sajtószabadságban, mint a régi törvényekben, mert ha a közönség, a haza minden polgára ellenőrzi a végrehajtó hatalomban résztvevőket és az ítélkező bírakat, akkor azok jogszerűen fognak eljárni, és nem lesz szükség ezekre a törvényekre. Az országgyűlésre készített reformjavaslataiban is úgy vélekedett, hogy a tanácsosoknak, vagyis a végrehajtásban közreműködőknek elsősorban a nemzet bizalmát kell kiérdemelniük. Az 1790. évi dekrétumban a Helytartótanácsról mint „legfőbb politikai kormánysszékről” intézkedő cikkely is inkább azon rendi jellegű törvények sorába illeszkedett, amelyek az ország önállóságát, idegen befolyástól mentes kormányzatát igyekeztek biztosítani. A tanácsosok felelősségére még a reformkorban is gyakran hivatkoztak, a liberális alkotmányértelmezések ebben a kérdésben is szemléletváltást hoztak.⁴⁰

A harmincas évek közepétől kibontakozó politikai perek, különösen a Wesselényi ellen indított felségsértési per még jobban a kormányzatra irányította a figyelmet. A védelem, elsősorban Deák Ferenc jogértelmezése arra irányult, hogy megkülönböztesse egymástól a király személyét és kormányát, azaz a birodalmi és az országos főkormánysszékek tagjait. Maga Wesselényi is úgy nyilatkozott a szatmári megyegyűlésen, amikor felségsértéssel vádolták meg, hogy a „felség szentséges személyét [...] nem érdeklettem. A mit a kor-

⁴⁰ Csizmadia: i. m. 173–176., 259. Ld. még Szabad: 1998, i. m. 92–94.; Schvarcz Gyula: *A miniszteri felelősség eredete az európai alkotmánytörténelemben*. Budapest, 1883, MTA.; Schvarcz Gyula: *A király tanácsosainak felelőssége Aragoniában és Magyarországon III. András óta*. Budapest, 1889, MTA. Eckhart tagadta, hogy a tanácsosi felelősség és a parlamentáris kormányok felelőssége között közvetlen kapcsolat lenne. Eckhart Ferenc: *Magyar alkotmány- és jogtörténet*. Sajtó alá rendezte: Mezey Barna. Budapest, 2000, Osiris. 86.

mányról mondtam, azt ismétlem, s az tagadhatatlan.”⁴¹ Deák több országgyűlési beszédében is felszólalt a jogsértés ellen, 1835. június 16-án határozottan kijelentette: „A fejedlem személye minálunk is [...] szent és sérthetetlen. [...] De a király személye a kormánytól minden alkotmányos országban meg van különböztetve, s ezt minálunk már Werbőczy is megkülönbözteté.” Július 20-án pedig, nem vitatva a főrendek Werbőczyre hagyatkozó állítását, hogy az uralkodás és a kormányzás hatalma a nemzet által a felségre ruházott, olyan példát említett a király tanácsosainak bírálatára, amikor a „tanácsosok összességéről, vagyis kormányról tett igazságos vádakkal öfelségének személye nem érdekeltetni közértelműleg elismertetett.”⁴²

A követek többször hivatkoztak az 1507. évi 7. törvényre, s felvetették, hogy a kormány tagjait, ha jogot sértenek, büntetés alá lehet vonni. Deák még tovább ment a felelősség kérdésében, szerint minden kormány *morális felelősség* alatt is áll, amikor tetteinek, intézkedéseinek, javaslatainak helyes vagy helytelen volta felett szabadon szólnak a nemzet képviselői. Hiszen a kormány csak a „státus hatalmánál fogva, csak a státus nevében intézkedik: szükséges tehát, hogy a törvényhozás szabadon kimondja véleményét az-eránt, ami a status nevében történt”. Tehát határozottan azt képviselte, hogy minden kormánynak rendelkeznie kell a nemzet bizalmával, s azt is kifejtette, hogy a végrehajtó hatalomnak joga és kötelessége a „közbátorság” fenntartása, de ha törvénysértő módon, polgárai ellen önkényesen indított perekkel maga sérti azt meg, akkor ő maga követ el jogsértést, és ezért felelősséggel tartozik.⁴³ Láthatóan a liberálisok történeti érvekkel és a természetjogból merített

⁴¹ Deák Ferenc beszédei. 1. köt. 1829–1841. Sajtó alá rendezte: Kónyi Manó. Budapest, 1903, Franklin-Társulat. 162. Ld. még Trócsányi Zsolt: *Wesselényi Miklós hűtlenségi pere. Abszolutizmus vagy liberalizmus?* Budapest, 1986, Helikon.

⁴² Deák Ferenc: *Válogatott politikai írások és beszédek*. 1. köt. 1825–1849. Sajtó alá rendezte: Molnár András. Budapest, 2001, Osiris. 110., 117., 123.

⁴³ Uo. 119–120., 123.

morális szempontokkal érveltek a kormány felelősségének elve mellett, vagyis ebben a problémakörben is óvatosan hangolták át a régi alkotmányosság nyelvezetét a polgári alkotmányosság normáinak irányába. Deák a politikai perek tapasztalataiból kiindulva a büntetőjogi reformbizottságban javaslatot tett a törvénysértő tisztségviselők büntetőjogi felelősségre vonására, amit azonban a konzervatív többség leszavazott.⁴⁴

A negyvenes évekre, főként a sajtó külföldi tudósításai révén, ismertté vált a többségi elven működő törvényhozásnak felelős kormányzási gyakorlat. Az 1843–44-es országgyűlésen a büntetőjog és a bírósági szervezet reformjáról szóló vitákban a követek többször hivatkoztak a tanácsosok felelősségére, gyakran azt elavultnak, elégtelennek tartva, de részletes fejtegetések hangzottak el a korszerű minisztériális felelősségről is. Többször javaslatot tettek a Helytartótanács felelőssé tételére, de foglalkoztak a kormányzati felelősségnek és a törvényhatóságok autonómiájának összefüggéseivel is.⁴⁵ Nemcsak az országgyűlésen, hanem a megyékben is egyre többször hangzott el a felelős kormányzás iránti igény.⁴⁶

Az egymással is vitatkozó liberális irányzatok, noha eltérően képzelték el a politikai intézmények reformját, a kormányzati felelősséget egyaránt fontosnak tartották. Pulszky Ferenc a *Pesti Hírlap*ban bírálta a főkormányiszékek közt megosztott kormányzati szisztémát és azok kollegiális, nem felelős jellegét, mert szerinte alkotmányos országban csak akkor erős a kormány, ha az a felelős minisztérium kezében van, s az a feltétele annak is, hogy a közigazgatásban összhang legyen. Ugyanakkor a kormányhatalom összpontosí-

⁴⁴ Sarlós: i. m. 11–36.

⁴⁵ Tudósítás az 1843. szeptember 6-i országos ülésről. *Pesti Hírlap*, 1843. 282. sz. Ld. még a tudósítást az 1844. január 27-i kerületi ülésről, (1844. 323. sz.), a főrendek március 7-i üléséről (335. sz.) és a május 22-i kerületi ülésről (357. sz.).

⁴⁶ *Pesti Hírlap*, 1843. 301. sz.; 1844. 408. sz., 414. sz.

tását nem látta ellentétesnek a törvényhatóságok kiterjedt önkormányzati jogaival.⁴⁷

Eötvös József a közigazgatásban keletkezett súlyos visszaéléseket és zavarokat a felelősség elvének teljes hiányából eredeztette. A reformok megvalósítását a végrehajtó hatalom erősítésétől, központosításától várta, de hogy az ne veszélyeztesse a szabadságot, elengedhetetlen feltételnek tartotta a többségi és felelős kormányzást. E kötetben idézett szövegében a *parlamentnek felelős kormány* elvét nem tekintette a régi törvényekkel ellentétesnek, így annak követelését is jogszerűnek minősítette. Mindez nem jelentette azt, hogy a régi alkotmányt felülértékeltelte volna, hisz az elődök tudását és tapasztalását továbbra is korlátozottnak vélte saját nemzedékéhez képest. A kormány felelősségéhez azért ragaszkodott, mert az megszüntetné a nemzet bizalmatlanságát, s így erősödne a kormányzat, a végrehajtó és törvényhozó hatalom vetélkedését pedig azok együttműködése váltaná fel. A felelős kormányzás, a kölcsönös egymásrautaltság miatt, a birodalmi kapcsolatra sem lenne rossz hatással, sőt az *önálló kormányzás* törvényekbe foglalt igénye is igazán csak a felelősség érvényesülésével valósulna meg. A felelős kormányt és a törvényhozást hatékonyabb alkotmányos garanciának tartotta a megyéknél, szerinte az alkotmányvédelem is azért költözött le a törvényhatóságokba, mert a kormány nem volt felelős. Azonban úgy vélte, hogy a kormány hatékonysága és politikai szerepe nem fér meg a megyék túl széles jogkörével, szükséges azok egyeztetése.⁴⁸ Eötvös tehát olyan alkotmányos kormányzati rendszer mellett érvelt, amely a jogok védelmét nemcsak passzivitásában szolgálja, hanem a hatáskörök elkülönítése mellett jogszerű és aktív cselekvést is lehetővé tesz.

A liberálisok által hangoztatott többségi elv és a külföldi példák hatására az *újkonzervatívok* is elfogadták, hogy a kormánynak többséggel kell rendelkeznie, bár a többségi uralmat

⁴⁷ Pulszky Ferenc: Középpontosítás és középítés. II. *Pesti Hírlap*, 1842. 158. sz.; Szabad: 1998, i. m. 95.

⁴⁸ Eötvös: i. m. 354., 386., 388–389., 418–421., 469–490., 493–494., 516–538., 580–585.; Kecskeméti: i. m. 202–203.

gyakran kritizálták. De szokás szerint fordított logikát alkalmaztak. A francia mintájú felelős kormányzás szerintük kivihetetlen, a kormány pedig nem leváltható, már csak a birodalmi kapcsolat miatt sem, ugyanakkor pozícióját erősíteni akarták, hisz tőle várták a reformok kezdeményezését. Ezért a kormányhoz akarták idomítani a többséget, s az 1843–44-es országgyűlés tapasztalatai alapján offenzívát indítottak a kormánytöbbség megszerzésére. Az adminisztrátori rendszerrel a megyei autonómiát támadták meg, majd az újabb országgyűlés előtt párttá szerveződtek, hogy az alsótáblán is biztosítsák a kormány befolyását. Publicistáik viszont az arisztokratikus alkotmány védelmére hivatkoztak.⁴⁹

A szintén párttá szerveződő liberálisok konszenzusos programja, az *Ellenzéki Nyilatkozat* már célként fogalmazta meg a – törvényeinkben sem ismeretlen, illetve azok szellemével egybehangzó – kormányzati felelősség életbe léptetését mint a parlamentáris kormány alapját. Kossuth eredeti fogalmazványa részletesebben fejtette ki a kérdést, s felsorolta a kormánnyal kapcsolatos feltételeit, hogy az „tisztán nemzeti és minden idegenszerű befolyástól független – eredetére nézve a szabad véleménnyel alakult constitutionalis többség kifo-lyása – lételére nézve a többség pártolásától feltételezett, – és eljárására nézve a nemzetnek felelős legyen.” A *Nyilatkozat* az alkotmányvédelemből, tehát a hagyományos sérelmi érvelésből vezette le a konstruktív ellenzékiiség szerepét, s az ellenzék hivatását az ellenőrzésben, az alkotmányos garanciák növelésében és a reformok kezdeményezésében határozta meg. Feltehetően egyik ellenzéki politikus sem számított arra, hogy rövid időn belül az abszolutista kormányzat leváltható lesz, így nem esett szó még a kormányzás átvételéről, hacsak a felelős és parlamenti kormány igényét nem tekintjük annak.⁵⁰

Pest megyének mint az ország politikai életére nagy befolyással lévő vezérmegyének az 1847–48-as országgyűlésre

⁴⁹ Dénes: 2008b, i. m. 116–172., 179–191.

⁵⁰ *Ellenőr.* i. m. 577–584.; KLÖM 11. köt. 148.; Kecskeméti: i. m. 218–221.; Dénes: 2008b, i. m. 191–205.

készített utasítása a követek kötelességévé tette, hogy vizsgálják meg a kormány eljárásait, tetteit és mulasztásait, de nem csupán a törvényesség, a jogszerűség, hanem „helyesség és célszerűség szempontjából” is. Ugyanakkor azt is elvárta a követektől, hogy az alkotmányt továbbfejlesszék, mégpedig úgy, hogy a kormány politikáját az országgyűlési többségben megnyilvánuló nemzeti akarat határozza meg, a nemzet pedig rendelkezzen elég biztosítékkal arra, hogy a kormányt elszámoltathassa és felelősségre vonhassa. A Pest megye követévé megválasztott Kossuth a közelgő országgyűlés feladatairól készített jegyzetében is kiemelte, hogy a kormány eljárását vizsgálják meg mind törvényességi, mind pedig célszerűségi szempontból, „mert a kormánynak nem elég törvényt nem sérteni – kötelessége a törvényt célszerűen tenni, jól cselekedni.” Majd hozzátette, hogy a törvényellenes kormányt meg kell büntetni, a rosszul kormányzót viszont el kell bocsátani. Vagyis azt igényelte, hogy az országgyűlés ne csak azt mérlegelje, hogy a kormány nem sértette-e meg a törvényeket, mint azt eddig is tette, hanem mondjon ítéletet egész politikája felett, ami a *politikai felelősség* felvetését jelentette.⁵¹

Országgyűlési felszólalásaiban is határozottan követelte a kormányzati szisztéma megújítását, mert „collegiális kormány rendszerünknek magyar felelős minisztériummá átalakítását minden reformaink alapfeltételének s lényeges biztosítékának tekintjük.” Javaslatát konkrétabb formába öntve azt terjesztette elő, hogy a legfőbb kormányszéktől, a Helytartótanáctól a közigazgatás egyes ágazatai szerint küldjenek az országgyűlésre olyan személyeket, akik részt vesznek a tárgyalásokon, a rendeknek a szükséges felvilágosításokat megadják, és aztán személyesen is felelősek lesznek a meghozandó törvények végrehajtásáért.⁵² Később a követek előtt meg kellett magyaráznia, hogy e javaslatával tényleg a felelős

⁵¹ KLÖM 11. köt. 169–170., 173–174.; Kelet nélkül. Uo. 242–244.

⁵² Kossuth 1848. március 3-i beszéde. KLÖM 11. köt. 626–628. Kossuth és Szentkirályi március 4-i követjelentésében is egyértelműen fogalmazott: „Ideje kimondani, hogy alkotmányosságunk és az 1790: 10. tör[vény]cikk] biztosította önálló állodalmi nemzetiségünk for-

minisztériumra gondolt, s úgy vélte, hogy az 1848. március 3-i felirat általános megfogalmazásait az országgyűlés konkretizálhatja, s midőn „ezt mondjuk: »alkotmányos életünk valódi képviseleti irányban igényel fejlődést« nemcsak a képviseleti rendszer van ott, de ott van az évenkénti országgyűlés is. Ott van az évenkénti országgyűlés akkor is, midőn felelős kormányról beszélünk; mert kinek 3 éven túl szabad a nemzet nyakán ülni, a nélkül, hogy megfoghatnók üstökét, az nem felelős minister.”⁵³

Az új törvények kidolgozása közben élénk vita kerekedett a *törvényhatóságok rendezéséről*. Ismét felvetődött az a centralista fogantatású szempont, hogy a kormány nem vállalhat felelősséget a tőle független törvényhatóságokban folyó végrehajtásért. Kossuth szerint nem szükséges a megyéket, városokat, községeket feláldozni a parlamentáris kormányrendszernek, a felelős kormányzásnak, nem kell önkormányzatukat meggyengíteni, azaz nem egymás rovására kell hatáskörüket csorbítani, hanem össze kell azokat egyeztetni.⁵⁴ Ahhoz pedig nem kell több, vélte, mint hogy meghatározzák mindegyik fórum hatáskörét és önállóságát, méghozzá úgy, hogy mindegyiknek legyen annyi függetlensége a maga körében, hogy a felettes hatóság ne nyomja el, ugyanakkor ne kapjon annyi hatalmat, amivel meggátolhatja a felsőbb hatóság működését.⁵⁵ A kormány

máinak lényegét és zárkövét egy felelős magyar ministeriumban találjuk.” KLÖM 11. köt. 631.

⁵³ Kossuth március 14-i beszéde. KLÖM 11. köt. 654–656. A kormányzati felelősségről F. Kiss: 1987, i. m. 10–29.; Ruszoly: 1997, i. m. 27–28.; Szabad: 1998, i. m. 94–97.

⁵⁴ Kossuth 1848. február 18-i és március 7-i beszédei. KLÖM 11. köt. 548–549., 645–646.

⁵⁵ 1848. április 3-i felszólalása a megyék ideiglenes rendezése körüli vitában. KLÖM 11. köt. 722. 1848. július 18-i költségvetési javaslatában is azt írta az adókezelés kapcsán, hogy nem akarja, hogy a miniszteriális kormány elnyelje a községi és megyei életet, ami nélkül nincs valódi polgári szabadság, hanem mindegyiknek a saját hatáskörét kívánja megállapítani. KLÖM 12. köt. *Kossuth Lajos az első magyar felelős minisztériumban 1848. április–szeptember*. Sajtó alá rendezte: Sinkovics István. Budapest, 1957, Akadémiai. 546–547.

és a megye közt elkerülhetőnek vélte az összeütközést, ha nem a francia, hanem az angolszász felelősségi elveket alkalmazzák, vagyis a minisztérium csak törvényességi felügyeletet gyakorol a közigazgatás szervei felett, ami miatt nem szükséges a megyék megszüntetése, vagy hatóságuk jelentős csökkentése. Ekkor is elvetette a francia centralizációs rendszert, ahol a miniszter azért felelős, hogy a végrehajtás a saját elképzelései szerint folyjon, ami csak neki alárendelt, engedelmes közegekkel, tehát egy közvetlen igazgatási szisztémával érhető el. Az elfogadott törvények kimondták a kormány felelősségét és fenntartották a törvényhatóságok addigi hatáskörét, de több feladatot és jogkört elvontak a megyéktől, a hatásköröket pedig pontosan nem rendezték.⁵⁶

A vitában Kossuth azt is felvetette, hogy általános választójog alapján szervezzék meg a megyei önkormányzatokat, sőt a megye tisztviselőit is közvetlenül a választójogosultak válasszák meg, míg az országgyűlési választásoknál és a szabad királyi városokban elfogadta a cenzust. Voltak, akik védtek a nemesség addigi vármegyei pozícióit, a centralista érvelés pedig a municipiumok megszüntetésére irányult. Végül a vitában kompromisszum, ideiglenes megoldás született, a megváltakozott községek képviselőivel egészítették ki a személyesen jelenlévő nemesség gyűlését, s azon választották meg azt az ideiglenes bizottságot, amely a megyegyűlés jogait gyakorolhatta.⁵⁷

⁵⁶ 1848. április 2-i beszéde a hivatalnokok elmozdíthatóságáról és a megyékről folytatott vitában. KLÖM 11. köt. 714–715., 717–718. Vö. Szabad György: Kossuth az Amerikai Egyesült Államok politikai berendezkedéséről. *Századok*, 1975. 3–4. sz. 561–563.; Szabad: 2002, i. m. 119–122.; Stipta István: Kossuth Lajos önkormányzat-konceptiója. In Balogh Judit (szerk.): *Európai Magyarországot! Kossuth Lajos és a modern állam koncepciója*. Debrecen, 2004, Debreceni Egyetem. 115–125.; Gergely András: Általános választójog 1848-ban? (A megyei törvény vitája az utolsó rendi országgyűlésen) *Századok*, 2005. 3. sz. 585–610.; Erdődy Gábor: „Én csak fáklyatartó voltam” Kossuth Lajos, a magyar polgári forradalom és szabadságharc irányítója 1848–1849. Budapest, 2006, ELTE Eötvös Kiadó. 60–63.

⁵⁷ Gergely: 2005, i. m.

A reformerek az utolsó rendi országgyűlésen kihasználták az európai forradalmi mozgalmak hatását, és lerakták egy új alkotmányos kormányzás alapjait, korszerűsítették politikai intézményeiket. Ezt nem egy teljesen új alkotmánynyal, hanem a történeti alkotmány keretében, a jogok átértelmezésével, a kor nyelvén, az alkotmány kifejlésével valósították meg. Az áprilisi törvényekkel kialakított parlamentáris kormányrendszer átrendezte a hatalmi erőviszonyokat, az uralkodó addigi politikai fölényét elvesztette a népképviselői parlamenttel és a neki felelős kormánnyal szemben. A változás a monarchikus jogok korlátozásával járt, az általános közvélekedés szerint csak a régi törvényeket érvényesítették, aminek következményeként meggyengült a *birodalmi kapcsolat* is, hiszen annak stabilitása a kiterjedt monarchikus jogokon nyugodott. Ez aztán újabb vitákhoz, az 1848-as alkotmányreform legfontosabb közjogi problémájához vezetett. Hogy ezt pontosan érzékeljük, érdemes áttekintenünk, hogy miként értelmezték Magyarország és a Habsburg Birodalom kapcsolatát a magyar alkotmány szempontjából a reformkorban.

A Wesselényi által szervezett ellenzéki mozgalom a szabadságon azt is értette, hogy az ország, a nemesi nemzet helyébe lépő polgári nemzet egyre nagyobb mértékben beszél az őt érintő, az ő áldozatvállalását igénylő kérdésekbe, például abba, hogy a beszedett adókat mire fordítja a kormány. Ez egyre több összeütközést eredményezett nemcsak a magyar főkormányzókkal, hanem a birodalmat

irányító intézményekkel is. Ugyanis a korona súlyát az is növelte, s az országhoz fűződő viszonyát pedig bonyolította, hogy az uralkodónak voltak más tartományai, országai és címei is. A birodalmi kapcsolat jellege talán minden más kérdésnél ellentmondásosabb volt, annak ellenére, hogy voltak olyan sarkalatosnak tekintett törvények, amelyek e viszonyra is vonatkoztak. A rendek a „pragmatica sanctio” alapján elfogadták a dinasztiaiából a meghatározott öröklési rend szerinti trónörökös magyarországi uralkodását, aki így „feloszthatatlanul és elválaszthatatlanul” birtokolhatta tartományait, országait és viselhette címeit. Deák későbbi értelmezése szerint a rendek nem lemondtak szabad királyválasztó jogukról, hanem beleegyeztek, hogy mindig azt a személyt válasszák királynak és koronázzák meg, aki a törvényben meghatározott öröklési rend szerint következik.⁵⁸

A magyar rendek és a birodalmat irányító politikusok eltérően magyarázták az 1723-as dekrétum előbeszédében és 1. cikkében szereplő, a külső erőszakkal és a belső mozgalmakkal szemben a Magyar Királyság és az örökös tartományok között létesített uniót is. A magyar alkotmányos felfogás szerint az csak védelmi közösséget jelentett, s tagadták, hogy bármiféle kormányzati egység, közös irányítás jött volna létre. A rendi szemlélet szerint Magyarország csak az uralkodójával van viszonyos érintkezésben, csak vele traktál, annak többi tartományával nem. Ezért elutasították a birodalmi szervek kormányzati illetékességét, beleszólását a magyar ügyekbe. A rendek állandó követelése volt, hogy az országot saját törvényei, szokásai szerint kormányozzák, az uralkodó magyar tanácsosokat alkalmazzon, s magyarokkal töltsen be a fontos hivatalokat. A birodalmi kormánysszékeket csak az uralkodó tanácsadóiként voltak hajlandók elismerni. Az udvar részéről azt vetették ez ellen, hogy az uralkodó joga megválasztani tanácsadóit, s meg-megújuló

⁵⁸ Az 1723. évi 1. és 2. törvénycikket közli *Magyar törvénytár. 1657–1740. évi törvénycikkek*. Szerkesztette: Márkus Dezső. Budapest, 1900, Franklin-Társulat, Révai testvérek. 563–569.; Deák Ferenc: *Válogatott politikai írások és beszédek*. 2. köt. 1850–1873. Sajtó alá rendezte: Deák Ágnes. Budapest, 2001, Osiris. 143–161., 166–172.

kísérletet tettek a birodalom egységesítésére, központi irányításának szervezeti kiépítésére, aminek, ha hivatalosan nem is, de ténylegesen alárendelték a magyar főkormány-székeket. A „pragmatica sanctio” monarchikus uniót foglalt törvénybe, amely nem alkotórészei laza intézményes kötelelén, hanem egy erős és önálló monarchikus hatalmon nyugodott. Az unió stabilitása, ereje az uralkodó fenntartott jogainak körén múlt, aki azok alapján intézte örökös tartományai ügyeit és a Magyar Királyságban azokat az ügyeket, a hadsereg vezetését, a külpolitikát, bizonyos gazdasági ügyeket, amelyekbe a rendeknek nem volt beleszólása. Azokat az ügyeket viszont, amikbe volt beleszólásuk a rendeknek, az országgyűléssel közösen intézte. A birodalomtól való függés a korona előjogain keresztül érvényesült, a rezervált jogok elfedték a közös ügyeket. A rendek azonban szívesen hangoztatták, hogy míg Ausztriában abszolutizmus van, Magyarországon az alkotmány mértéke szerint kell uralkodni és kormányozni.⁵⁹

A monarchikus unió alapján a rendek országukat *önállónak és függetlennek* tartották. A szerződéses szemlélet terjedésével azt hangsúlyozták, hogy a trónöröklésben tett engedmények fejében az uralkodó megerősítette jogaikat és elismerte az ország kormányzati önállóságát, s azt is beleértették az alaptörvénybe. Szerintük az 1723. évi dekrétum előbeszéde és 3. cikkelye elismerte jogaikat, a 2. törvénycikk 9. szakasza pedig megerősítette az 1715. évi 3. törvénycikket, amely kimondta, hogy az országot saját törvényei szerint kormányozzák, és megtiltotta a más tartományokéhoz hasonló kormányzás bevezetését.⁶⁰ Amikor egy újabb centralizációs kísérlet után az 1790-ben összeült országgyűlés megerősítette a „pragmatica sanctio”-t, az újraértelmezés épp a függetlenségi tartalmat tette hangsúlyosabbá. Már nemcsak azt mondták ki, hogy az ország saját törvényei és szokásai és nem más tartományok mintájára kormányzan-

⁵⁹ Péter: i. m. 230.

⁶⁰ *Magyar törvénytár*. 1900, i. m. 437., 563., 567., 569. Vitatott volt az is, hogy az 1723. évi dekrétum 3. cikkelyét beleértse-e a „pragmatica sanctio”-ba.

dó, hanem azt is, hogy saját alkotmánnyal, valamint semmi más országnak, résznek alá nem vetett, ezért szabad és független kormányzattal rendelkezik.⁶¹ Az a kérdés, hogy a Magyar Királyság részét képezi-e az 1804-ben megalakult Osztrák Császárságnak Ferdinánd király címkérdésében csúcsosodott ki, amikor 1835-ben elfoglalta a trónt. Az éppen üléselő országgyűlés hosszas vita után elérte, hogy Ferdinánd ne elsőként mint osztrák császár, hanem ötödiként mint magyar király lépjen a trónra, így elismertették, legalábbis közjogi formákban, hogy a magyar korona országai nem képezik részét az Osztrák Császárságnak.

A magyar liberálisok természetesen elfogadták a birodalmi kapcsolatot, de abban bíztak, hogy az uralkodóház felismeri, hogy Magyarország fejlődése nincs ellentétben a Monarchia egészének fejlődésével, sőt a kettő kölcsönösen összefügg. Ekkor a „vegyes házasság” problémája elsősorban a gazdasági függés felszámolásának ügyében összpontosult. A sérelmi ellenzékiiségnek állandó tematikája volt az országot gyarmati sorban tartó kormányzati politika és a diszkriminatív vámhatár bírálata. A reformerek szakítottak ezzel a szemlélettel, de a gazdasági elmaradottság felszámolását ők is központi kérdésként kezelték. Széchenyi a Monarchia és Magyarország kölcsönös egymásrautaltságát hangsúlyozta, a kéziratban maradt *Hunniában* az uralkodóról lojalitással írt, míg a kormányval sokkal kritikusabb volt, s értékelte Magyarország alkotmányos önállóságát. Az ellenzéki liberálisok az elmara-

⁶¹ Az 1790. évi 10. törvénycikket közli *Magyar törvénytár*. 1901, i. m. 159. A Márkus-féle millenniumi kiadásban szereplő „állam” szó már az 1880-as évektől terjedő új szemlélet és fogalomhasználat következménye. Korábban a Magyarországra vonatkoztatott „*proprium habens consistentiam, et constitutionem*” kifejezést „tulajdon állással (léttel, szerkezettel, megállással, önállással) és alkotmánnyal bíró” formában adták vissza. Péter: i. m. 222–223. Deák az Adalékban „tulajdon önállással és alkotmánnyal bíró” szerkezettel fordította. Deák: i. m. 2. köt. 209. Kossuth az ötvenes évek végén keletkezett előadásában, amelyben állandóan független államiségről beszélt, a „saját önálló léttel [...] és alkotmánnyal bíró” formát alkalmazta. Kossuth Lajos: *Irataim az emigrációból*. (továbbiakban: KLI) 2. köt. A *villafrancai béke után*. Budapest, 1881, Athenaeum. 172.

dottság egyik okának azt tartották, hogy a kormányzat elszívja az ország erőforrásait, nem hajlandó befektetésekre, s a strukturális reformokat sem támogatja. Ezért maguk akartak rendelkezni saját erőforrásaik felett. Kossuth a negyvenes években az önálló vámterület koncepciójával a gazdasági elkülönülés és önállóság irányába lépett, noha az ellenzéki liberálisoktól nem állt távol, hogy a gazdasági és politikai kapcsolatokat szerződésben rendezzék. Az újkonzervatívok a birodalmon belüli vámunióval is a két fél kapcsolatát kívánták szorosabbra fűzni, de a gazdasági érdekeket alárendelték a politikaiaknak. A centralisták a gazdasági egymásrautaltságot és a vitás kérdések szerződéses egyeztetését hangsúlyozták. Eötvös az európai hatalmi rendszerben a Monarchiához fűződő kapcsolatot kölcsönösen előnyösnek látta, s azt kívánta, hogy az eltérő fejlettségű részek ne nyomják el egymás érdekeit. Teljesen el akarta különíteni Magyarország és az örökös tartományok kormányzását, legalábbis a belügyekben, s míg itthon felelős kormányzást szorgalmazott, csak remélte, hogy a jövőben az örökös tartományok kormányzati berendezkedése is ahhoz fog közelíteni. A külviszonyokban is az érdekegységet emelte ki, ami a Birodalmat gyengíti, az Magyarországot is veszélyezteti, fogalmazott, s szerinte egy felelős kormány és népképviselői országgyűlés jobban felfogja a közös érdekekből eredő kötelezettségeket.⁶²

Kölcsönös bizalmatlanság jellemezte az ország és a bécsi politika kapcsolatát. A bizalomhiányt a kormányzati felelősség hangoztatásával, a társadalom szélesebb érdekeltségeinek figyelembevételével akarták a liberálisok oldani. A szabadságközpontú érvelésnek természetes következménye lett a *politikai önállósodás igénye*, ami a negyvenes évek második felében csak fokozódott. A galíciai felkelés leverése és Krakó elfoglalása után egyes ellenzékiek sérelmesnek találták, hogy a nemzet nem szólhat bele a kormány külpolitikájába,

⁶² Eötvös: i. m. 518–538.; Varga János: *Helyét kereső Magyarország. Politikai eszmék és koncepciók az 1840-es évek elején*. Budapest, 1982, Akadémiai. 115–141.; Dénes: 2008b, i. m. 140–141., 164–172., 175.; Kecskeméti: i. m. 205–207., 265–273.; Deák Ágnes: „Austriának semmi joga hozzánk” Széchenyi Hunniája. In *A szabadság felelőssége*. i. m. 140–149.

pedig azt káros következményűnek tartották. A párttá szerveződő ellenzék programjában nem került meg a birodalmi kapcsolat kérdését. Kossuth nyilatkozataiban az ország önállóságát és függetlenségét deklaráló 1790. évi 10. törvénycikkre hivatkozott, amely szerint tiltja, hogy a „pragmatica sanctio”-ban kimondott közös fejedelem személyén túlmenő egység jöjjön létre. Értelmezésében az 1723. évi alaptörvény csak a fejedelem közösségét mondta ki, amiből nem következik „közbirodalmi” egység. Majd kijelentette, hogy önálló félként Magyarország hajlandó a fejedelem közösségéből adódó, Ausztriát is érintő kérdések kiegyenlítésére, az érdekek kölcsönös méltánylása mellett, de ha az nem sikerülne, az abszolutista kormány akkor sem rendelheti alá Magyarország érdekeit Ausztriáénak, hanem a magyar alkotmányos intézményeken keresztül kell azokat megoldania. A dinasztiát is gyengítené, ha a külföld azt látná, hogy Magyarország és a birodalom érdekei nem egyeztethetők, s a magyar önállóságot alárendelik a birodalomnak. A birodalom kormányzati egységével szemben a legfőbb érve az volt, hogy Magyarország alkotmányos ország, míg Ausztria „korlátlan monarchia”.⁶³

Az 1847. márciusi és júniusi ellenzéki konferenciákon megtárgyalt programjavaslatok elutasították, hogy a birodalmi egységet a kormányzás egységeként értelmezzék, és nehezményezték, hogy a sarkalatos törvények ellenére az abszolutista kormányzás Magyarországra is kiterjeszti befolyását akár a monarchiával közös, akár pedig saját ügyeiben. Épp ezért az ellenzék kötelességévé tették a kormány ellenőrzését, hogy hatáskörét a birodalmi intézmények ne csökkentsék, az idegen befolyás ne erősödjön, s a kormány ne szaporítsa a törvénysértések, mulasztások sorát. Az ellenzék az ország önállóságának elismerése mellett hajlandó volt a birodalmi kapcsolatból fakadó *érdekek kiegyenlítésére*, persze anélkül, hogy bármelyik fél érdekeit alárendelnék a másikéinak. Határozottan elutasították, hogy a kormányzat

⁶³ Kossuth 1847. február 5-i levele Szentkirályi Móricnak és keltezetlen fogalmazványa 1847 elejéről. KLÖM 11. köt. 96–98., 100–102.

egységes rendszere az abszolutizmus alapján fejlődjön ki, s úgy vélték, hogy a kiegyenlítést könnyebbé tenné, ha az örökös tartományok is alkotmányos kormányzást nyernének, annál is inkább, mert valaha rendelkeztek alkotmánnyal. A liberális ellenzék a magyar alkotmányosság értékeit nem akarta feláldozni sem anyagi előnyért, sem idegen érdeknek, sem pedig az abszolutista jellegű közös kormányzásnak.⁶⁴

Az országgyűlés feladatairól készített jegyzetében Kossuth a valódi alkotmányosság jellemzőjének minősítette, hogy a nemzeti akarat kifolyásának tekintett országgyűlés minden kérdésbe beleszólhat, ami érinti az országot, még a külpolitikába és a pénzügyekbe is. Így olyan ügyekre terjesztette ki a nemzeti önkormányzatot, amelyek addig a királynak fenntartott jogok körébe tartoztak. Érvelése szerint a bécsi külpolitika Magyarország külpolitikája is, attól függ az ország területi egysége, függetlensége, alkotmányos és nemzeti léte, tehát annak nagy jelentősége van, ezért alakításában részt kell, hogy vegyen a nemzet. Fejtegetéseinek lényege, hogy a kormány politikájának is a nemzeti akaratot kell követnie. A külpolitikához történő hozzászólást a Pest megyei követutasítás is tartalmazta, s azt is, hogy az ország önálló félként rendezze az ausztriai tartományokkal közös érdekeltségeit, például a kereskedelmi- és a vámügyeket.⁶⁵

Kossuth az alsótábla vezérszónokaként 1847. november 22-i felirati beszédében azt fejtegette, hogy könnyebb lenne Magyarország és az ausztriai tartományok érdekeit kiegyenlíteni az önállóság és a paritás alapján, ha ott is alkotmányos kormányzás lenne. Elutasította azt a szokásos érvelést, hogy a magyarországi reformokat az örökös tartományok érdekeire hivatkozva vessék el, sőt a Monarchia „közös status viszonyainak” intézésébe is nagyobb befolyást igényelt. Március 3-i nevezetes felirati beszédében kifejtette, utalva a november 22-én mondottakra, hogy csak akkor látja biztosítottnak Magyarország alkotmányosságát, ha az egész birodalom

⁶⁴ KLÖM 11. köt. 117., 119–122., 127–128., 143–145., 148., 151–152.; *Ellenőr.* i. m. 585–586.

⁶⁵ KLÖM 11. köt. 169–174., 242–246.

kormányrendszere alkotmányossá alakul át, mert a Monarchia közös ügyeit intéző és Magyarország belügyeire is befolyással lévő Államkonferencia alkotmányellenes. Bízott benne, hogy az alkotmányos kormányzás a közös érdekek kiegyenlítését is könnyebbé teszi, s a Monarchia jövőjének, stabilitásának is nagyobb garanciát nyújt, mert népei javán, megelégedésén, szabadságán nyugszik. A beszéd fordításban terjedő sorai nagy hatással voltak a bécsi mozgalmakra, bár az nem volt teljesen egyértelmű Ausztriában, hogy közös alkotmányosságra gondolt-e, vagy két külön alkotmányos kormányzásra. Beszédében Kossuth, mintegy a dinasztia érdekeire is hivatkozva, frontális támadást indított az abszolutista hatalomgyakorlás ellen, s ismét utalt a külpolitikába történő beleszólás fontosságára.⁶⁶

Mivel az uralkodó többi tartományaiban is áttért az alkotmányos kormányzásra, mint azt a magyar liberálisok igényelték, fenntartott jogai mögül kipattantak a *közös ügyek*, ám meghatározásuk nem volt egyszerű feladat, ezért a magyar kormánynak hatásköri konfliktusai támadtak mind a monarchikus hatalommal, mind pedig az ausztriai alkotmányos kormánnyal. A liberálisok az ország jogaira, most már mint a polgári nemzet jogaira alapozták a nemzeti önrendelkezés igényét. Kossuth 1848. március 31-i, e kötetben is közölt beszédében határozottan kijelentette, hogy az ország nem akar elszakadni, ezért a „pragmatica sanctio”-ban meghatározott fejedelmi közösségből következnek olyan kapcsolatok és viszonyok, amelyeket az önállóság fenntartása mellett *közösen kell* a többi tartománnyal *intéznie*. A már láthatóvá váló közös ügyekkel kapcsolatban azt javasolta, hogy a magyar fél ajánljon fel egy meghatározott összeget az udvartartásra, és arányosan vegyen részt a diplomácia és a hadügy költségeiben, ugyanakkor hangsúlyozta, hogy az ország a közös kiadások után fennmaradó minden jövedelmét saját javára fogja fordítani. A hadügyekről úgy vélekedett, hogy a törvényhozás, illetve a felelős minisztérium intézkedhet a honvédelemről, a katonaság elhelyezéséről és

⁶⁶ KLÖM 11. köt. 316–321., 619–628.

alkalmazásáról, a közös védelmi kötelezettségnek pedig eleget tesz azzal, hogy az uralkodó rendelkezhet a hadsereg külföldi alkalmazásáról és kinevezheti tisztjeit, persze a felelős magyar miniszter ellenjegyzése mellett. Azonban azt is jelezte, hogy a nemzetek az őket megillető szabadság alapján később önállóan intézkedhetnek, így ha a magyar törvényhozás rendezi a honvédelmet, akkor költségeiről is maga fog gondoskodni. Deák szintén az udvartartást, a diplomáciát és a hadsereg ezredei szerint el nem különíthető egységeit tekintette közösnek, a pénzügyeket viszont nem.⁶⁷

Kossuth aztán augusztus elején a következő évre készített költségvetési tervezetében az udvartartás, a segéd katonai alakulatok és a diplomácia költségeit beépítette az országos költségvetésbe. Indoklásában pedig kifejtette, hogy hosszú távon a magyar hadsereget ki kell egészíteni műszaki és tűzérési egységekkel, hogy semmilyen közös alakulat se maradjon, amire már pénzösszeget is elkülönített. Arról is szólt, hogy az 1848. évi 3. törvény továbbfejlesztésével létre kell hozni az önálló külképviseleteket és külügyet. De az önállóság biztosításánál is tovább ment. A minisztertanács egyetértésével Pulszky Ferencet, a király személye körüli minisztérium államtitkárát arról értesítette, hogy szeretné, ha az udvar és a külföldi országok követségei Budára költöznének, s a Monarchia külpolitikáját Magyarországról irányítanák. Az a lehetőség, hogy Ausztria csatlakozni fog a német egységhez, tovább erősítette a Buda központú birodalom gondolatát, s annak érdekében felelevenítette volna az ifjabb királyság intézményét is, Ferenc József főherceget szemelve ki erre a szerepre. Még az áprilisi törvények megalkotásának időszakában javasolta, hogy a sajtóvétségek körét a birodalmi kapcsolat tetteles felbontására történő izgatásra is terjesszék ki. Az új törvény szövegében a „pragmatica sanctio” csak az uralkodóház közösségében érvényesülő birodalmi kapcsolatot jelentette, ami egy Habsburg mellékág Magyarországi uralmának lehetőségére is nyitott volt. A szeptemberi válság kritikus napjaiban, saját későbbi elbeszélése szerint, már István

⁶⁷ KLÖM 11. köt. 706–709.; Gergely: 1981, i. m. 67.

nádornak ajánlotta a koronát, arra az eshetőségre, ha V. Ferdinándot megfosztanák a tróntól.⁶⁸

Az Ausztriához fűződő kapcsolat vitatott kérdéseit a Batthyány-kormány az ország önrendelkezésének növelésével kívánta megoldani. Bár az áprilisi törvények nem hoztak létre önálló magyar külügyet, követküldéseivel a kormány az önálló külpolitika útjára lépett. A kormány igényelte, hogy az országban állomásozó katonaság és a Határőrvidék felett is kizárólag ő rendelkezzen, amit csak nagy nehézségek árán ért el, s a főhadparancsnokok még így sem teljesítették maradéktalanul utasításait. Nem túl sikeres lépéseket tett a külföldön lévő magyar ezredek hazahozatalára, ezért elkezdte saját katonai alakulatainak szervezését, az áprilisi törvényekben szereplő magyar hadsereg felállítását. A gazdasági közösségből adódó kérdéseket némi vonakodás után a kormány tárgyalásos úton, szerződésben akarta rendezni, de nem talált megfelelő készséget az ausztriai kormányban, ezért kilátásba helyezte az önálló intézkedést, amelynek leghatározottabb lépése a saját valuta megteremtése volt. Az *autonómia-törekvéseknek* az európai átrendeződések, főleg a német egységmozgalom adott realitást.⁶⁹

Amíg a magyar kormány minden erejével arra törekedett, hogy kizárja a külső, vagy nem alkotmányos hatalmi központok beleszólását a magyar ügyekbe, lépéseket tett, hogy hatóságát a korona egész területére kiterjessze, azaz igyekezett a „regnum”-okból, országokból *területi és igazgatási egységet* formálni, „tökéletes álladalmi egység”-et létesíteni. Már a *Pesti Hírlap* azt propagálta, hogy a korona országainak

⁶⁸ KLÖM 12. köt. 235., 529., 534., 551., 927–930.; KLI 2. köt. 265–269. Vö. Gergely: 1981, i. m. 66–68.; Szabad: 2002, i. m. 132., 148.; Gergely András: Az „Ausztriához intézett kérdés” Egységes birodalom vagy perszonális unió? In Erdődy Gábor – Hermann Róbert (szerk.): *Magyarhontól az Újvilágig. Emlékkönyv Urbán Aladár ötvenéves tanári jubileumára*. Budapest, 2002, Argumentum. 93–106.; Erdődy: 2006, i. m. 54.

⁶⁹ Gergely: 1981, i. m. 65–68.; Urbán Aladár: *Batthyány Lajos miniszterelnöksége*. Budapest, 1986, Magvető. 303–337., 537–548.; Hajnal István: *A Batthyány-kormány külpolitikája*. Budapest, 1987, Gondolat. 38–130.; Péter: i. m. 232.

egységét helyre kell állítani, a kérdés az utolsó rendi országgyűlésen a honossági törvény vitájában is napirendre került. A törvényjavaslat a magyar korona hatósága alatt álló területeket tekintette a „magyar hon”-nak, a követek pedig a „honpolgár” elnevezést „magyar”-ral váltották fel. Volt olyan vélemény, amely Ausztriát külföldnek tartotta, de a legélesebb vita a horvát követekkel bontakozott ki, akik a honosítás jogát a horvát országgyűlés számára is biztosítani akarták. Az egységes magyar „állampolgárság” igénye az állami egység irányába mutatott.⁷⁰

A felelős minisztérium a Partium már törvénybe iktatott visszacsatolását végrehajtotta, s az uniós törvények, a magyar és az erdélyi országgyűlés határozatai értelmében Erdélyt, nemcsak országgyűlését, hanem kormányzatát is egyesítette Magyarországgal. A katonai igazgatás alatt álló Határőrvidékre is igényt formált a kormány, de azt már a bécsi hadügyminisztériummal szemben kellett érvényesítenie. A kormány polgári és katonai igazgatási jogkörét Horvát- és Szlavónországra is ki akarta terjeszteni, hagyományos autonómiája tiszteletben tartása mellett, de az a horvát nemzeti mozgalom ellenállásába ütközött. A magyarok visszautasították a horvátoknak azt az igényét, hogy tartománygyűlésük jogkörét kibővítsék, és azt országgyűlésnek tekintsék. Ragaszkodtak a magyar törvényhozás szuverenitásának a korona egész területén történő elismeréséhez, azzal a hivatkozással, hogy a törvényhozást az ország és a kapcsolt részek rendjei mindig a magyar országgyűlésen egybegyűlve az uralkodó hozzájárulásával közösen gyakorolták. Kossuth egyenesen úgy vélte, hogy a horvátok nemcsak nyelvi jogokat, hanem „statusjogok”-at követelnek, ezáltal a kapcsolt részek municipalitását a közös törvényhozás felsőbbségétől függetlenítenék, vagyis mint független országnak „álladalmi paritást” igényelnek.

⁷⁰ Az idézett fordulat az 1848. évi 18. törvényből van. *Magyar törvénytár*. 1896, i. m. 238. A honossági törvény vitájáról Varga Norbert: *A magyar állampolgársági jog a 19. században*. Budapest, 2012, Akadémiai. 58–65. A „honpolgár” és „honlakos” szavak jelentéséről Veliky: 2011, i. m. 303–304.

A horvát függetlenedési törekvések miatt a kérdés egyre súlyosabbá vált. A magyar politikusok hajlottak az engedményekre, és megegyezési szándékukat többször deklarálták, sőt a kormány a teljes különválást is felajánlotta Horvátországnak. A határozat azt tartalmazta, ha nem sikerülne a magyar és a horvát félnek a törvényben biztosított jogok alapján megegyeznie, akkor Horvátország elválhat Magyarországtól, kapcsolatuk tisztán szövetségi lenne, de a magyarok az esetben is megtartanák Fiumét és Buccarit. Többen persze nehezményezték, hogy a horvátok nem saját szabadságuk bővítésére törekedtek, hanem a birodalmi egység eszközeivé váltak. A magyar kormány központosító lépéseivel a szervezettebb nemzetiségi mozgalmak a területi autonómia, sőt az elszakadás igényét állították szembe, ami polgárháborúhoz vezetett. A kifejezetten aktív horvát nemzeti mozgalom különböző jogú, státuszú országok és tartományok egységbe szervezésére törekedett, s ha ennek nem is volt olyan elfogadott történeti gyökere, mint a magyarnak, mégis a magyar egységtörekvés komoly konkurensévé vált.⁷¹

A magyar önállóság Bécsben is ellenérzést váltott ki, úgy az udvari körökben, mint az alkotmányos kormányban. Legyen bár abszolutista vagy alkotmányos rendszer Ausztriában, Bécs mindig a magyarok elnyomására törekszik, vélekedtek a kortársak. Természetesen az ausztriai politikai viszonyok több hatalmi központ létezése mellett megležitosten összetettek voltak, többen azonban az udvari érdekkörök, a kamarilla befolyását vélték felfedezni. Az ausztriai alkotmányos átalakulás csak az önkényuralom megszüntetését segítette, de a *beolvasztási iránnyal* szemben még nem jelentett garanciát. Itthon úgy érzékelték, hogy mivel Bécs mindig központosításra, Magyarország önállóságának korlátozására törekedett, ezzel a politikával az új kormányzat sem tudott szakítani, s a legkülönbözőbb eszközökhöz, pél-

⁷¹ Kossuth 1848. március 28-i felszólalása a horvát kérdésben, s ahhoz kapcsolódó indítványa. KLÖM 11. köt. 696–699. Ld. még Kossuth 1848. április 8-i beszédét a szerb küldöttség előtt. KLÖM 11. köt. 734. A minisztertanács 1848. augusztus 27-i Horvátországra vonatkozó határozata. KLÖM 12. köt. 805–806.; Gergely: 1981, i. m. 57–59.

dául polgárháború kirobbantásához folyamodott céljai elérésére.

Az augusztus 31-i királyi leirat a Határőrvidéket újra az ausztriai kormány alá rendelte, a bécsi kormánytól származó, mellékelt emlékirat pedig a had-, pénz- és kereskedelemügy közössé tételét, és az államadósságokban történő részvállalást kérte, ami lényegesen csorbította az áprilisi törvényekben biztosított önrendelkezést. Az ausztriai kormány emlékirata „álladalmi” kormányegységet magyarázott bele a „pragmatica sanctio”-ba, s az alapján az áprilisi törvényeket és a magyar kormány intézkedéseit törvénybe ütközőnek minősítette, és kifejezte óhaját egy közös legfelsőbb „statuskormány” visszaállítása iránt.⁷² Kossuth már a népképviselői országgyűlés elején mondott nagy beszédében utalt rá, augusztus elején pedig nyíltan feltárta az ausztriai kormány szándékait, hogy szeretné megszüntetni az önálló magyar had- és pénzügyet, esetleg még a kereskedelmet is, amiért nem elsősorban az alkotmányos politikai erőket, hanem a kamarilla létét és politikáját tette felelőssé. Hírlapi cikkében határozottan elutasította a pénz- és hadügy átadását, s kifejtette a hadkiegészítéssel kapcsolatos nézetét, hogy míg az ország békéje nincs helyreállítva, addig katonát csak a lázadások leverésére, a haza ellenségeinek megtörésére adna. Hangot adott annak a véleményének is, ha Magyarország önállóságát, jogait csorbítani fogják, akkor Ausztriában szintén gyengülni fog az alkotmányosság, s bírálta azokat, akik elleneztek Ausztriának a német egységhez történő csatlakozását, mert szerinte a csatlakozás erősítené az ausztriai alkotmányosságot.⁷³ A király kérése, hogy az országgyűlés ajánljon meg katonákat itáliai háborúhoz, nagy vitát váltott ki a kormányon és a parlamenten belül is.

A királyi leirat nyomán és a közvetítő kísérletek kudarcával a minisztérium helyzete ellehetetlenült, nem lehetett úgy

⁷² Péter: i. m. 232.

⁷³ Kossuth 1848. július 11-i és augusztus 3-i országgyűlési beszéde. KLÖM 12. köt. 434–435., 670–675.; Július 15-i és 29-i cikkei a *Kossuth Hírlapjában*. KLÖM 12. köt. 448–450., 640–642. Vö. Szabad: 2002, i. m. 135–141.

kormányozni, hogy az az uralkodónak és a parlamentnek is megfeleljen. Nyílttá vált a *konfliktus ország és királya között*, ami hamarosan fegyveres harcba torkollott, így a polgárháború birodalmi méreteket öltött. Lehetett úgy is fogalmazni, mint Kossuth tette, hogy az osztrák császár támadt a magyar királyra, de pontosabb az, ha a konfliktust a magyar alkotmány két autoritása, az ország helyébe lépő nemzet és királya közti összeütközésnek tartjuk.⁷⁴ A jog és törvényesség megítélése még szélsőségebben eltérő volt, mint korábban. A király lázadóknak minősítette akaratának nem engedelmeskedő alattvalóit, főleg az országgyűlés október eleji feloszlata után, a magyarok viszont hitszegőnek tartották az esküjéhez és a szentesített törvényekhez magát nem tartó uralkodót. Kossuth még a rendi országgyűlés előtt készült feljegyzéseiben „revolutio”-nak nevezte, ha az országgyűlés felmondja az alattvalói hűséget, de azt is, ha a fejedelem megcsonkítja az országgyűlés törvényhozó hatalmát. A konfliktus nyílttá válása után mindig azt hangoztatta, hogy a dinasztia lépett a forradalom terére azzal, hogy fegyverrel fordult alattvalói ellen, nem pedig a nemzet, amely alkotmányos úton elfogadott törvényeiért küzdött, tehát szabadságharcot folytatott.⁷⁵

Persze megvolt annak is a lehetősége, hogy az ország letér a *legitimitás* útjáról. Kossuth a királyi leirat ismeretében szeptember 4-én úgy nyilatkozott, hogy a „nemzet kénytelen lesz ideiglenesen olly végrehajtó hatalomról gondoskodni, [...] melly végrehajtó hatalom ne legyen kénytelen a maga eljárásának eszközeit a törvényből, hanem a haza veszélyéből

⁷⁴ A Függetlenségi Nyilatkozatban úgy fogalmazott, hogy a horvát bán a császár nevében nyílt lázadást kezdett a magyar király ellen. KLÖM 14. köt. *Kossuth Lajos az Országos Honvédelmi Bizottmány élén*. Második rész 1849. január 1. – április 14. Sajtó alá rendezte: Barta István. Budapest, 1953, Akadémiai. 901.

⁷⁵ Ez az érvelés több beszédében és nyilatkozatában is megtalálható. KLÖM 14. köt. 117–118., 127–130., 171–174., 535–536., 877–878., 880. A törvényesség megítéléséről Kossuth 1848. október 7-i országgyűlési beszéde. KLÖM 13. köt. *Kossuth Lajos az Országos Honvédelmi Bizottmány élén*. Első rész 1848. szeptember–december. Sajtó alá rendezte: Barta István. Budapest, 1952, Akadémiai. 111–112.

meríteni.” Ugyanazon az ülésen javasolta egy száztagú országgyűlési delegáció Bécsbe küldését, de a képviselőknek nem sikerült érintkezésbe lépniük az ausztriai parlamenttel, a király pedig érdemben nem tárgyalt velük. Kossuth úgy látta, ha a minisztérium kezét megkötik a törvények, akkor nem mentheti meg az országot. A nyár folyamán többször is határozottan kijelentette, hogy bár békére törekszik, de ha más lehetősége nem marad, akkor a nemzet a harcot is vállalja. Ezt azonban a fokozódó nemzetiségi feszültségekre értette. Szeptemberben viszont már István nádorral azt közölte, hogy Béccsel szemben is készek a fegyveres küzdelemre. Végül sikerült a diktatórikus megoldást és a nádor hatalomátvételét is elhárítani, s úgy összpontosítani a végrehajtó hatalmat, hogy a politikai rendszer megmaradjon a legalitás talaján, és ne engedjen utat a forradalomnak, egy radikális fordulatnak.⁷⁶

A politikai válság így is *alkotmányválságba* torkollott, s az áprilisi törvényekben létrehozott új alkotmányos rendet tovább gyengítette a december 2-i trónváltás, ami természetesen magyar szempontból szintén törvénytelen volt. Az országgyűlés elutasította a „pragmatica sanctio”-ba ütköző trónváltást, hisz az hozzájárulása nélkül történt, s felismerte azt a szándékot, hogy az áprilisi törvényekre esküt tett V. Ferdinándot kiiktassák, és szabad kezet adjanak a „lázadás” leverésére az esküvel nem kötelezett új uralkodónak, mint azt maga is deklarálta. A képviselők azonban úgy gondolták, és ezt határozatukban is kifejezték, hogy a magyar közjog szerint csak az rendelkezhet az uralkodói jogokkal, aki megegyezett a nemzettel, aláírta a diplomát, esküt tett és megkoronázták. Ha a király meghal, akkor a koronázásig az új király gyakorolhat bizonyos jogokat, de csak a törvények korlátai közt, s a koronázás nem halasztható el. A megkoronázott király életében a nemzet beleegyezése nélkül más nem uralkodhat, s ez alapján Ferenc Józsefet bitorlónak minősítették. Ugyanakkor hang-

⁷⁶ Kossuth 1848. szeptember 4-i országgyűlési beszéde. KLÖM 12. köt. 882., 885–886.; KLI 2. köt. 210., 212., 266.; Urbán: 1986, i. m. 448–482., 593–646.; F. Kiss: 1987, i. m. 62–72.; Szabad: 1998, i. m. 103–105.; Szabad: 2002, i. m. 143–151.

súlyozták, hogy a lemondott király feloldozta alattvalóit, így a hadsereget is hűségesküje alól, viszont a bitorlónak nem tartozik senki hűséggel, csak az alkotmány és a nemzet iránt. A fejedelmi hatalomról és a koronáról szóló érvelést a képviselők az alkotmány védelmére használták, s a trónváltozást az alkotmány két autoritásának viszonyaként szemlélték, a nemzet és a király közti alkuról, szerződésről beszéltek. Az uralkodó törvénysértő lépései és az alkotmányba ütköző trónváltás miatt gyengült a bizalom a monarchia iránt, a nemzet vált az egyre súlyosabb jogalannyá, a nemzet nevében pedig az egyetlen törvényes hatalomnak és az alkotmány őrének tekintett országgyűlés nyilatkozott.⁷⁷

Már a trónváltás előtt, azt követően pedig még inkább felerősödtek azok a hangok, amelyek az *ország függetlenségének* kikiáltását követelték. Hunfalvy Pál a *Kossuth Hírlapjában* megjelent, s kötetünkben is közölt írásában ezt azzal utasította vissza, hogy Magyarország jog szerinti függetlenségét az 1848-as törvények valósággá tették, így nem szükséges azt külön deklarálni. Hunfalvy a politikai kategóriák pontosítását hangsúlyozta, s a szuverenitás fogalmának értelmezésével igyekezett megkülönböztetni a monarchikus kapcsolatban és a szuverén államiság esetén fennálló függetlenséget. A cikkből az is érzékelhető, hogy szerzője elejét akarja venni egy elhamarkodott nyilatkozatnak, hiszen nem attól, hanem a katonai és a diplomáciai tényektől fog függni Magyarország helyzete és a nagyhatalmak viszonyulása.⁷⁸

A trónváltás nem akadályozta meg sem a kormányzás feladatát átvállaló Országos Honvédelmi Bizottmányt, sem az országgyűlést, hogy nyitva hagyja a megegyezés lehetőségét. Az elnök Csány László kormánybiztost arra biztatta, hogy próbáljon kapcsolatot teremteni az ausztriai parlamenttel, s ismertesse meg velük Magyarország szándékait. Intenciói

⁷⁷ Kossuth 1848. december 5-i levele Csány Lászlónak és cikke a *Kossuth Hírlapjában*. KLÖM 13. köt. 649–654. Az országgyűlés december 7-i határozata tartalmában megfelelt Kossuth álláspontjának. *Közlöny, hivatalos lap*, 1848. 182. sz. 859–862. Ld. még Kossuth 1849. január 13-i képviselőházi beszédét. KLÖM 14. köt. 112.

⁷⁸ Hunfalvy Pál: *Politica. Kossuth Hírlapja*, 1848. 120. sz. 527.

szerint elfogadnák a fejedelem közösségét Ausztriával, de ragaszkodnak az ország különállásához, hadügyi és pénzügyi önállóságához, aminek fejében az államadósságból is részt vállalnának. Ausztria ereje nem hódítással, hanem béke és megegyezés útján növelhető, vélekedett, s ha nem fenyegetik Magyarország „álladalmi existenciáját”, akkor nem fog elszakadni. Később az oroszokkal is tudatni kívánta, hogy az ország nem akar elszakadni Ausztriától, de ragaszkodik a negyvennyolcas törvényekben biztosított függetlenségéhez.⁷⁹

Az országgyűlés mérsékelt erői elérték, hogy a tárgyalásos rendezés érdekében békeküldöttség induljon a megszálló hadsereg parancsnokához és a császárhoz, de eredménytelen maradt, mert a főparancsnok, Windischgrätz herceg feltétlen megadást követelve elzárkózott a tárgyalásoktól. A küldöttség jelentéséről kibontakozott képviselőházi vitában Kossuth nem utasította el a békeszándék további fenntartását, és hogy kinyilatkoztassák, Magyarország nem akart támadni és nem akart új jogokat. Hangsúlyozta azonban azt is, hogy csak garanciákhoz kötött békét fogad el, és tiltakozott az ellen, hogy olyan hivatalos határozat szülessen, amely maximumnak tekinti a negyvennyolcas törvényeket. Egy interpellációra válaszolva február 12-én is úgy jellemezte a kormányzat céljait, hogy az önvédelem mellett nem kívánja elvágni egy *becsületes kiegyenlítés* útját, de a jövőre nézve nem volt hajlandó konkrét igényeket elárulni, azt a mindenkori körülményektől tette függővé.⁸⁰

⁷⁹ Kossuth 1848. december 7-i és 1849. február 23-i levele Csány Lászlónak. KLÖM 13. köt. 663–664.; 14. köt. 535–536.

⁸⁰ Kossuth 1849. január 13-i beszéde. KLÖM 14. köt. 110–111., 117–118. Ld. még az aznap született határozatokat és Kossuth január 14-i kiáltványát. Uo. 119–120., 127–130.; Kossuth 1849. február 12-i beszéde. KLÖM 14. köt. 409.; Varga Zoltán: Az államforma és a kormányforma kérdése a debreceni trónfosztás után. *Századok*, 1949. 1–4. sz. 174.; Révész Imre: Kossuth és a Függetlenségi Nyilatkozat. In I. Tóth Zoltán (szerk.): *Emlékkönyv Kossuth Lajos születésének 150. évfordulójára*. 1. köt. Budapest, 1952, Akadémiai. 421.; Szabad: 2002, i. m. 162–166.

A birodalmi egységet, az „oszthat[at]lan és felbont-hat[at]lan alkotmányos ausztriai örökös monarchiát” deklaráló *olmützi alkotmány* a magyar korona országait elválasztotta egymástól és koronatartományokra tagolta. A monarchikus egység alapján államként értelmezte az Osztrák Császárságot, egységes állampolgársággal, így a monarchikus jogokon alapuló állami program szintén a magyar államiság riválisává vált. A dokumentum hatására fordulat következett be Kossuth politikájában, ezután már nem látott lehetőséget a kiegyenlítésre, és arra törekedett, hogy méltó választ adjon.⁸¹ Abban bízott, hogy a függetlenség kimondásával a külföldi hatalmak elismerik Magyarországot, s ezzel elejét veheti egy orosz intervenciónak, illetve teljes jogú félként részt vehet egy feltételezett nemzetközi rendezésben.⁸²

Az országgyűlés 1849. április 14-i határozata alapján készült *Függetlenségi Nyilatkozat* deklarálta az egy és oszthatatlan magyar államot. Az első, és a határozati pontokat kifejtő utolsó bekezdésekben az állami frazeológia érvényesül, vagyis az a szuverenitás egységén, a közhatalom modern és elviekben oszthatatlan felfogásán alapuló *állami szemléletet* tükrözi: „Mi a magyar álladalmat [nemzetet] törvényesen képviselő nemzetgyűlés [országgyűlés] [...] Magyarországot elidegeníthet[et]len természetes jogaiba visszahelyezve [...] hozzá tartozó részekkel és tartományokkal egyetemben, az önálló független európai státusok sorába iktatjuk s a hitszegő Habsburg-Lothringeni házat Isten és világ előtt trónvesztettnek nyilatkoztatjuk.” A szöveg alapvetően Kossuth munkája, de több fórum is megvitatta. Az eredeti fogalmazványban nem a „magyar álladalmat” képviseli a „nemzetgyűlés”, hanem a „magyar nemzetet” az „országgyűlés”, azonban egyértelmű, hogy Kossuth is az európai státusok,

⁸¹ Kossuth 1849. március 17-i levele Bem tábornoknak. KLÖM 14. köt. 666.; Révész: i. m. 422., 425. Az „összmonarchia” kifejezés már az 1848. december 2-i manifestumban is feltűnt. Péter: i. m. 233.

⁸² Kossuth 1849. április 1-i levele Csány Lászlónak és megbízólevele, diplomáciai utasítása Beöthy Ödönnek. KLÖM 14. köt. 783–790.; Révész: i. m. 423–425.; Erdődy Gábor: *Kényszerpályán: a magyar külpolitikai gondolkodás 1849-ben*. Budapest, 1998, Argumentum. 41–62.

államok sorába helyezte a területileg egységes közjogi alakulatot, vagyis azt államnak tekintette. Április 1-én Csány Lászlónak írt levelében a deklarációban is megjelenő összefüggésben az állami frazeológiát alkalmazta: „Magyarország minden hozzá tartozókkal, úgy territorialis, mint álladalmi integritásában sérthet[et]len, osztatlan, önálló és független.” A trónfosztás előtt felváltva használta az országgyűlés és nemzetgyűlés szavakat, azzal, hogy a képviselők nemzetgyűlésre javították az eredeti szöveget, a törvényhozás szuverenitását akarták még hangsúlyosabbá tenni, hisz úgy értelmezték, hogy a trónfosztással a felségjogok a nemzetre szálltak vissza, s azok letéteményese a nemzetgyűlés.⁸³

A határozati pontok is az önálló és a független államról szólnak. Magyarországot Erdéllyel és minden egyéb hozzá tartozó résszel, tartománnyal együtt, tehát sérthetetlen és egységes területtel nyilvánította európai státusnak, s mint az európai státuscsalád önálló, független tagját, nemzetközi jogalannak tekintette. A határozat továbbá a Habsburgokat kizárta az uralkodásból, a magyar koronához tartozó címeik használatából, s polgári jogaitól is megfosztotta őket. Mindezek után ideiglenesen szabályozta az ország kormányzati rendszerét. A határozattal a nemzet „elidegeníthet[et]len természetes jogai”-ra hivatkozva, a népsuverenitás elve alapján döntött és rendelkezett, s fosztotta meg nem csupán Ferenc Józsefet vagy V. Ferdinándot, hanem az uralkodócsaládot fejedelmi jogaitól, sőt polgári jogaitól is, és száműzte őket az ország területéről. Az alkotmány két jogalanya közül az egyik egyoldalú jognyilatkozatával megfosztotta a másikat jogaitól, így megszűnt a kettős autoritás. Azzal, hogy a magyar nemzet elvágta a monarchikus kapcsolat utolsó szálát is, az ország, illetve a magyar korona országaiból képzett területi és közjogi egység kiszakadt a monarchikus unióból, független és önálló lett, mert a monarchikus kapcsolat felszámolásával megszűnt minden kapcsolata az uralkodó töb-

⁸³ KLÖM 14. köt. 783., 895–896. Zárójelben a Kossuth által használt szavak. Az állam fogalmáról és a hozzá kapcsolódó szemléletről Péter: i. m. 138–142., 222–224.

bi tartományával is. A magyar alkotmányban addig megosztott, *kettős hatalom* a trónfosztással az *államban*, illetve más szóhasználat szerint a nemzetben *összpontosult*.⁸⁴

Ezt a súlyos döntést egy hosszú indoklás támasztja alá, amelyet az előbbi részek fognak közre. Az *indoklás* ország és király kettőssége alapján, a *régi alkotmány szemléletében*, a régi alkotmányosság politikai nyelvén beszéli el a történeteket, különösen az 1848–49-ben elszenvedett sérelmeket. Eszerint a dinasztia az „országot törvényes önállásától s alkotmányos szabadságától” megfosztotta, jogait megsértette, Magyarország erejét elzsibbasztotta, sőt a császári tartományok gyarmatának tekintette azt. Azt is hangsúlyozza, hogy a zsarnok rendszerrel szemben mindig szükség volt a nemzet „önfenntartására”, így a sérelmi elemeket részben a republikánus, részben a felértékelődött gazdasági érveléssel egészíti ki. A régi alkotmányos nyelv a reformkori politikai változások hatására már fellazult, átértelmeződött. A *Függetlenségi Nyilatkozat* fogalomhasználata, közjogi-politikai szemlélete ezeket a jelentésmódosulásokat is tartalmazza.

A *Nyilatkozat* természetjogi és történelmi jogi érvelést is alkalmaz. Kossuth szokásjogi elemekből, főként a hitlevelekben, királyi esküben fellelhető, esetleg egyes dekrétumokba is bekerült tartalmakból, illetve a hatalomgyakorlás általános normáiból olyan büntetőjogi tényállásokat kreált, amelyek elkövetése, kimerítése miatt az uralkodók megfoszthatók hatalmuktól.⁸⁵ Ahogy ország és király közötti konfliktusban nem volt soha döntőbíró, csak eltérő jogértelmezés és jogviták, úgy most is hiányzott a közjogi bíráskodás, mint ahogy a korban nemzetközi bíró is sem volt. Mivel az áprilisi törvények szerint sem lehetett a „szent és sérthetetlen” uralkodót felelősségre vonni, ezért Kossuth Isten és a világ ítélőszéke elé idézte a Habsburgokat. Egy a tételes jog felett álló igazságosságra, moralitásra hivatkozott, s a természetjog alapján ítélte meg az uralkodó vétke-

⁸⁴ KLÖM 14. köt. 910–911.

⁸⁵ Uo. 897.

it. Az egész indoklás egy vádbeszéd szerkezete szerint épül fel, s olyan „bíróságot” kíván meggyőzni, amely az általános igazságosság elveit és a nemzetközi közvélemény jogérzetét képviseli.

Mint korábban többször is, a *Függetlenségi Nyilatkozat* is azt hangoztatta, hogy a nemzet és képviselői nem teremtetek új jogot, csak a meglévőket biztosították, a nemzetnek nem volt szüksége új jogokra a király ellenében, mert az „önállás és függetlenség” régi joga volt. Ezt a közjogi értelmezést még 1848 őszén Hunfalvy Pál is kifejtette, korábban hivatkozott cikkében, csak következtetése volt ellentétes, épp az ország függetlensége miatt nincs szükség annak külön deklarálására. A *Nyilatkozat* indoklásában az alkotmány két autoritásának kapcsolata szerződéses viszonyként jelent meg. Kossuth a dinasztia és a nemzet közti „kétoldalú kötések”-ről ír, így a sérthetetlen és változtathatatlan történeti jogok helyére a szerződéssel módosítható, alakítható jogok lépnek. Az eredeti fogalmazvány több ízben is a régi jogra, illetve szabadságra hivatkozott, vagyis az „ősi szabadság”-ból és „ősi jog”-ból szövegszerűen és jogi értelemben is „nemzeti szabadság”, nemzeti jog lett.⁸⁶ A trónfosztás éppen az ország, a nemzet jogai alapján teremtett új jogot, az önálló államiság formájában, de mint láttuk, már a felelős kormány intézménye is átrendezte a korona és az ország(gyűlés) erőviszonyait.

Az indoklásban az ország, illetve a helyébe lépő nemzet vált jogalannyá, amely az uralkodóval szerződött. A nemzet fogalma, mint arról már volt szó, egyre inkább felszívta az archaikusabb ország jelentését és a népét is. Az 1848-as alkotmányos változások következtében a nép, a nemzet vált a politikai akarát igazi letéteményesévé, noha a legitimációs elvek versengtek egymással. Kossuth 1849. április 14-i országgyűlési beszédében még világosabban megfogalmazta, hogy a trónfosztást a *népfelség elve* alapján lehet végrehajtani. Egy 1858-ban keletkezett, befejezetlen nemzetközi jogi értekezésében kifejezetten elítélte az uralkodói szuvereni-

⁸⁶ Uo. 898–900.

tást, helyette a nemzet, a társadalom szuverén jogát hangsúlyozta, hogy szabadon dönthet független államisága megteremtéséről, s politikai berendezkedése kialakításáról: „minden nemzet teljes joggal bír kormányformát választani”. A trónfosztásról akkor is azt tartotta, hogy Ferenc József nem a nemzet akaratából, nem szerződés által, csupán hódítás révén uralkodik Magyarországon, ezért bitorlónak számít. De ha a nemzet úgy akarja, szuverenitásánál fogva egy új szerződésben visszaállíthatja a Habsburgok magyarországi uralmát. Ebből az érvelésből az következik, ha a nemzet joga, hogy helyreállítsa a szerződésként értelmezett kapcsolatot, akkor ugyanúgy joga volt azt egyoldalúan megszakítani, mert kizárólag ő rendelkezik a szuverenitással. Vagyis csak a népszuverenitásra, a természetjogi elvekre hivatkozva, s nem tételes törvények, főként nem a történeti folytonosságot hordozó szokásjog alapján lehetett megindokolni, hogy a politikai közösség, a nemzet megváltoztatja uralmi és kormányzati rendszerét. Kossuth szerint a nemzetnek mint szuverén politikai közösségnek természetes szabadságában áll, hogy döntsön sorsáról, politikai berendezkedéséről. Az általa is jól ismert amerikai függetlenségi deklaráció alapvetően természetjogi érvelést alkalmazott.⁸⁷

A *Nyilatkozat* indoklásában is többször előfordul különböző szóösszetételekben a „státus” szó („országos élet”, „országos státusélet”, a „nemzet státusélete”, „státushalmaz”), azonban nem az „állam” vagy „álladalom” szavak. Ezek ugyan a nyelvújítás korától léteztek, de nehezen terjedtek el. Az *állam* a harmincas években alig fordult elő, a negyvenes években is ritkán, esetleg a „statistica” magyar változataként („államtan”). A később kihalt *álladalom* kicsit népszerűbb volt, bár a harmincas években inkább állapot, helyzet, körülmény jelentésben használták. A negyvenes években már gyakrabban fordult elő, akár a mai állam értelmében is, különösen a külföld és a nemzetközi kapcsolatok viszonylatában. De jelenthetett rendezést, összetételt,

⁸⁷ Uo. 881.; Magyar Országos Levéltár R 90. I 2652. 2.; R 90. I 2670. 71.; Révész: i. m. 428–432., 438–440.

szerkezetet, (köz)jogilag meghatározott szervezetet, így testületekre, felekezetekre, városokra és megyékre is értették. Kossuth inkább a polgári társaság jelentésében („polgári álladalom”) használta az egész politikai közösség megjelölésére, hisz hagyományosabb értelemben a szó a társadalom egészét, az állampolgárok összességét jelentette. Így inkább a reformkorban gyakran használt „polgári társaság” jelentéséhez állt közelebb, ami magába foglalta a társadalmat és a politikai intézményeket is. Ez a közösségi eszme, mint már említettük, nem vált identitás kifejezőjévé. A republikánus szemlélet politikai test képzetének, amire a „köztársaság”, „közállomány”, „polgári társaság” szavak is utaltak, a nemzet új és kibővült jelentése jobban megfelelt, így sokkal határozottabb kiindulását jelentette a politikai közösség alakulásának. Az „álladalom” általánosabban magát a politikát, vagy a politikai rendet, a politikai rendszert, a közösséget működtető szervezetet is jelenthette, mivel a német politikai irodalom hatására terjedt a politikai intézményekre, a kormányzatra szűkített jelentésben is.⁸⁸ Az áprilisi törvényekbe is bekerült az „álladalom” szó, majd egyre többször tűnt fel a politikai beszédekben és hírlapokban, ami az „állam” szó terjedésére is ösztönzőleg hatott.

Az „álladalom” szót a latin „status regnum” magyar megfelelőjének szánták, de a „status” (ritkábban „státus”) csak lassan adta át helyét az új szóalkotásnak és sokáig őrizte hagyományos jelentéseit, így az alsótáblai rendeket, vagy a társadalom egyes csoportjait is értették alatta. Ugyan a közhatalom egységes, modern értelmezése hiányzott a régi magyar alkotmányos szemléletből, de az alkotmány két autoritása, az uralkodó és a nemzet együttesen státust, szerkezetet alkotott. Így a szó a politikai test, a politikai közösség jelentését is magába foglalta, s az „álladalom” szóhoz hasonlóan a nép és a nemzet fogalmaival is kapcsolatba került. Majd jelentése azon irányokba is kitérített, amit az álladalomnál is tapasztalhattunk. A „status”-nak hatal-

⁸⁸ Gángó Gábor: *Eötvös József uralkodó eszméi. Kontextus és kritika*. Budapest, 2006, Argumentum, Bibó István Szellemi Műhely. 154.

ma, joga és kötelessége volt, a közjó érdekében cselekednie kellett, vagyis szerveznie a közösség politikai életét. A kormányt a státus minden tisztségeinek összességéként tekintették, s a fejedelmet a státus fejének, ám az újabb értelmezések szerint a király már nem rendelkezett kizárólagosan a kormányzás jogával.⁸⁹ Átmenetiséget, inkább kaotikus állapotokat rögzítettek a negyvenes években megjelent jogi (törvénykezési) műszótárak, amelyek az egyes fogalmak meghatározása helyett inkább számos szinonimát adtak meg, így a „status” szónál a mibenlét, állapot, álladalom, állomány, kar, ország szavakat olvashatjuk. A jogi, politikai szaknyelv lassú átalakulását illusztrálja az is, hogy a rendszeres politikai, közjogi és kormányzattani ismereteket összegző kézikönyvben kizárólag a „status” szó szerepelt.⁹⁰

Kossuth inkább a „status”, „közállomány” szavakat használta, s kevésbé az „álladalmat”, általában a civil társadalom hagyományos értelmében, a politikai közösség jelentésében, amit nemcsak az egyének, hanem a társadalom változatos szerveződései és önkormányzatai alkottak.⁹¹ Ritkábban a „status” szó nála is jelentett kormányzati szerkezetet, vagy utalhatott a közéletre, a politikai viszonyokra. 1848 végén Csány Lászlónak írt levelében „álladalmi existenciát”-ról, de január 13-i beszédében ugyanabban az összefüggésben „országos existenciát”-ról szólt, így az állam a politikai közösség, a közösség politikai élete jelentésében az „ország” helyébe is

⁸⁹ Balassa: i. m. 1. köt. 18.; Gergely: 2003, i. m. 1068. A „karok és rendek” („status et ordines”) lehetséges jelentéseiről Szijártó: i. m. 411–413., 483–484.

⁹⁰ *Törvénytudományi műszótár*. Pest, 1843. 394.; *Latin–magyar törvénykezési műszótár*. Kolozsvár, 1845. 96–97.; Karvasy Ágoston: *Politikai tudományok rendszeresen előadva*. 1–3. köt. Győr, 1843–1844.

⁹¹ Az „állomány” szintén nyelvújítási szó, Baróti Szabó is ismeri, eredeti jelentése érintkezett az „állag” (önmagában fennálló lény), „állat” (élőlény) szavakéval, s amennyiben az „áll” szóból származtatták, az „álladalom”-mal és az „állam”-mal alkotott közös szócsaládot. Később az alkotórészek összességét jelentette. A „közállomány” szókapcsolat viszont nem szerepel a 19. századi szótárakban. Baróti Szabó: i. m. 9.; Czuczor–Fogarasi: i. m. 1. köt. 277.; Ballagi: i. m. 1. köt. 28.; Szily: i. m. 11.

lépett. A *Nyilatkozatban* az országos vagy nemzeti „státusélet” a politikai élet egészét jelenti, míg a „státushalmaz” az ausztriai birodalomra vonatkozik, de a szóhasználat nem bontja meg a régi alkotmány alapján fogant argumentatív rész szemléleti egységét.⁹² A *szuverenitás egységes értelmezése* azonban túllendítette Kossuthot a régi magyar alkotmány közjogi szemléletén, amely sokáig ellenállt az államhoz kapcsolódó fogalmi újításoknak. A *Függetlenségi Nyilatkozatban* átértelmezte a szuverenitás fogalmát, hiszen a rendi dualizmus politikai viszonyai közt megoszlott a szuverenitás az ország és királya közt, ami aztán a politikai változások következtében a nemzet szuverenitásként egységesült. Az átértelmezés során még szorosabban egymásra vonatkoztatta az addig is egyidejűleg és keverten használt régi alkotmányosság és republikanizmus politikai nyelvét, illetve a szerzett jogok és a természetes jogok érvelését.

⁹² Kossuth 1848. december 7-i levele Csány Lászlónak és 1849. január 13-i beszéde. KLÖM 13. köt. 663.; KLÖM 14. köt. 112., 897., 900. Eötvös kifejezetten a „közállomány”-t használta a negyvenes években megjelent írásaiban. A nyelvi variánsokra egy további példa: az 1848. 3. törvénnyel felállítandó „álladalmi tanács” a tervezet egy korábbi változatában „közállományi tanács”-ként fordult elő. A törvény vitájában az „állomány” és „közálladalom” szavak is felbukkantak. Ruszoly: 1997. i. m. 39–40.

Kossuthnak a függetlenség kikiáltásával kapcsolatos várakozásai nem teljesültek, hiszen sem a nagyhatalmak nem ismerték el Magyarországot, sem az orosz intervenciót nem sikerült elhárítani. Az alkotmányos rendszer hiányosságait azonban pótolták, még ha azok nem is voltak annyira égetőek. Kossuth szerette volna, ha egy újonnan összehívott alkotmányozó nemzetgyűlés vitatja meg és készíti el az új alkotmányt, ám erre a háborús helyzetben nem volt esély, ezért csak ideiglenesen rendezték az ország kormányzati rendszerét.⁹³ Az első népképviselői országgyűlés, bár figyelmét lekötötte a polgárháború, majd 1848 szeptemberétől az önvédelmi háború, kénytelen volt többször is foglalkozni az alkotmányos intézmények kérdésével, s olykor színvonalas, elméleti szempontból is érdekes vitákat folytatott a hatalom elveiről és a modern alkotmányosság feltételeiről.

Az áprilisi törvényekben kialakított *parlamentáris intézményrendszer* működése már a nyár folyamán akadozni kezdett. A belpolitikai feszültségek miatt az őszre tervezett népképviselői országgyűlés összehívását korábbra kellett hozni, ám a király csak vonakodva működött azzal együtt, s nem volt hajlandó az elfogadott törvényeket szentesíteni, ezért az országgyűlés döntéseit képviselőházi vagy országos határozatok formájában hozta meg. Szeptemberben, amikor

⁹³ Kossuth 1849. április 1-i levele Csánynak. KLÖM 14. köt. 783.; Varga Z.: i. m. 186.; Révész: i. m. 444–446.; Szabad: 2002, i. m. 169–170., 174–176.

nyílttá vált a konfliktus a király és az országgyűlés közt, a közvetítő szerep ellehetetlenülésével a nádor távozott az országból, s lemondásával az áprilisi törvényekkel kialakított fontos hatáskörök maradtak betöltetlenül, hisz a királyi jelöléshez és országgyűlési választáshoz kötött hivatal pótlására nem volt esély. A király nem fogadta el Batthyány második kabinetjének minisztereit, aki végleges lemondásáig egyedül látta el a kormányzati tevékenységet. Ugyanakkor V. Ferdinánd miniszteri ellenjegyzés nélkül adott fontos megbízásokat, de azokat az országgyűlés érvénytelenítette, sőt a kinevezettek felelősségre vonását is kezdeményezte. Az országgyűlés határozatában azt is kifejezte, hogy az uralkodó a felelős kormány semmibevételével felforgatta, megsemmisítette az alkotmányt. A király miniszteri ellenjegyzés nélkül és a költségvetés elfogadása előtt előbb elnapolta, majd feloszlatta az országgyűlést, határozatait, rendelkezéseit pedig érvénytelenítette. A törvénytelen lépésnek a testület nem engedelmeskedett, és a szabadságharc végéig együtt maradt, igaz, Debrecen után a főrendek már nem ülészttek. A király feloszlatta az önkormányzati testületeket is, s kivételes állapotokat hirdetett ki. Mivel az ellenjegyzett miniszterelnöki kinevezéssel rendelkezők lemondtak, a király jelöltjeit pedig az országgyűlés nem fogadta el, kormány nélkül maradt az ország. A kormányzati teendők ellátásával, különösen a honvédelem szervezésével az országgyűlés egy választmányt bízott meg, a házelnök és a képviselők azt hangsúlyozták, hogy a rendkívüli helyzet ellenére a törvényhozás ne avatkozzon a végrehajtásba. Deák Ferenc szorgalmazta, hogy az országgyűlés mindenképp maradjon együtt, mert az olyan „törvényes tekintély”, amely, ha szükséges, intézkedhet a bizottmány felkérésére. A miniszterelnök távollétében, illetve a törvényes kormány hiányában volt olyan ülés, amikor a képviselők a Ház elnökéhez fordultak kérdéseikkel, kéréseikkel. Az alkotmány alapján törvénytelennek nyilvánított decemberi trónváltás közvetlenül nem okozott újabb nehézségeket a politikai intézmények működésében.⁹⁴

⁹⁴ *Közlöny*, 1848. 111. sz. 569–571., 112. sz. 573., 113. sz. 578., 114.

Mivel nem sikerült biztosítani az áprilisi törvények egyik legfontosabb intézményét, a felelős kormányt, az országgyűlés tagjaiból kiküldött egy bizottságot, a Honvédelmi Bizottmányt, s előbb ideiglenesen, majd tartósan felruházta a teljes *végrehajtó hatalommal*. A Bizottmány hat taggal alakult meg, majd Mészáros Lázár honvédelmi minisztert és Szemere Bertalant is beválasztották, a főrendek pedig négy újabb tagot delegáltak. A minisztériumokat irányító államtitkárokat is hozzájuk rendelték, így a kollegiális, tanács elven működő testület a minisztériumokat is irányította. Kossuth már az október 8-i képviselőházi ülésen indítványozta, hogy a Bizottmány jogkörét ne az egész testület, hanem annak elnöke és két tagja gyakorolja, s ez az elnökség bízza meg az egyes tagokat a különböző ügyekben történő eljárással. A Ház megadta a Bizottmánynak a teljes kormányzati jogkört, és megválasztotta Kossuthot elnöknek, de arra nem hatalmazta fel, hogy az ügydöntő funkciót kisajátítsa. Ebben szerepe volt a három tag közé kiszemelt Nyáry Pálnak, aki nem akart új kormányt, mert úgy vélte, hogy egyetlen „constituált” hatalomként a Ház kormányoz a küldöttei által. A vitában ifj. Pázmándy Dénes képviselőházi elnök ismét hangsúlyozta, hogy bár a kormányzat a képviselőház kifolyása, szükséges a végrehajtó és törvényhozó hatalom megkülönböztetése. A képviselők többször szóba hozták a Bizottmány kormányvá alakítását, hogy jobban érvényesülhessen a személyes felelősség. A Ház november 20-án Kossuthot felhatalmazta, hogy a Bizottmányt átszervezze, sőt azt is megengedte, hogy miniszterei kiválasztásában ne szorítkozzon csupán a bizottmányi tagokra. Kormányalakítása azonban nem járt sikerrel, mivel Szemere Bertalan fenntartásokkal fogadta a fontosabb miniszteri tárcák betöltésére tett javaslatait, különösen a radikális vezér, Madarász László politikai súlyának növelését ellenezte. Az elnök ezért az október 8-i felhatalmazás alapján

sz. 583., 117. sz. 594–595., 121. sz. 609–612. A törvénytelennek minősített királyi rendelkezésekkel kapcsolatos házhatározatokat közli KLÖM 13. köt. 115–117.

november 28-án az egyes feladatköröket a bizottmányi tagokhoz rendelte, s így közelítette a végrehajtó szerv működését egy miniszteriális kormányzatéhoz. Habár a tagokat konkrét kormányzati ügykörökkel bízta meg, az adminisztratív ügyeket intéző szakminisztériumok élére állította őket, tiltakozott az ellen, hogy a Bizottmányt minisztertanácsnak, annak tagjait pedig minisztereknek tekintsék. Úgy vélte, hogy a Bizottmány nem az országgyűlésen kívül álló végrehajtási hatóság, mint a minisztérium, hanem a Háznak kifolyása.

Az első felelős minisztérium elnöke, Batthyány Lajos gróf, hogy elhatárolódjon az előző korszak kollegiális és nem felelős döntéshozatali eljárásától és adminisztrációjától, inkább az egyéni döntéseket és *felelősséget* erősítette, ezért sem kívánt meg kormánya tagjaitól teljes véleményegységet, s ritkán minősített egy-egy kérdést kabinetkérdéssé, de ha azt megtette, vagy a kormány közös álláspontot képviselt, különösen nagy volt a Házban a támogatottsága. Kossuth viszont továbblépett a végrehajtó hatalom koncentráálásában. Az ügydöntő funkcióval egy politikailag egységes csoport rendelkezett, akik jobban függtek a Bizottmány elnökétől, mint a miniszterek a miniszterelnöktől. Az elnök ugyan nem tudta a Bizottmány személyi összetételét megváltoztatni, csak a parlament, de az ügyköröket szabadon oszthatta meg a tagok közt. Egy szakminisztérium vezetésével bízhatott meg egy bizottmányi tagot, majd megvonhatta azt tőle, ami megfelelt a miniszteri kinevezésnek és felmentésnek. Azzal, hogy a tagok hatáskörét szabadon alakíthatta, a törvényben meghatározott minisztériumi szervezetet is módosíthatta. Az elnök arról is határozhatott, hogy mely ügyek kerülnek testületi ülés elé. Míg a miniszteriális kormány a legfontosabb kérdésekben tanácskozott, addig Kossuth ezekben többnyire egyénileg döntött.

A Bizottmány miniszterelnöki, minisztertanácsi jogokat gyakorolt, sőt felségjogokat is magához vont, így elnökének politikai mozgástere és hatalma nagyobb volt, mint egy miniszterelnöknek, amit talán a háborús helyzet indokolt is. Halász Boldizsár 1849. február 8-án ismét indítványoz-

ta a kollegiális testület *tárcák szerinti tagolását*, részben a testületi döntések lassúságára, részben az egyéni felelősség hiányára hivatkozva, s hangsúlyozta, hogy a hatalmi ágak elválasztásának elve alapján a kormányt és az országgyűlést meg kell különböztetni egymástól. Indítványát a képviselők előbb zárt ülésen tárgyalták, majd levették napirendről. A döntés háttérében az lehetett, hogy a mérsékelt többség így akarta megakadályozni a radikálisok szándékát, hogy vezetőjük, a rendőri és postaügyekért felelős Madarász László tényleges miniszteri kinevezést nyerjen, ami növelte volna a csoport politikai befolyását. Az interpellálás jogát a képviselők az OHB-val szemben is érvényesítették, s annak tagjai is hangsúlyozták függésüket a törvényhozástól. A parlament a Bizottmány tagjait vagy annak elnökét bármikor visszahívhatta. Valójában a felelősség érvényesítésére csak az elnök visszahívásával kerülhetett sor, de akkor az egész rendszer működése megváltozott volna. Kossuth főként a radikálisoktól, de másoktól is érkező, diktatúra bevezetésére irányuló javaslatokat határozottan visszautasította, ragaszkodott a törvényes formákhoz, és ha kényszerű módosításokkal is, az alkotmányossághoz, a parlamenti bizalom érvényesüléséhez. Nemcsak az ő hatásköre szélesedett ki, hanem az országgyűlésé is, amely minden fontos kérdésbe beleszólhatott.⁹⁵ Miskolczy Ambrus szerint

⁹⁵ *Közlöny*, 1848. 112. sz. 573., 113. sz. 578., 122. sz. 614., 165. sz. 786.; 1849. 24. sz. 87., 31. sz. 111., 40. sz. 137–138. Az OHB-val kapcsolatos fontosabb határozatok KLÖM 13. köt. 126., 503–511., 572–573., 593–594. Ld. még Varga Z.: i. m. 177–178., 185–186.; Urbán: 1986, i. m. 240–299., 646–724.; F. Kiss: 1987, i. m. 73–96.; Szabad: 1998, i. m. 105–109.; Szabó István: *Az Országos Honvédelmi Bizottmány*. In Horváth Attila (szerk.): *Forradalom vagy reform? Tanulmányok az 1848/49-es forradalom és szabadságharc állam- és jogfejlődéséről*. Budapest, 1999, Szent István Társulat. 83–94.; Mezey Barna: *Minisztériumot pótló helyettes hatalom. (Különleges kormányforma a magyar alkotmányfejlődésben: a Honvédelmi Bizottmány)* In Vörös Imre (szerk.): *A magyar polgári átalakulás alkotmányos forradalma. Jogtörténetek 1848-ról*. [Budapest, 2001] 219–229.; Szabad: 2002, i. m. 164., 168–169.; Hermann Róbert: *Szemere Bertalan*. In Erdődy Gábor – Hermann Róbert: *Batthyány – Szemere*. Budapest, 2002, Pannonica.

Kossuth azért uralhatta 1848–49-ben a politikát, mert egyszerre élt a közvetett és a közvetlen demokrácia eszközeivel, egyszerre volt a parlament vezére és a tömegek mozgósítója.⁹⁶

A formálódó, csak lazán szerveződő pártok elsősorban politikai-taktikai szempontokból ítélték meg a napirendre tűzött ügyeket, mégis kitértek az *alkotmányosság alapkérdéseire* is. A képviselők többsége mérsékelt volt, a tárgyak súlya és tartalma szerint meggyőzhető. A „békepártiak” maguk is fontosnak tartották az önvédelmi háború szervezését, de szerették volna nyitva hagyni a tárgyalásos rendezés lehetőségét, akár az áprilisi törvények alapján, vagy annak kisebb korrekciójával. Ragaszkodtak az alkotmányos intézményekhez, s óvakodtak attól, hogy a háborús helyzet a radikálisok túlzott megerősödéséhez vezessen, illetve, hogy Kossuth teljesen a befolyásuk alá kerüljön. Ezért szorgalmazták a *kormánybiztosok korlátozását* is, mert szerintük azok túlhatalmat gyakorolnak, számos visszaélést követnek el, s számadásaik is hiányosak. A kormányzat viszont ezzel az intézménnyel tudta a hadsereg ellátását hatékonyra tenni, illetve közigazgatási hatáskörét kibővíteni az autonóm igazgatási rendszer ellenében. A radikális csoport a győzelem esélyét a végrehajtó hatalom koncentráálásában látta, s nem riadt volna vissza a forradalmi intézkedésektől és a köztársaság kikiáltásától sem.⁹⁷

A távol maradt vagy már Debrecenből eltávozott *képviselők igazolásának* kérdése alapvetően arról szólt, hogy a képviselőház összetétele és politikája ne változzon meg. De pártállástól függetlenül vita alakult ki arról, hogy a parlament dönthet-e tagjainak mandátuma felett, vagy az csak a választókerületeket illeti meg. Többen a parlament szuverenitását, méltóságát védelmezték, s az országgyűlés döntési joga mellett érveltek, kétségbe vonva a választók visszahívási jogát. Mások a mandátumok feletti döntést

228–242.; Bene Orsolya: *A Békepárt 1849-ben.* (Doktori disszertáció, kézirat) Budapest, 2004, ELTE BTK. 97–101.

⁹⁶ Miskolczy: i. m. 97–104.

⁹⁷ Bene: i. m. 1–91., 94–97., 115–129., 177–180.

csak a nemzet, illetve a választókerületek jogának tartották, akár petíciók útján is, s a népszuverenitás elvére hivatkoztak. Kovács Lajos attól tartott, hogy a Ház döntési jogát a mindenkori többség kisajátítja, és eltávolítja a kisebbséget, ennek megakadályozására bírósági ítélethez kötötte volna a mandátum érvénytelenítését. Egyes képviselők egyértelműen megfogalmazták, hogy a Ház többsége a nemzet akaratát fejezi ki, Kazinczy Gábor szerint mindig az országgyűlési többség jelenti a közvéleményt, ez az a hatalom, amelyben Magyarország szuverenitása megnyilvánul, s vitatta, hogy a nép a képviselők felett állna. Tóth Lőrinc is amellett érvelt, hogy a „valódi népfelség” a parlamentben van képviselve, nem pedig utcai zavargások vagy népmozgalmak fejezik azt ki. Végül a Ház körültekintően járt el a képviselői igazolásokban, a tudta nélkül lezajlott pótválasztásokat nem fogadta el, s maga rendelkezett a megüresedett képviselői helyek betöltéséről. A Jókai szerkesztésében megjelenő és „békepárti” orientációt követő *Esti Lapok* még a trónfosztás előtt az egyetlen törvényes és alkotmányos hatalomnak az országgyűlést tartotta, s a lap bevallott céljának, hogy fenntartsa a parlament tekintélyét és méltóságát. Nyilván e véleményüket erősítette az is, hogy politikai ellenfeleik, a radikálisok és sajtóorgánumaik, köztük a *Márczius Tizenötödike* többször felvetette az országgyűlés felosztatását vagy ülései szüneteltetését, és a végrehajtó hatalom összpontosítását. A képviselők nem támogatták Irányi Dániel indítványát, hogy a Honvédelmi Bizottmány elnöke maga határozhassa meg az országgyűlés üléseinek helyszínét, vagyis elnapolhassa azt. Az országgyűlést a sajtó támadásaival szemben is védelmezték, sőt egyesek még az országgyűlés ellen bujtogató radikális lapok korlátozásától sem riadtak volna vissza.⁹⁸

⁹⁸ *Közlöny*, 1849. 9. sz. 31–32., 13. sz. 47., 24. sz. 88., 25. sz. 90–92., 41. sz. 142–143., 42. sz. 145–148., 66. sz. 235–237., 67. sz. 240–241., 70. sz. 252–253., 72. sz. 261–263., 73. sz. 264–266., 82. sz. 301., 157. sz. 582–583.; Varga Z.: i. m. 185–186.; Bene: i. m. 108–114., 129–148., 174–177.

A háborús helyzet szükségessé tette a *kivételes állapotokra* vonatkozó jogi szabályozást, ám a vésztörvényszék felállításáról folytatott viták a törvényesség és jogbiztonság kérdéseit is felvetették. Kovács Lajos azért érvelt amellett, hogy az intézmény a parlamenttől függjön, és ne a kormányzattól, mert azzal valójában az alkotmányt függesztik fel. A mérsékeltebb képviselők arra törekedtek, hogy a kormánnyal szemben a parlament és a törvényhatóságok jogait bővítsék, és csökkentsék a rendelkezések szigorát. Most is volt, aki a hatalmi ágak elválasztását hangsúlyozta. A képviselők elérték, hogy a Honvédelmi Bizottmány bírálása nem számított hazaárulásnak, s megerősítették a Ház és tagjainak védelmét. Később az is vitát váltott ki, hogy a kormány kiterjesztette a rendkívüli bíróságok hatáskörét olyan esetekre is, amelyeket még a rendelkezés elfogadása előtt követtek el. A ritkán felszólaló Hunfalvy Pál nemcsak a visszaható hatály elutasításával értett egyet, hanem hangsúlyozta, hogy a kormány rendelkezésével túllépte jogkörét, s beleavatkozott a törvény értelmezésébe.⁹⁹

A függetlenség kikiáltásakor a nemzetgyűlés ideiglenesen, az ország jövőbeli kormányzati rendszeréről történő intézkedésig Kossuthot kormányzóelnöknek választotta. A hivatali elnevezés is kifejezte azt az átmeneti állapotot, hogy a parlament nem döntött az államformáról, hisz mind a király nélküli monarchia, mind pedig a köztársaság államfői tiszttségére utalt. Ezzel betöltötték a nádor lemondása és a decemberi trónváltás következtében megüresedett államfői posztot, s lehetőség nyílt a miniszteriális kormányzáshoz való visszatérésre, ahol jobban érvényesülhetett a személyes felelősség. Már a trónfosztó ülésen vita alakult ki a *parlament jogköréről*. Szász Károly tartva attól, hogy a trónfosztás után az országgyűlést felosztatják, a felosztatás jogát fenn akarta tartani a testület számára. Madarász László ezt azzal utasította el, hogy a törvényhozás a végrehajtó hatalom körébe avatkozik, s ha mindhárom hatalmat gyakorolni akarja, ak-

⁹⁹ *Közlöny*, 1849. 27. sz. 96–97., 28. sz. 100–102., 30. sz. 109., 97. sz. 359–360., 98. sz. 363–364.; Bene: i. m. 101–108., 184–187.

kor megsérti a hatalmi ágak elválasztásának elvét. Szunyogh Rudolf, miközben Kossuth korábbi kijelentésében megtalálta a garanciát a parlament együtt maradására, azt hangsúlyozta, hogy a „souverain” hatalommal a nemzet törvényhozása rendelkezik, az a legfőbb hatalom, még a kormány is annak a kifolyása, és így csak magát oszthatja fel. Már a trónfosztás előtt többször hangoztatták a képviselők, hogy az országgyűlés maradt az egyetlen alkotmányos intézmény, hatalmi tényező, a szuverenitás letéteményese, s ezért egyre többször nevezték nemzetgyűlésnek.¹⁰⁰

Kossuth kormányzóelnökként erős elnöki hatalmat szeretett volna kiépíteni és a parlamentáris rendszert a prezidenciális felé elmozdítani, de hangsúlyozta a maga és miniszterársai felelősségét. Kormányát már április 16-án elkezdte szervezni, ám Szemere, aki vonakodott belépni a kormányba, arra törekedett, hogy pontosan *határolják el az elnök és a minisztérium jogkörét*, mert csak így látta biztosítottnak a parlamentáris kormányzást. Kossuth viszont nem tartotta sem szükségesnek, sem pedig lehetségesnek az ideiglenes kormányzás pontos, konstitucionális körülírását, úgy vélte, elegendő, ha a parlament ellenőrzést gyakorol felette. A hatalmi viszonyok rendezésével és a hatáskörök megosztásával az országgyűlés csak zárt ülésen, illetve közvetetten, például a kormányzóelnök eskütétele, országgyűlési tagsága kapcsán foglalkozott, de a sajtó élénk viták tárgyává tette a kérdést. A *Márczius Tizenötödike* Kossuth kezében koncentrálni vélte a hatalmat, de el akarta az államfői és kormányfői pozíciót választani, nehogy egy kormányválság az elnököt is magával ragadja. Az *Esti Lapok* cikkírói a hatalmi ágak megosztását és kiegyensúlyozását szorgalmazták. Szerintük a trónfosztással a felségjogok a nemzetre szálltak vissza, amit az országgyűlés képvisel, a népfelség csak benne van jelen, az a hatalom kizárólagos forrása. De testületként nem gyakorolhatja a felségjogokat, ezért átadta azokat a kormányzóelnöknek. Az államfői és a kormányfői pozíciót nem tartották összeegyeztethetőnek, érveik arra irányultak, hogy az elnök

¹⁰⁰ KLÖM 14. köt. 884–887.

a felségjogok gyakorlásával ne avatkozhasson a törvényhozásba és a kormányzati ügyekbe. Azzal szerették volna korlátozni jogkörét, hogy bővítk az országgyűlés és a kormány jogait. Hunfalvy Pál kötetünkben is közölt cikkében a diktatúra lehetőségét is elvetette.¹⁰¹

Végül Szemerének sikerült a mérsékelt képviselők támogatásával korlátozni az elnöki hatalmat. Javaslatából több elemet is rögzített a május 2-i kormányzóelnöki irat, ami ideiglenesen, a későbbiekben elfogadandó új alkotmány rendelkezéséig rögzítette az *elnök jogait*, amit az országgyűlés határozattá emelt. Az elnök meghatározhatta az „álladalom kormányzati” politikáját, s a miniszterelnököt, valamint javaslatára minisztereit ő nevezte ki és mentette fel, akik saját hatósággal és felelősséggel rendelkeztek. Személye nem volt sérthetetlen, mind ő, mind pedig a kormány tagjai személyesen is felelősek lettek. Az elnök intézkedései csak miniszteri ellenjegyzéssel voltak érvényesek, tehát nem kormányozhattott a minisztérium nélkül. A hadüzenet, béke- és szövetségkötés jogát csak a nemzetgyűlés beleegyezésével gyakorolhatta, nem lehetett viszont annak tagja, csak felvilágosítás céljából jelenhetett meg az üléseken. Volt törvénykezdeményezési joga, s neki kellett kihirdetni és végrehajtani a törvényeket. A kegyelmezés jogát az újonnan felállított kegyelmi szék útján gyakorolta. Az *országgyűlés jogai* tovább bővültek, már 1848. október 3. után is rendelkezett felségjogokkal, a trónfosztás után hivatalosan is átvette azokat. Egyedül az övé volt a törvényhozó hatalom, valamint a végrehajtás feletti ellenőrzés és felelősségre vonás joga. Maga rendelkezett az összehívás, a felosztatás, az elnapolás, a törvénykezdeményezés és megerősítés jogával. Az is kérdésessé vált, hogy miként léptessék hatályba az elfogadott határozatokat, Be-

¹⁰¹ *Közlöny*, 1849. 86. sz. 316–317., 89. sz. 328., 99. sz. 366–367., 100. sz. 370–371.; KLÖM 15. köt. Kossuth Lajos kormányzóelnöki iratai 1849. április 15. – augusztus 15. Sajtó alá rendezte: Barta István. Budapest, 1955, Akadémiai. 17., 48., 116–117., 167., 174., 184–186.; Varga Z.: i. m. 177–186.; Beér János (szerk.): *Az 1848/49. évi népképviselői országgyűlés*. Budapest, 1954, Akadémiai. 546–547.; Hermann: 2002, i. m. 257–266.; Bene: i. m. 165–174.

zerédy István pedig indítványozta, hogy a Ház az új helyzetnek megfelelően módosítsa szabályait. A törvényhozó hatalom túlsúlya még az 1848-ashoz képest is növekedett. Később a szegedi zárt ülésen a Ház felségjogaira hivatkozva a fővezér megválasztását is magának követelte, amivel átlépte volna az „ideiglenes alkotmány”-ban nyert jogait. A kormányzóelnök jogkörét tehát az országgyűlés erőteljesen korlátozta, de pontosan nem határolta el a kormányétól, amely megalakulása után további hatásköröket, például a külügyet vont el tőle, így Kossuth politikai mozgástere kisebb lett, mint volt az OHB elnökeként.¹⁰²

Szemere és kormánya önállóságra törekedett és kifogásolta, ha az elnök intézkedéseivel megkerülte az illetékes minisztert, vagy nem kérte ki a miniszteri ellenjegyzést. A fontos döntések a *kormány és az elnök* politikai erőterében születtek meg, amelyek hatásköri konfliktusokhoz, pozicionális vitákhoz, sőt vetélkedéshez vezettek. Szemere, aki úgy vélte, hogy csak a felelősség a minisztériumé, a kormányzás nem, a végrehajtó hatalom kettősségét és viszonyának tisztázatlanságát problematikusnak találta, ezért lemondását fontolgatta, hogy teret engedjen Kossuth egyszemélyi hatalomgyakorlásának. De azt a kormányzóelnök határozottan visszautasította. A függetlenség deklarálásával tehát megoldhatóvá váltak az alkotmányjogi problémák, ugyanakkor a kormányzati hatalom összpontosítása meglazult, ami nem tette hatékonyabbá a hadiállapotban lévő ország irányítását.¹⁰³

A függetlenségi határozatok nyitva hagyták az *államforma* kérdését, a trónfosztással és a dinasztia száműzésével együtt

¹⁰² *Közlöny*, 1849. 95. sz. 350–351., 105. sz. 391–392., 115. sz. 430–431., 120. sz. 451.; Bene: i. m. 200., 229–231. Ld. még F. Kiss: 1987, i. m. 104–137.; F. Kiss: 1998, i. m. 89–91.; Szabad: 1998, i. m. 110–111.; Szabó István: Az államfői intézmény a Függetlenségi Nyilatkozat után. In *A magyar polgári átalakulás alkotmányos forradalma*. i. m. 279–290.; Hermann: 2002, i. m. 287–292.

¹⁰³ Ruszoly József: Szemere Bertalan szakítása Kossuth Lajossal. Ismét a *Politikai jellemrajzok* (1852) keletkezéséről. In *Európai Magyarországot!* i. m. 92–95., 104–106.; Hermann: 2002, i. m. 286–287.

nem szüntették meg a monarchiát, nem nyilvánították Magyarországot köztársaságnak. Az erőteljes köztársasági hangulat és propaganda, valamint saját köztársasági szimpátiái ellenére Kossuth nem tett indítványt a köztársaság kikiáltására, állítólag azért, mert nem tudta kiszámítani az európai hatalmak reakcióját. A párizsi követ, Teleki László gróf, amikor értesült a trónfosztásról, örömét fejezte ki londoni kolégájának, Pulszky Ferencnek, hogy a „kormányforma iránt” még nem határoztak. Úgy vélte, ha Anglia elhárítaná az orosz intervenciót, akkor cserébe meg lehetne ígérni, hogy a köztársaság kikiáltását megakadályozzák. Épp ezért szerencsétlenségnek tartotta, amikor Szemere bemutatkozó beszédében kormányát nemcsak demokratikus, hanem forradalmi és köztársasági irányúnak nevezte. A függetlenség kikiáltását Kossuth azzal is indokolta, hogy egy esedékes nemzetközi konferencián Magyarország önálló, szuverén félként képviselje érdekeit, de abban már bizonytalan volt, hogy ugyanott köztársaságként lépjen-e fel. Biztosan taktikai megfontolások is vezették, amikor elmulasztotta a köztársaság deklarálását, nemcsak a belpolitikai erőviszonyokra és a hadsereg tisztjeinek monarchikus beállítódására volt tekintettel, hanem feltehetően a trónbetöltés, s azzal együtt egy szövetségekötés lehetőségét is fenn akarta tartani.¹⁰⁴

A miniszterelnök bemutatkozó beszéde mindenesetre meglepte a képviselőket, kormányzása alapelveit a köztársaság, forradalom és demokrácia fogalmaival határozta meg.

¹⁰⁴ Irányi Dániel – Chassin, Charles-Louis: *A magyar forradalom politikai története 1847–1849. II. A háború.* Budapest, 1989, Szépirodalmi. 236. A köztársaságról folytatott sajtóvitákra és politikai elképzelésekre Varga Z.: i. m. 174–177., 187.; Révész: i. m. 442–443. A köztársasági eszme hazai előtörténetére és a trónfosztás körüli vitákra Urbán Aladár: Agitáció a magyar köztársaságért 1848/49-ben. *Századok*, 1999. 2. sz. 221–250. Kossuth egy 1851-es írásában, amit emigrációs iratai közt adott ki, úgy emlékezett az 1849. április 13-i zárt ülésre, hogy ott republikánusnak vallotta magát. KLI 2. köt. 274–275.; Teleki László 1849. május 24-i és 25-i levele Pulszky Ferencnek. *Háborús Felelősség*, 2. köt. 1–2. sz. (1930. január–április) 88–90.; Hermann Róbert: Fejezetek Teleki László gróf párizsi diplomáciai működésének történetéből. *Századok*, 2009. 3. sz. 669–702.

Szemere, Kossuthhoz hasonlóan, nem volt radikális, de ők ketten voltak azok a vezető liberálisok, akik vállalták, hogy a királlyal szemben is megvédik az áprilisi alkotmányos vívmányokat, s ezzel az együttműködést a radikálisokkal is. Szemere az OHB tagjaként, majd kormánybiztosként fontos szerepet vállalt az önvédelem szervezésében, de több fontos döntésnél igyekezett Kossuth hatalmi térnyerését korlátozni. Már korábban is republikánusnak vallotta magát, miniszterelnökként pedig *Respublica* címmel saját lapot indított. Kormányprogramja jelszavaival saját magyarázata szerint a radikálisok vitorlájából akarta kifogni a szelet, miközben több intézkedésével is fellépett ellenük, s inkább a Ház mérsékeltjei és a „békepárt” elvárásaihoz alkalmazkodott politikájával.¹⁰⁵ Az 1848–49-es események hatására gyakoribbá vált a forradalom, radikalizmus, demokrácia és köztársaság egymással is összefüggő fogalmainak használata a politikai nyelvben.

A hazai reformerek óvakodtak a *forradalomtól*, úgy vélekedtek, hogy az veszélyes kísérlet, és sok szerencsétlenséget okoz. Talán csak a gyorsan és sikeresen konszolidált 1830-as francia forradalmat tartották kevésbé veszélyesnek. A magyar politikusok jól ismerték a forradalmak történetét, különösen a franciákét, s arra gyakran hivatkoztak is. A változást igénylők, hagyatkozva a csinosodás nyelvének politikai szótárára és a természetjogra, inkább a tervezett, kiszámított átalakulási metódust preferálták, s a változást, a haladást olyan természeti vagy mechanikai törvényként fogták fel, amely kikerülhetetlenül érvényesül, ám ha feltartóztatják, a lefojtott, felgyülemlett erők kitörnek, s elsöpörnek maguk előtt mindent. Gyakran érveltek azzal, hogy választás csak a forradalom és a békés haladás közt van, s míg a forradalom nincs tekintettel a meglévő intézményekre, a múltra, gyökeresen új helyzetet teremt, addig a reform elismeri a múltat, összekapcsolja azt a jövővel, s nyugodt át-

¹⁰⁵ Hermann: 2002, i. m. 223–300.; Bene: i. m. 149–159., 187–197., 202.; Miskolczy: i. m. 93.

alakulást tesz lehetővé.¹⁰⁶ 1848–49-ben forradalom alatt nemcsak szociális és politikai mozgalmakat értettek, hanem magát a háborút. A képviselők gyakran forradalomként hívtakoztak a polgárháborús helyzetre, amely rendkívüli körülményeket teremt, és amely kivételes intézkedéseket, eljárásokat igényel. Többször érveltek úgy, hogy épp a forradalmi helyzet miatt nem kell kínosan ügyelni a jogi formalitásokra. A Szemere-kormány nevében a főrendek előtt bemutatkozó Vukovics Sebő is arról beszélt, hogy forradalmi irányt akarnak adni a nemzet életének, s annak mozgalmait nem fogják akadályozni.¹⁰⁷

A radikális szó külföldön már az első francia forradalom előtt feltűnt a politikában, a forradalom alatt egyes radikális politikai csoportok demokratáként határozták meg magukat. Később a jakobinusokkal azonosították a fogalmat, máshol a republikánusokkal, de jelentése alapvetően a forradalom tartalmi körében mozgott. Németországban a negyvenes évek elejétől a demokratákat, vagy republikánusokat radikálisoknak nevezték, s azok is magukat. A szó Angliában már régebb óta használatban volt, Franciaországban pedig a harmincas évek második felében terjedt el. Az ottani demokraták radikálisokra és mérsékeltekre váltak szét, így a radikalizmus kifejezést a mérsékeltekkel (demokraták) állították szembe, Németországban viszont a liberalizmussal. A németeknél a negyvenes évek folyamán a demokrácia fogalma konkréttá vált, népfelsséggel, politikai egyenlősséggel, sőt még szociális egyenlősséggel, míg a radikális ezen túlmenően egy szellemi magatartást jelen-

¹⁰⁶ Az újítás kétféle módjáról beszél Wesselényi: i. m. 166–167. „én a reformatiónak, nem pedig a revolucionnak vagyok igen nagy barátja.” – írta Rhédey József, a zempléni haladó kör egyik tagja. Barta István: *A fiatal Kossuth*. Budapest, 1966, Akadémiai. 104. Kossuth már 1833-ban is azt írta, a változást természeti jelenséghez hasonlítva, hogy az nyugodtan vagy viharosan fog bekövetkezni. KLÖM 6. köt. 373.; Miskolczi: i. m. 83–96.

¹⁰⁷ *Közlöny*, 1849. 96. sz. 354.

tett, amely nemcsak a demokrácia felé vonzódott, hanem annak szocialista, vagy kommunista kormányzása felé is.¹⁰⁸

Magyarországon a radikális szó elsősorban a hírlapok külpolitikai rovataiban tűnt fel, egy-egy politikai irányzat, párt, politikus vagy politikai lap minősítéseként. A hazai politikai diskurzusban is előfordult a jakobinizmussal vagy a forradalommal történő összekapcsolása, de legtöbbször a „radikális orvosság”, „kúra”, „reform” szószerkezetekben bukkant fel, ahol a gyökeres, előremutató vagy merészebb szavak jelentésének felelt meg. A konzervatívok részéről történt arra is kísérlet, hogy politikai ellenfeleiket ezzel a minősítéssel járássák le, s Széchenyi is nagy energiát fektetett abba, hogy fellépjen azok ellen, akiket mindent túlajtó reformátoroknak szeretett gúnyolni. Azonban miután az Ellenzéki Kör a márciusi forradalom után nevét Radical Körre változtatta, a szó mintegy polgárjogot nyert. Kossuth is inkább a gyökeres, hathatós értelemben használta a szót, vagy amikor a félmegoldások ellen tiltakozott. Politikai tartalmát nem volt hajlandó kifejteni, az utolsó rendi országgyűlésen a radikalizmust, akárcsak a liberalizmust és konzervativizmust, határozatlan tartalmú politikai fogalomnak minősítette.¹⁰⁹ Az 1849 tavaszán az országgyűlés radikálisáiból és a velük együttműködő liberálisokból szervezett Radical Párt csak részben azonosult a radikálisok céljaival, abba mérsékeltebb képviselők is beléptek. A trónfosztás után radikálisan megváltozott közjogi helyzetben független demokratikus köztársaságot akartak, de elutasították a diktatúrát és a szociális kérdések terén történő továbblépést.

A *demokrácia* szó jelentése sokáig megmaradt az alkotmánytan fogalmi rendszerében, a politikai szisztémákat általánosan leíró, minősítő kategóriák közt. Az ókori szerzőket, főként Arisztotelészt követő, értelmező újkori po-

¹⁰⁸ Brunner, Otto – Conze, Werner – Koselleck, Reinhart (szerk.): *A demokrácia*. Budapest, 1999, Józseveg Műhely. 73–76., 129–132.

¹⁰⁹ Kossuth 1848. február 16-i beszéde a városi kérdésben. KLÖM 11. köt. 543–544. Vö. Kossuth 1848. április 2-i beszéde a hivatalnokok elmozdíthatóságáról. Uo. 714. Kossuth a „gyökeres” orvoslás, reform, javítás kifejezést is gyakran használta.

litikai gondolkodók sem igazán mozdították onnan ki. Magyarországon kedvelt volt Montesquieu politikai rendszereket elemző műve. Csak a francia forradalom hatására bővült a szó jelentése szociális és történetfilozófiai tartalmakkal, s terjedt el szélesebb körben. Ezután a történelmi mozgás irányaként, haladásaként értelmezték, vagy egy olyan alapelvet értettek alatta, amely különböző alkotmányformákban is megjelenhet. A hazai liberálisok a demokráciát a *Staatslexikon* szellemében olyan alapelvnek tekintették, ami a monarchikus és arisztokratikus elv mellett részese a „status-szerkezet”-nek, miáltal a „népelem”, a „democratiai temperamentum” jobban érvényesül. A lexikon szerzői bár szembeállították a demokratikus és arisztokratikus elvet, a vegyes alkotmány modernizált elméletével arra törekedtek, hogy a monarchikus, arisztokratikus és demokratikus érdek kölcsönös korlátozásával szerezzenek érvényt a liberális követelményeknek. A demokrácia fogalmának meghonosodásában nagy szerepe volt Tocqueville művének, amelynek hazai recepciójában a *Pesti Hírlap* is jelentősen közreműködött. A mű azt közvetítette, hogy a fejlődés az egyenlőség irányába halad, a demokráciát elválasztotta a forradalomtól, s megmutatta, hogy a „democratia elemei” is fenntarthatják az alkotmányt. Horváth Mihály *A demokrácia kifejlése honunkban* című 1841-ben megjelent írásában a demokráciát civilizációs, a felvilágosodással együtt haladó folyamatként értelmezte, s elsősorban a rendi válaszfalak lebontását és a tulajdonnal, polgári jogokkal rendelkezők közti egyenlőséget értette alatta. A Tocqueville gondolatait tovább szövő szerző pontosan érzékelt a nevelés, a műveltség, a gazdaság, az egyesületek egyenlősítő, demokratizáló hatásait, s a folyamat szociális és politikai összefüggéseivel is tisztában volt, ugyanakkor igyekezett kortársait megnyugtatni, hogy az egyenlőség nem szükségszerűen forradalmi megrázkódtatásokkal válsul meg. A *Pesti Hírlap* cikkei, értekezései vagy a monarchikus, arisztokratikus és demokratikus elv együttes jelenlétét hangsúlyozták, vagy a demokráciát az arisztokráciával állították szembe. A konzervatívok szintén szem-

beállították az arisztokráciával, a legjobbak uralmával a demokráciát, a mennyiség uralmát. Demokrácián radikalizmust, a múlt tagadását, túlhajtást, utópiákat, „tabularasá”-t, a törvényes keretek felszámolását, csőcselékuralmat értettek, s céljuk az volt, hogy e minősítésekkel járassák le liberális ellenfeleiket.¹¹⁰

Magyarországon ekkor még gyakran a jogkiterjesztés értelmében használták a demokráciát, s elsősorban a polgári jogok egyenlővé tételére gondoltak, ritkábban a politikai jogok kibővítésére. Mindenesetre a közös jog uralmát nem tartották az alkotmányos monarchiával ellentétes tényezőnek, inkább a kiváltságrendszer és az előjogok fenntartójaként értelmezett arisztokratikus elvvel. Kossuth a *Pesti Hírlap* szerkesztőjeként még elhárította a demokrata minősítést, bár azt is, hogy a demokratizmust rémisztő, a rendet felbontó jelenségnek tekintsék. Széchenyivel folytatott vitájában a politikai irányzatok formálódásának időszakában a többségi elv és a nép szerepe is tematizálódott, s ő a demokráciát a civilizációval kapcsolta össze. A közvélemény, a politizáló közönség kiszélesítésére, a társadalmi mozgalmak ösztönzésére és a politikai jogok kiterjesztésére irányuló törekvései alapján inkább mondhatjuk, hogy liberalizmusa nyitott volt a demokratizmus irányában. Egyébként maga is demokratikus jelzővel illette azokat a lépéseit, amelyekkel a politikába beleszólók körét kívánta kibővíteni. A demokratát már akkor, nem csupán utólag kezdte akként értelmezni, aki nemcsak a népért, hanem a nép által is cselekszik.¹¹¹

¹¹⁰ Brunner–Conze–Koselleck: i. m. 7–100., 113–114.; Szabad: 1975, i. m. 554.; Horkay Hörcher Ferenc: *Az Amerikai demokrácia Magyarországon. A magyar Tocqueville, 1834–1843. Holmi*, 1994. 11. sz. 1608–1615.; Gángó: i. m. 127., 130–131.; Dénes: 2008b, i. m. 93–103., 136. Vö. Horváth Mihály: *Polgárosodás, liberalizmus, függetlenségi harc. Válogatott írások*. Sajtó alá rendezte: Pál Lajos. Budapest, 1986, Gondolat. 31–40.; Kossuth Lajos: Pótlék. *Pesti Hírlap*, 1843. 243. sz. 1844. augusztus 27-i beszédében is azt a formát kereste, hogy miként lehet monarchiában a nép szabadságát biztosítani. Pajkossy: 2002, i. m. 70.

¹¹¹ Varga János: *Keresztútzben a Pesti Hírlap. (Az ellenzéki és a középutas*

1848–49-ben mind gyakrabban hivatkoztak a közvéleményre, s annak demokratikus, kiterjesztő értelmezése is megjelent, Táncsics minden társadalmi réteget, a parasztságot is beleértette. A politikában a demokrata kifejezés is sűrűbben fordult elő és többet jelentett, mint jogkiterjesztést. A *Kossuth Hírlapja* rokonszenvvel követte az európai demokratikus változásokat, és rendszeresen beszámolt a németországi és ausztriai demokraták helyzetéről, s a demokrácia állásáról Franciaországban. A lap több cikkben is foglalkozott a demokrácia kérdésével, s Magyarországot az európai demokrácia védőbástyájának tekintette, s úgy vélte, hogy a szabadság és önállóság biztos alapja csak a demokrácia lehet. Demokratikus átalakulástól várta a nemzetek közötti konfliktusok feloldását is. Az adótörvények tárgyalásakor a régi liberális és mérsékeltnek számító Bezerédy István javaslatot tett a progresszív adózás bevezetésére, s arra hivatkozott, hogy a Szemere-kormány ezzel felelhetne meg hirdetett demokratikus irányának, s a nép is érezhetné, hogy sorsán a törvényhozás könnyíteni akar. A hozzászólók nem az elvet kifogásolták, hanem bevezetését nem tartották aktuálisnak.¹¹² A trónfosztáshoz közeledve a képviselők egyre gyakrabban hivatkoztak a népfelség elvére. Az áprilisi törvényekkel megvalósult ugyan a nép nemzetbe emelésének programja, s a két fogalom lényegében azonossá vált, a politikai nyelvben mégis megmaradt köztük egy árnyalatnyi különbség. A képviselők, különösen a népképviselői országgyűlés debreceni időszakában, inkább a nemzetet tekintették a szuverenitás letéteményesének. Amikor a közösség egysé-

liberalizmus elválása 1841–42-ben) Budapest, 1983, Akadémiai. 18–23., 81.; Veliky: 2009, i. m. 106–110. Liberalizmus és demokratizmus találkozási pontján helyezi el Kossuthot Deák Ágnes: Kossuth Lajos és a 19. század koreszméi. *Vigilia*, 1998. 11. sz. 831–833. A „democratia veres fonala” fordulatot azonban Kossuth is használta. *Majortusok. Pesti Hírlap*, 1842. 172. sz.

¹¹² *Közlöny*, 1849. 116. sz. 434–435. Bezerédy hasonló szellemben szólt a témához már az előző év végén. *Közlöny*, 1848. 175. sz. 827., 176. sz. 832.; Veliky: 1988, i. m. 323–324.; Urbán: 1999, i. m. 237.; Bene: i. m. 199–200.

gét, politikai-jogi tartalmát akarták kifejezni, nemzetet emlegettek, ha a népet említették, akár ugyanazon mondaton belül, annak volt mindig egyfajta szociális jelentésrétege, a társadalom szegényebb elemeire (is) gondoltak, vagy a közvéleményre, amiről azt feltételezték, hogy az nem egy teljesen egységes politikai akaratot jelent, hanem meg kell ismer-
ni, ki kell puhatolni.

Kötetünk egyik szövegrészlete a gyakran baloldalinak tekintett Szacs vay Imrétől származik, aki felszólalt a képviselőházban a radikálisokkal szemben, amikor a sajtóban az országgyűlés felosztatását és forradalmi diktatúra bevezetését vetették fel. Szacs vay az ellentétek szítása és a zavargások felkeltése helyett a valódi hazafiságra és a nép valódi érdekeire hivatkozott, aminek szerinte a Ház szerez érvényt, mert egy „igazi democratának” a nép minden tagjára tekintettel kell lennie, és kötelessége a polgári társaság minden jogát védelmezni. A magukat demokratáknak valló radikálisoktól eltérően egyes intézkedések késlekedését, elmaradását inkább a háborús helyzettel indokolta. A népfelség azt is jelentette, hogy a közösség tagjai aktívan részt vesznek a közéletben, maga az önvédelmi háború is fokozottabb áldozatvállalást és kötelességteljesítést követelt, amit republikánus nyelven és toposzokkal jól ki lehetett fejezni. A hatalom központosítása miatt az önkormányzatokról kevesebb szó esett, de a republikánus szabadságfelfogás, annak erőteljes közösségi irányultsága, zsarnokságellenessége a demokrata tartalmakkal is összekapcsolható volt.

Az 1848-as forradalmak, főként a franciaországi események felerősítették a *köztársaság* iránti vonzalmakat. Általában a mozgalmak radikálisai szerették volna a monarchiákat respublikákkal felváltani. A magyar politikai elit alapvetően monarchikus érzelmű volt, de a királlyal kialakult konfliktus elmélyülése, az önvédelmi háború kiterjedése, s a trónváltás fokozta a köztársasági hangulatot. A trónfosztás közeledtével még a „békepárti” *Esti Lapok* is a köztársaság mellett nyilatkozott, habár nyilván nem teljes meggyőződésből. A radikálisok, akik közt volt olyan, aki a köztársaságot a demokráciával kapcsolta össze, a detronizáció előtt személyesen is

megpróbálták rábírní Kossuthot a köztársaság kikiáltására. Az nem történt meg, az ország monarchia maradt, Kossuth szerette volna ezt a kérdést is a majdan elkészülő új alkotmányban rendezni. A trónfosztás mindenesetre tovább népszerűsítette a köztársasági gondolatot, bekerült a kormány programjába, bár azzal nem minden miniszter értett egyet, az országgyűléshez pedig petíciók érkeztek, amelyek a köztársaság kikiáltását sürgették. A radikálisok fenntartással fogadták a kormány jelszavait, s a köztársaság érdekében a Radical Pártot is megszervezték. Sokan a kortársak közül, s nem egy mai történész, főként pedig jogtörténész úgy vélekedett, hogy bár formálisan nem lett Magyarország köztársaság, „kormányalakja” mégis köztársasági jellegű volt. Urbán Aladár szerint viszont Kossuth azért sem deklarálta a köztársaságot, mert a képviselők többsége nem értett volna azzal egyet. A mérsékeltbbek nem tekintették annyira fontosnak, csak eszköznek és nem célnak, az államforma kérdését, mindig azt hangsúlyozták, hogy előbb a háborút kell megnyerni, s a függetlenséget kivívni, majd azután lehet a kérdésben dönteni. A radikálisok viszont a monarchikus legitimációt ellentétnek tartották a népfelleggel és a nép érdekeivel, sőt szerintük a győzelem biztosítéka is csak a köztársaság, ezért is törekedtek a deklaratív lépés megtételére.¹¹³

A trónfosztás után nem született új kartális alkotmány, ha bár az erre vonatkozó igény megfogalmazódott, és egy bizottság létre is jött előkészítésére. Tánácsics persze megpróbálkozott egy új alkotmány elkészítésével. A népképviselői országgyűlés tagjai többször ütköztek alkotmányjogi kérdésekbe, s annak ellenére, hogy soraikban megfogytak az élvonalbeli politikusok, színvonalas vitákat folytattak az

¹¹³ Irányi–Chassin: i. m. 236.; Urbán: 1999, i. m. 232–250. Vukovics már az ősszel tett republikánus kijelentéseket, de Batthyány Kázmér külügyminiszter 1849. július 14-én maga írta Pulszkynak, „hogy még a republikának sincsen itt sem alapja, sem helye”. Pulszky Ferenc: *Életem és korom*. Budapest, 1958, Szépirodalmi. 1. köt. 551. Vö. *Közlöny*, 1849. 99. sz. 366–367.; Bene: i. m. 159–165.

alapelvekről és az intézményépítés gyakorlati részleteiről. Ezekben a vitákban a reformkori politikai diskurzusok, az 1848-as alkotmányreform, majd pedig az 1849-es függetlenségi deklaráció hatására az ősi alkotmányosság és nemesi republikanizmus politikai nyelve és szemlélete mindinkább átadta helyét a modern alkotmányosság fogalmainak és az állami frazeológiának. A kora újkorban karakteressé vált és a 19. század első felében is érzékelhető politikai nyelvek és szótárak a nemzetépítést, valamint a polgárosodást leíró folyamatok és intézmények tartalmaihoz rendeződtek. A politikai nyelvben egyre több modern fogalom terjedt, majd ez a tendencia megtört, ahogy a magyar politikai élet is elvesztette egy időre az önállóságát.

Szövegek

Az alkotmányos alaptörvények, melyek nélkül az állam virágzó és szilárd nem lehet, azon cél fő támasztékai, amelyért a nép társadalommá tömörült. Hogy ezeket újfent biztosítsuk és örök időkre megerősítsük – erről gondoskodni, és e feladat teljesítésében a lehető legbuzgóbbnak lenni a haza minden egyes polgárának erejéhez mérten kötelessége, különösen most, midőn azt reméljük, hogy nemsokára országgyűlést hívnak egybe.

Ennek eléréséhez a legbiztosabb utat és a leghatásosabb eszközöket a jövőendő országgyűlés kínálja, melyen alkalmas hely és idő nyílik az ősi alkotmányos törvények megerősítésére és az ország biztonságáról való szélesebb körű gondoskodásra.

Most a trónörökös, Lipót azt fontolgatja, hogy uralkodását olyan, az udvarnak kedvező feltételek mellett kezdi meg, melyekkel az elhunyt uralkodónő kormányzott. Tudvalévő, hogy őt most háborúk szorongatják.¹¹⁵ Nyilvánvaló az eddig készült feliratokból, hogy az országlakosok eme általános felbolydulása közepette a bizalom helyett, melynek uralkodó

¹¹⁴ Pajkossy Gábor (szerk.): *Magyarország története a 19. században. Szöveggyűjtemény*. Budapest, 2006, Osiris. 39–43. Ahol rendelkezésre áll modern vagy kritikai kiadás, ott a szövegeket azok alapján közlöm, más esetekben, különösen a korabeli országgyűlési beszédeknél, a központosítást és a helyesírást igyekeztem korszerűsíteni.

¹¹⁵ Utalás Mária Terézia magyar királynőre (1740–1780) és a még folyó török háborúkra. A trónörökös II. Lipót néven lett magyar király (1790–1792).

és alattvaló között virulnia kellene, az országlakosok inkább bizalmatlanok. Hogy tehát ezt a jelen helyzetben kínálkozó alkalmat, mely az előbbi tekintetekben igen kedvezőnek tűnik, nehogy kihasználatlanul elveszni hagyjuk, vagy valaki ezzel a közjó kárára visszaéljen, abban az ezidáig kiadott művek mellett e jelen írás is használhat talán valamit. E munka célja nem más, mint megkísérelni, hogy az állam és az egyesek javát tovább gyarapítsa és megszilárdítsa, és, amennyire lehet, közzé tegye, mivel tudnak a hazának az azt szerető polgárok alkalmas hasznót hajtani.

[...] Az alkotmány biztonságát, mivel az minden államban oly mértékben összefügg a polgárok javával, hogy egyik sem létezhet a másik nélkül, teljes mértékben megőrizni csak ott lehet, ahol az ember vele született jogaiból minden egyes polgárra a lehető legnagyobb rész jut. Ezen alapelvből, melynek igazságában senki komolyan nem kételkedhet, következik, hogy a kormányzás legjobb formájának kritériumai az alkotmány biztonsága és az egyes polgárok szabadsága. Azaz ezt a két dolgot kell minden magyarnak szem előtt tartania, midőn egy vagy több polgár kényuralmát elkerülni és az emberi jogokkal ellentétben álló szolgaságot lerázni kívánja.

Nincs itt helye a hazai történelem régebbi korszakait felidézni. A jelen célra elegendő újra feleleveníteni a történeteket és a törvényeket attól fogva, mikor a bécsi és a linzi békék¹¹⁶ révén az ausztriai uralkodóháznak a haza szabadságai megsemmisítésére irányuló kísérletei ellenében fontos tényezők jelentek meg, bár ezeknek nem szereztünk eléggé hathatósan érvényt az alkotmány alapjainak megszilárdítása révén, melyeket az ausztriai kormányzás alatt folytonosan próbáltak gyökerestől megsemmisíteni. Kitűnik e korszak történetéből, hogy az ország, melyet az oly sok vérbe kerülő szerződések megkötése után, mint akik dolgukat jól végezték, magára hagytak, a szigorúbb szellemű uralkodók alatt a despotiz-

¹¹⁶ A Bocskai István erdélyi fejedelem (1604–1606) és I. Rudolf magyar király (1576–1608) közti 1606. évi, valamint az I. Rákóczi György erdélyi fejedelem (1630–1648) és III. Ferdinánd magyar király (1637–1657) közti 1645. évi békék, amelyek végzéseit 1608-ban, illetve 1647-ben az országgyűlés is becikkelyezte.

mustól, az engedékenyebbek alatt pedig az arisztokrácia tűrhetetlen viselkedésétől gyötörve, a legutóbbi kormányzat alatt a törvények teljes semmibevétele miatt végveszélybe került; és az inkább véletlenszerűen, semmint alapjaiban megreformált közigazgatás, és a jobbrahaló polgárok ellen is táplált bizalmatlanság miatt pedig kis híján anarchiába sülyedt. Mely ha gyökereket ereszt, miként az emberi testben is, melyet több betegség gyötör, a megrázkódtatás halálos szokott lenni.

Senki előtt sem ismeretlen, hogy az ország rendjei alkotmányos szabadságjogaik teljes használatát kívánják, és minden erejükkel azon munkálkodnak, hogy azokat sértetlenül élvezhessék. Ám ha a dolgot a maga valóságában alaposabban szemügyre vennénk, kitűnik, hogy egyes rendek annyira ki akarják terjeszteni befolyásukat, hogy az könnyen a többi elnyomását eredményezheti. A klérus magának követeli a legfőbb hatalmat, és ebből más rendeknek nem akar többet átengedni, mint amennyit szükségesnek tart ahhoz, hogy a többieket, akik az ő uralmát nyögik, és ama legfőbb hatalmat irigylik, elvakítsa. A mágnások a többiek kizárásával kívánnak főurak lenni és maradni; hogy az uralkodót erre kerülő utakon rávegyék, úgy tesznek, mintha támogatnák annak terveit, ugyanakkor nincs más céljuk, mint hogy korlátlan önkényuralmat gyakorolhassanak. A nemesség az alkotmányos szabadságok iránt a többi rendnél elkötelezettebb ugyan, a városoktól azonban despotikus alárendeltséget követel önmaga irányában, és a parasztok fölött teljhatalommal akar rendelkezni. Hogy a paraszt mit akar, talán maga sem tudja megfogalmazni; vagy ami a maga nemében ennél veszedelmesebb lehet, úr és szolgai feltételek nélkül akarja bírni a földet.

Ezen oly nagy mértékben különböző és egymással ellentétes törekvések ütközése miatt bizonyosan kevésbé szerencsés kimenetelű lesz a jövő országgyűlés, melynek szerencsés kimenetelére pedig a haza minden jó polgárának törekednie kell, és azt, amennyire lehet, előmozdítani, hacsak nem készítjük fel előre az embereket, hogy helyesebben és méltányosabban vélekedjenek, és nem gondoskodunk az egyetértésről.

Hogy tehát a közelgő országgyűlésen az örök időkre szóló szabad alkotmány megalkotásához sikeresen és a kívánt eredménnyel hozzáláthassunk, és egyesek vagy többek despotizmusával szemben gátakat emelhessünk az e kétségtelenül nyugtalan időszakban védelmet keresők számára, a teendők a következők. Elsőként és mindenekelőtt azon dolgokhoz kell hozzáfogni, melyek a rendeknek egymás közötti egységéhez, továbbá a nemzeteknek és (ahol különösen a görög rítusúakra kell ügyelni) a vallásoknak hasonlóképp kölcsönös egységéhez, valamint az adózóknak a rendekkel való egységéhez, mely az országgyűlés előtt szükséges, még hiányozni látszanak. Mindezeket a maguk helyén egyenként kell megfontolni, amennyiben úgy ítéljük, hogy az alkotmányban kell őket rögzíteni és a jövőre nézvést biztosítani. De mindenki, aki helyesen vélekedik, az emberek előzetes felkészítése céljából, az ország érdekében megegyezhet a következőkben: Hogy a rendeknek egyenlő és egyforma szabadságot; sőt, a szabad királyi városoknak nem önkényes, hanem törvényes és nyilvános közigazgatást lehessen ígérni. Hogy a görög rítusúaknak mind számuk, mind kiválóságuk, mind az emberi méltányosság szerint őket illető törvényesen elfogadott létet; a bevett vallásoknak (amint az igen gyümölcsözően meg is történt), eltörölvén a törvénytelenül hozott későbbi egyoldalú törvényeket, a békék értelmében szilárd védelmet ígérni lehessen. Hogy ugyanígy az adózóknak, mind a személyi, mind a haszonvételbeli biztonság törvényes kinyilvánítását ígérni lehessen. Annak érdekében, hogy ezeket minél gyorsabban és biztosabban kieszközöljük, első lépésben a rendek számát késedelem nélkül, teljes egészében meg kell sokszorozni. Így a megyei tisztújítások megtartása után visszaszoríttatván a személyes szempontok, a társaság mindenki figyelmét az új tisztségviselők segítségével az előbb említett célra irányozhatja, és saját kebeléből követeket küldhet az országgyűlésre. Mindezt nagymértékben elő fogja mozdítani, ha C. F. elegáns és okos írása¹¹⁷ (csak az adózókat

¹¹⁷ Nem tudni, kire vonatkozik az utalás, lehet hogy Széchényi Ferencre (comes Franciscus).

illető specifikus tervezet elhagyásával) minél inkább ismertté válik.

Ezen előkészületek ismertetése után, a maga sorrendjében következnek először az országgyűlési követek számára kiadott utasítás, azután a koronázási hitlevél tárgykörei, majd maguk a polgári törvények. Mivel azonban mind az utasításnak, mind a polgári törvényhozásnak az alapja, továbbá minden szavazatnál a döntő tényező, és a jövőendő országgyűlésnek fő tárgya az alkotmány helyreállítása és biztosítása lesz, és erről kell a hitlevélben is megegyezni, ezzel kell kezdeni.

[...] A szilárd, állandó viszony az uralkodó és a nép között, mint olyan lesz a jelen fejezet tárgya. Azaz a legfőbb hatalomnak, amennyiben ez akár az uralkodót, akár a népet, akár annak egy részét illeti, olyanfajta meghatározása és elrendezése, hogy azt sem erő, sem mesterkedés ne törje meg, és hogy az állam, valamint a magánszemélyek biztonságukat, hatalmukat, becsületüket és mindenfajta javukat megőrizhessék. Ezért, mielőtt az alkotmány biztosításának eszközeiről esne szó, szükséges, hogy a következő, majdán okvetlenül felmerülő tárgyakat előrebocsássuk.

1. Megdönthetetlen alapelv kell legyen, hogy az országnak az évszázadok gyakorlata által kipróbált alkotmánya egyetlen részében se másíttassék meg, azon egyetlen esetet kivéve, ha ugyanis maga az alkotmány biztonsága és szélesebb körű megszilárdítása követel ilyenfajta változtatást.

2. Az alkotmány valamely alapvető részének megváltoztatása kapcsán, melynek bekövetkezte előrelátható, szükséges annak előrebocsátása, hogy az alkotmány, vagyis az alaptörvények megállapodások avagy szerződések az uralkodó és a nép között, melyek csak a szerződő felek kölcsönös egyetértésével változtathatók meg. A nép részéről így csak oly módon változtathatók meg, ha az egész nép egyetértése megvan, melynek meglétét az osztályonkénti szavazás során vagy az országgyűlésen sem tételes, sem természeti törvény alapján (mivel ennek ellentmond az 1491:25. törvénycikk¹¹⁸) feltételezni nem lehet másként, mint ha ez ügyben a nemzet

¹¹⁸ Helyesen: 1495:25. tc.

előzetesen követekre, azaz képviselőkre ruházza át a hatalmát. Mivel tehát e kétségtelen és magát a biztonságot alkotó közjogi elvek érvényesek, hogyan lehet azon segíteni, ha az effajta szerződések az uralkodó megváltoztatni nem akarja, és hogy az időhúzás és a fenyegető széthúzás veszélyének elkerülésével az egész nép eme ügyhöz szükséges egyetértését megnyerjük?

Az elsőt, tudniillik az uralkodónak az alkotmány megváltoztatásával való egyetértését illetőleg. Sok dolog lehet vita tárgya: nevezetesen hogy magát az örökös királyságot sem az egész nép egyetértésével ruházták az ausztriai uralkodóházra, de ennek és ehhez hasonló dolgoknak a felhánytorgatása a véleményeket is megosztja, és a dolog érdemére sem tartozik. Ezért, mindent megfontolva, úgy tűnik, egyetlen más elv sincs, melynek alapján az uralkodót, ha azt önként nem akarja, az alkotmány megváltoztatására, különösen annak a szükséges biztonságról való gondoskodás érdekében, kötelezni lehessen, mint az, hogy az ausztriai uralkodóház mindkét ágára ráruházott örökösödés feltételeivel mind Mária Terézia, mind II. József¹¹⁹ szembeszegült, s ezáltal az ország a polgári társadalom céljával ellentétesen végveszélynek lett kitéve; és mivel az országnak joga van a célhoz, világos, hogy joga van az eszközökhöz is; következésképpen miután az örökösödés fonala megszakadt, a felségjog teljes mértékben és tökéletesen visszaszállt a népre, akitől azt a törvények alapján az uralkodó részben megkapta. Így a magyar nemzetnek joga van új szerződést kötni, sőt, új és minden tekintetbéli biztonságról gondoskodni. Ezt az alapelvet minél inkább ismertté kellene tenni, hogy senki se legyen, aki erről nincs meggyőződve és erről nem beszél.

Ami a másodikat illeti, az egész nép ahhoz szükséges egyetértését, hogy az alkotmányt, amennyiben a biztonság megköveteli, az országgyűlés megváltoztassa: az ehhez szükséges hatalmat a megyék révén lehet a követekre ruházni (azon a módon, ahogyan kevéssel alább, ahol az eszközökről van szó, kifejtésre kerül). E módon végre meg fog szilárdul-

¹¹⁹ II. József magyar király (1780–1790)

ni az az üdvös és a biztonságot nagymértékben szolgáló alapelv, hogy az országgyűlési követek, akik különben rendszerint ki vannak téve az udvar mesterkedéseinek, külön megbízatás nélkül az egész nemzetet az alkotmányt illető dolgokban nem képviselhetik. Egyszersmind a késlekedés és az ezt oly könnyen kísérő pártoskodások az új koronázási hitlevél szentesítésének véghezvitele körül elkerülhetők.

3. Ismeretes, hogy az alkotmány biztosítását bele kell foglalni a koronázási hitlevélbe. Tehát helyesen és éleslátón meg kell különböztetni és el kell választani az alaptörvényeket, azaz a nép és uralkodó viszonyát, és a nép különféle testületeit megállapodás szerint meghatározó törvényeket a polgári, azaz az egyes polgárok egymás közötti viszonyát szabályozó törvényektől.

Ha összevetjük az alkotmányos és a polgári törvények fogalmát az ország rendszerével, könnyen felismerhetővé válik, hogy az egyes részkérdések melyik csoportba tartoznak. Mármost ha mégis kétség merülne fel ezt illetően, vagy azon tárgy kapcsán, amelyre indítványt kell tenni, akkor azt a tárgyat, ha jól láthatóan a biztonságot szolgálja, a hitlevélben érinteni kell. Oly módon azonban, hogy e tárgynak a hitlevélben való tárgyalását és eldöntését a rendek elhatározása elé utalják.

Ezen alapelv kimondásának oka az, hogy bár a polgári törvények között sok olyan akad, melyek, ha helyesen rögzítik őket, kétségkívül nagyban hozzájárulnak a biztonsághoz, ám a hitlevélben azok a tárgyak, hacsak nincs idő bőséggel a nyílt pártoskodásra, véglegesen nem határozhatók meg.

Ugyanide tartoznak emellett azok a dolgok is, melyeket elvben az alkotmány már megfelelően meghatározott, csak a módozatot vagy a végrehajtást kell az országgyűlésnek megerősíteni. Amíg azonban az effajta dolgok kerülnek elő sorra az országgyűlésen az alkotmányos problémák helyett, aligha lehet egyszerre előbb az üléseken való meghatározásukhoz elérni a nemzet egyetértését, és utóbb a tárgyban született döntést az uralkodó egyetértésével az oklevélben megerősíteni.

Hasznos e tárgyak mindkét csoportjára példákat hozni. Így tehát

A magyar alkotmányban kétséggkívül fennáll azon alapelv, hogy a földesúr a földet tulajdonjoggal bírja. Mi akadályozza meg, kérdem, hogy a földesurak a haszonélvező jobbágy javára a király beleegyezése nélkül bizonyos kedvezéseket tegyenek az országgyűlésen, abból a célból, hogy az ilyesfajta engedmény, amelyet egyébként bármely földesúr megadhat, egyetemes érvényű legyen? E törvény tehát nem alkotmányos, ahogyan nem az az adókról szóló határozat sem, melyet az országgyűlés és a konkurzus¹²⁰ elé tételes törvény utal. [...]

4. Kevés olyan, az alkotmány biztonságát illető tárgy adódik, amelyeket aggódó és saját kárukon okuló őseink által az adott időszak szokásai és az ország hagyományai szerint megalkotott, részterületekre vonatkozó törvények részint ne merítenének ki, részint ne érintenének. Ám ezek végrehajtását vagy a törvényben és a királyi szóban bízó nemes magyarok nem szorgalmazták, vagy az az udvar mesterkedései nyomán maradt el és merült feledésbe. Ezért az egyes kikötések és a hitlevél bármely pontja kapcsán, melyet a jövőendő országgyűlésen felvetni kívánunk, az első dolog a törvények összegyűjtése és felelevenítése lesz, hogy az ilyesfajta kikötések beiktatása kevesebb kérdésre adjon okot, végül pedig, hogy magát a kikötések végrehajtását sürgetve szorgalmazhassuk.

5. Majd mindenütt azt hallani, hogy a magyaroknak a dolgok jelen állásában áldozatot kell hozniuk. Ha ezalatt azt értik, hogy a nemzetnek jogai egyrészének átengedése révén kell megvásárolnia bármiféle biztonságot, e hitvány vélemény sérti a nemzet méltóságát. De lehet ezt úgy is érteni, hogy mind a katonaság ügyében, akár annak saját költségen történő ellátása árán is, mind a föld ügyében az ország rendjei gondoskodjanak olyanfajta biztonságról, mely az ország, nem pedig a király vagy az előkelők kezében van letéve.

¹²⁰ A 17. század végén, a 18. század elején az uralkodó által az adó megszavazása végett az országgyűlés résztvevőinek köréből összehívott gyűlés.

2.

Hajnóczy József: Magyarország országgyűléséről
és annak szervezetéről szóló közjogi értekezés,
1791 (részlet)¹²¹

[...] Mindezek a törvényekből és az eddig elfogadott szokásból valók. Legyen szabad nekünk azokat a természetes igazságosság mérlegére állítanunk.

A törvényhozó hatalom a polgári társadalomban [societate civili], természeténél, lényegénél fogva a nemzetet illeti. Ha azt bárki más nyeri is el, azt fokozatosan és bármilyen módon megszerzi, a nemzet visszakövetelheti jogait és gyakorlatukba visszahelyezkedhetik. Ennek egyszerű a magyarázata. Minden kormánynak a nemzet javára kell irányulnia, és egyedül a nemzet akarata határozhatja meg, vajon ezek vagy azok a törvények, ez vagy az a kormányforma javára szolgál-e? A nemzetet sem lehet másképpen tekinteni, mint a természetes állapotban levő embert. Amint ezt nem kötelezhatték elődei, ősei, amint nem vehették el természeti jogát, ugyanúgy az állam [civitas] sem foszthatja meg az utódokat magától a természettől kapott kedvezményektől. Az a végzetes és az utódok által gyakran megsiratott tan, hogy valamely államnak egyszer megadott alkotmányt [constitutio civitatis] az utódok nem változtathatják meg, részben az eredendő bűnről szóló dogmából, részben abból a hitből eredt, hogy a polgári társadalomban minden meginog és bizonytalanná lesz, ha az utódok az elődök tetteit tetszésük szerint érvénytelennek nyilváníthatják. Ezt ugyan szívesen megengedjük az egyenként vett egyéneknek illetően és a té-

¹²¹ Hajnóczy József *Közjogi-politikai munkái*. Sajtó alá rendezte: Csizmadia Andor. Budapest, 1958, Akadémiai. 258–261.

teles törvényből járó dologi kedvezményekre nézve, de semmiképpen sem az egyes embert már születésénél fogva megillető, még kevésbé az egész nemzetre alkalmazható jogokat illetően.

Maga a nemzet tehát mint az egyes ember a természetes állapotban, csak saját maga vállalhat kötelezettséget. És amint a természetes állapotban szemlélt ember, mihelyt az elődök rendelkezését nem tartja magára nézve kedvezőnek, arról azonnal lemondhat, ugyanúgy az egész nemzet is, mihelyt nem helyesli elődei törvényhozását, elállhat attól és más törvényeket, más kormányzati rendszert állíthat helyébe. Attól nem kell tartani, hogy az egyeseknek vagy legalábbis a nagyobb résznek kedvező, jó törvényekkel ellátott nemzet megfosztja azoktól magát, és örökös változtatások terhét veszi magára. De ha még úgy történnék is, jogával élne, és a keletkező visszaélést könnyebben jóvátenné, mintha a nemzet jogainak kevesek tetszésétől kellene függeniük. Kétségtelennek látom tehát, hogy csak a nemzet akarata válhatik törvénné, és minden törvényhozásnál ezt kell meghallgatni. Ha tehát valamelyik nemzet a jogait és kiváltságait kevesekre vagy egyre ruházza át, arra az egy személyre nem bízhatja a törvényhozó hatalmat, mely a nemzetet illeti, és mivel a törvényhozó hatalom a nemzet akaratát fejezi ki, egyedül a nemzet által gyakorolható. Egy személyre csak a magánosok között keletkező perek eldöntését, vagy a törvénynek egy személy által mintegy könnyebben irányítható hatályosulását bízhatja a nemzet.

Az államok [Res publicae] történetéből nyert tapasztalat arra tanította a bölcseket, hogy a nagyobb államokról [civitati maiori] úgy lehet legjobban gondoskodni, ha a törvényhozó hatalom az egész nemzetnél marad, az általa választott és visszahívható képviselők közvetítésével; a végrehajtó hatalmat egy gyakorolja, végül a bírói hatalmat mindkettőtől választott külön testület. A végrehajtó hatalmat azért óhajtják egynek átadni, mert így a törvények nagyobb erőt és hatályosságot nyernek, továbbá azért, mert magát a fejedelmet, amint az a spártaiaknál volt, vagy ha ezt a nemzet szent és sérthetetlen személynek nyilvánítja, a végrehajtó hatalomnak

egyedül a fejedelem által kiválasztott minisztereit könnyebben lehet felelősségre vonni. A végrehajtó hatalom feladata tehát a nemzet akarátát, az általa hozott törvényt végrehajtani. A legtöbb, amit a végrehajtó hatalomnak a jól megszervezett törvényhozást illetően meg lehet engedni, a tagadó szavazat, vagyis az a jog, hogy megtagadhatja hozzájárulását a törvényhozó testület által alkotott törvényektől. De magát ezt a tagadó szavazatot is csak ideiglenesnek, mintegy az egész nemzethez való fellebbezésnek kell tekinteni. Mihelyt ugyanis a fejedelem kételkedik abban, hogy vajon a törvényhozó testület kívánalma a nemzet akarata-e, hozzájárulását mindaddig felfüggesztheti, amíg vagy maguk a képviselők, vagy utódaik megbízóiktól arra vonatkozóan ismételt utasításokat nem kapnak. Így válik kétségtelenné, hogy a törvényhozó testület felfogása valóban magának a nemzetnek a felfogása; ekkor ugyanis az őt magát fenyegető veszély nélkül nem tagadhatja meg a hozzájárulást. Amint pedig a végrehajtó hatalomnak a törvényhozásban igenlő jogot engednek, nem a nemzet akarata lesz törvénné, hanem a végrehajtó hatalommal felruházottnak akarátát erőszakolják rá törvényként. Ugyanazok a hibák lesznek a törvényhozásban, ha a törvényhozó hatalmat a nemzet csekély része, valamint ha egy nyeri el. Ugyanis ez a végrehajtó hatalommal felruházott egyén mind a törvény hatályosságának biztosításában, mind pedig annak meggátlásában felhasználhatja a nemzetnek azt a részét, melynek nincs semmi része a törvényhozásban, és amely így csak a törvényhozó és végrehajtó hatalom tetszésétől függő és főként csak addig tartó ideiglenes kedvezményeket kapott, amíg köztük összeütközés van és amíg egymással ki nem békülnek. Ez a törvényhozás rövid története ott, ahol a feudális rendszer uralkodik, a mi hazánkban is. Vizsgáljuk meg az országgyűlési iratokat. Azt fogjuk látni, hogy a törvényeket ritkán fogalmazták meg úgy, ahogyan azt a rendek kívánták. Mellette és ellene annyiszor küldtek felterjesztést és választ, míg a végén a rendek akarátától teljességgel különböző szöveget foglaltak a cikkelyekbe, s ezek annyi úgynevezett „félmegoldással” és biztosító záradékkal vannak tele, hogy bár minden törvénynek világosnak, egy-

szerűnek és mindenki felfogásához mértnek kell lennie, azok magyarázatára egész kommentárookra van szükség. Nem is lehet remélni ezeknek és a minisztérium magyar ügyekbe való befolyásának kijavítását, tehát a minden más tartománytól való tényleges függetlenséget, míg a rendek az egész magyar nemzetet fel nem szabadítják, azaz földbirtoklásra képessé, majd ennek megtörténtével a törvényhozásnak és minden hivatalnak részesévé nem teszik, maguk pedig minden – de országgyűlésen meghatározandó – teherben részt nem vállalnak.

A naplót illetően kívánatos lenne, hogy olyan ítélőmester állítsa össze, akit a rendek választanak, s aki havonként tisztújításnak van alávetve, és amint az a megyékben történik, a következő ülésen olvassák fel az előző nap jegyzőkönyvét, majd azonnal nyomtassák ki. Szükséges ugyanis, hogy az egész nemzet minél előbb értesüljön képviselőinek a tárgyalásban tanúsított jártasságáról, hogy ha visszaélnék a beléjük vetett bizalommal, visszahívhassák őket, és másokat állítsanak helyükbe, akik a küldők bizalmára méltók. Az is kívánatos, hogy minden magánembernek legyen szabad a történetekről és hallottakról gondolatait sajtó útján nyilvánosságra hozni.

[...] A mi pedig valamelly törvénynek semmi módon sem esz-
közlhető eltörlését vagy változtatását illeti, egy külföldi
szerzővel így okoskodom: A változhatatlan s még kérdésbe
se vehető törvény philosophiája jövődő törvényhozók keze-
inek megkötésében áll. S így mathematicae sül ki, hogy illy
törvény káros, mert belőle rossz sok, jó semmi se folyhat.

Ollyas országban, hol nem önkény uralkodik – a törvény
nem egyéb, mint a fejdelem s a nép képviselői közt való *contractus* [szerződés]. Már ha ezen utolsó változhatatlan s a
törvényhozó testnek valamelly javaslat tétetik s a többség
nem is veszi kérdésbe, sőt ha nyilván látja is leghasznosb
következesit, még se fogadhatja el s csak azon egyetlenegy
igen bölcs ok miatt, mert az egykori gyülekezet, melly régi
időkben nem bírt nagyobb jussal, mint millyennel a mosta-
ni gyülekezet ma bír, azt előre úgy határozta el.

A törvényhozó test mindég akkor hozhat legbölcsebb tör-
vényeket, mikor az idő szükségai előttte legjobban tudva
vannak, – de midőn szerencsétlenségünkre vagy tán szeren-
csénkire a jövődőt nem láthatjuk – utóinkra nézve mi éppen
olly keservesen tehetnénk józan s eltörülhetlen rendszabá-
sokat, mint eldődink legnagyobb bölcseségek mellett se tud-
tak ránk nézve olly törvényeket hozni, mellyek minden ki-
vétel s változtatás nélkül minden időkre jók lettek volna,
vagy jók lennének. S így a törvény változhatlansága s eltö-
rülhetlensége nem egyéb, mint az országlásnak azok kezében

¹²² Széchenyi István: *Hítel*. Pest, 1830, 191–199.

létele, kik a dolog természete szerint arrul semmit se tudhatnak, s nem azokéban, kik előtt a legkisebb összeköttetés sincsen rejtve.

A 19dik századbeliak a helyett, hogy magok esze szerint cselekednének, behunyják szemeiket, s a 18dik századbeliak által vezetetik magokat minden ellenvetés nélkül.

Azok, kiknek tehetségekben áll a tárgyak folyamatját s kifejlődését, melyek a józan ítéletre szükségesek, tökéletesen ismérni, kénytelenek hódolva olyanok ítélete alá vetni magokat, kik a dolog fekvéséről s velejáról általjában semmit se tudhatnak.

Azok, kiknek egy századdal több tapasztalások van, olyanoknak engedik át a kormányt, kiknek egy századdal kevesebb tapasztalások s így kevesebb ismeretek is van.

S ha józanság az, hogy a 19dik század tettei nem a maga belátása s ítélőereje szerint határoztassanak el, hanem a 18dik századé által, nem kevesebb józan az is, hogy ismét a 20dik század cselekvényeit a 19dik század szabja ki előre.

S ha így lépcsőnkint tovább mennénk, ugyan mi lenne belőle? az: hogy idő haladtával elvégre minden törvényhozás megszűnne; mindenkinek cselekvésmódja és sorsa azok által volna elhatározva, kik se nem tudtak, se nem gondolkoztak sokat a dologról, s az élők összesereglett sokadalma a halottak egymásra halmozott nemzetségének mozdíthatatlan urasága alá volna örökre bilincselve.

Illy eltörülhetlen törvény, akármilyen bölcs és hasznos volt is hozatalakor, előbb utóbb minden bizonnyal kárt szül, vagy a jót akadályoztatja. S illy bilincstül menekedni végre alig lehet.

Caligula, Nero¹²³ nem iszonyubb, nem fertelmesb illy törvénynél. Pillantati irgalom, szükség, kény rábíthatja az élőket a bilincs ketté törésére; de a holt tyrannust – zsarnokot – ki indíthatja szánakozásra, ki bírhatja engesztelésre?

S mind ezek igazságát a javítások legeltökéltebb ellenségi is sejdítik, mert csak mindig gátló s hibás törvények védel-

¹²³ Caius Julius Caesar Augustus Germanicus, közismert ragadványnevén Caligula (37–41) és Nero Claudius Caesar Augustus Germanicus (54–68) önkényeskedéseikről elhíresült római császárok.

mére kelnek ki eféle támogatásokkal, jól tudván: a törvény, melly még jó és hasznos, nem szorul illy fonák gyámokra s kopott ál fegyverekre.

Hazánk régi s mai legbölcsebb gondolkozói s törvényalkotói pedig e részben velem tökéletesen kezet fognak, a mit elhatározásik által, mint a törvénykönyvben nyilván láthatni, minden ellenvetést megczáfoló módon megbizonyítanak. A leghomályosb törvények az egész hasznára lépcsőnkint mind jobban s jobban fejlődtek, felvilágosítottak; hol pedig a homály igen is nagy vala – ott – – – –?

Olly törvények pedig, mellyeket a holtak alkotmányi alapokká tettek s mellyeket az ő későbbi parancsok szerint az élőknek még discussio [vitatás] alá se szabadna venni, részint hosszú fejtegetés alá vétettek, részint egyenesen eltöröltettek; p[é]ldának. o[káért]. az onus publicum fundo inhaereat [a birtokra háruló közteher], – resistendi facultas [az ellenállás lehetősége]¹²⁴ s a t. S alkotmányunk illy javításán, melynek következtetésesei áldások, ki nem örvend? kik a korlátlanságot teszik a szabadság eleibe – – – – quod tibi non vis fieri [amit nem akarsz, hogy veled megtörténjék (ne tedd mással)] etc. [stb.] egy üres sententiának [mondásnak] tartják – a kik igen jól érzik, hogy építeni semmit sem tudnak s így csak úgy tehetik magokat a világ előtt isméretesekké, ha akadályoztatnak s rontanak; s eképen csak a nemzet salakjai.

Kétségtelenül volt elég okoskodó, ki egy illy sarkalatos törvény megsemmisítése alkalmával a haza felfordulását jövendölte, úgy mint volt 5-6 száz év előtt is elég próféta, ki minden javítás ellen a legfeketébb s legvéreseb színre mázolt képekkel kelt ki, – s kétség kívül ma is lesz elég, ki jobb pénzbeli systema ellen fog harcolni tehetsége szerint; s azon szép fajzat szintúgy ki nem írtható, s a hazára nézve olly makacs, mint a burjány a buzaföldre átok; de az igaz és jó előbb utóbb minden akadályon diadalmaskodik s nincs olly hatalom, melly gátolhatná útja megnyitásában. Csakhogy több évi, több századi elnyomatása a köz embert megijeszti

¹²⁴ Az Aranybulla 1687-ben eltörölt ellenállási záradéka.

s elszomorítja, azt gondolván, örökre el van nyomva immár! Azonban nincs úgy.

Ha törvényesen lehet alkotni, úgy annak rendiben törvényesen megint fel is lehet bontani, s midőn 1230ban valamelly rendszabás igen hasznos lehetett, melly 1830ra nem alkalmas többé, s 1830ban valami jó következtetéseket szülhet, mellyek tán 2430ra nagyon károsak lennének: igen természetes, hogy a törvény változtatása s eltörlése sokszor szinte olly józan, bölcs és szükséges, mint a legjobb új törvény hozása.

S ugyan gondoljuk-e, hogy több száz esztendő után sok változás nem fog történni s jóvá hagynók e, ha utóink semmi javításokat se tennének? Lehetetlen képzelni; tehát mért akarunk mi annál, a mit eldődink határoztak el, mozdulatlan maradni s az emberi legszebb tehetséget a tökéletesülésre munkálódást nem gyakorolni?

Fentebb azt mondtam a homályos törvény semmi garancia – kezeség, biztosság – semmi erő. S theoria és praxis [elmélet és gyakorlat] szerint eltökéletten úgy is hiszem. –

Azon időszakban, mikor a homályos törvény fejtegettetik, s midőn bástya gyanánt kellene szolgálnia, akkor vagy a király vagy a nemzet részére magyaráztatik; ha a királyéra s ez akarja, milly szép védelem egy két homályos törvényke; ha ellenben a nemzet részére, nincs e hatalmában ezen utólsónak inkább világos mint homályos törvényeket szerezni? De bezzeg sok már nagy és hasznos hazafi tettet gondol végbe vinni, ha a törvényhez egy pár clausulát [záradékot, kikötést] ragaszt, mellyet a kormány szint olly jól értett mint ő, s igazság-szeretetből ráállott, – midőn ő setétben óvakodással s ügyességgel fedezgeté azt, a mi a bölcsőbb szem előtt még se maradt palástolva.

Ha árendásink, contractualistáink,¹²⁵ szóval alattvalóink inkább homályos contractust – szerződést – kívánnának mint világost, ugyan ki venné azon homályocskának jobb

¹²⁵ Haszonbérlok és szegődményesek. A kontraktualista jobbágy vagy egész települések lakossága szerződés alapján használta a földesúri birtokot.

hasznát, ők e, mi e? Ne csaljuk meg magunkat. S ha vérengző tyrannismus [elnyomás, zsarnokság] és revolúciók [forradalmak] alkalmával fegyverrel világosítottak is fel a törvények az emberiség büntetésére némelykor, még akkor is sokkal ritkábban vette a nemzet a homály hasznát, mint a kormány.

És ha királyi s nemzeti jusok közt nem volna egyéb garancia eféle homályosságok-szörszálhasogatások s rabulistai [szócsavaró] ügyes fogásoknál, valóban kár lenne tovább szabadság tömjénjével terhelni a képzeletet s egy idealis jó miatt fáradozást s időt vesztegetni.

De hála az egeknek! nem buktunk még annyira el – s csak magunktul függ mind nagyobb s erősb garantiát nyernünk.

A Király úgy ül erősen székén, ha jusaibul egy pontot sem enged: a deréket jutalmazza, rosszat bünteti s királyi eskét pontosan teljesíti.

A lakosok ellenben úgy szabadok minden elnyomástul, ha sok van köztök, kik egész világ előtt isméretes sago et toga clarissimi [háborúban és békében legkiválóbb] férfiak, kik mai világban a hatalmas vélemény paizsa alatt minden igaztalanságtul mentek; s ha a *nagyobb rész* szereti s imádja alkotmányát s érette halni kész.

Ezen utolsó a mathesis [mennyeiségtan, tudomány] törvényei szerint van alkotva. Ott is 100 font, – bár kavics legyen is az – 10 font vasat, sőt aranyat is maga után vonz, ha a természet örök jusait akadály nélkül gyakorolhatja. –

A változhatlan törvényekről pedig azt mondtam: hogy azokbul jó soha, rossz pedig mindig folyhat s így a szabadságnak inkább bilincsei mint alapjai. Ha jók s hasznosak, mikor kérdésbe vétetnek, úgy is megállnak s örökségi címerek szükségtelen; ha pedig károsaknak mutatkoznak, akkor nem szabad változtatni; s így eltörülhetlenségek jót semmit se, hanem csak rosszat szülhet.

De sok ember előtt a régi rendszabások s törvények több hitelűek mint az újak, s eként velem a törvények változtatásáról vagy megsemmítéséről egy értelemben nincsenek. Ők régi időkben a komolyságot, férfiui méltóságot s ősz tapasztalást látják tanácsban ülni; midőn ma forró vért, az ifjuság

kicsapongó képzelgésit s az indulatosság s korlátlanság legkisebb tapasztalásra sem állapított veszedelmit szemlélik a törvényhozók közt. Én ellenben azt hiszem: hogy illy provocatiók [hivatkozások] s idézgetések: „Eldődeink bölcsesége, – régi idő belátása, elmés hajdankor, az ő világ szemessége, méltósága s a t.” azon számtalan balvélemények közé tartoznak, melyek szokás által fogadtattak el s mint valamely igazságok apárul fiura hagyománykép mennek át, s melyek alapja hófuvaton nyugszik s egy kis nyomozás után szintűgy el is oszlik, mint az egy kis meleg által. – Vizsgáljuk.

Tapasztalás a bölcsesség anyja, s egyenlő észbeli erővel s tudománnyal kettő közt az bölcsőbb, ki több tapasztalásu. Ennek igazságán nem kételkedik senki. De az említett balvélekedés még is éppen ellenkezőt hirdet s a sokaság benne meg is nyugszik.

Illy elfogultságok a legközelebbső okokból erednek s még is olly nehezen jönnek az emberek igaz eredetekre. Atyáinkra s régiekre való alaptalan hivatkozások p[éldának]. o[káért]. egyenesen a szavaknak nem csak hibás, de éppen ellenkező használásából folynak, s azon bévett szokásból, hogy a holtaknak mindég több tiszteletet szoktunk adni, mint az élőknek.

A mit közönséges beszédben régi időnek, hajdankornak hívnak, józan ész után új időnek, ifjú kornak kellene hívni.

Két egyes személy közt tagadhatlan, az idősbnek van vagy lehet több tapasztalása. – Generációkban éppen megfordultan áll az eset s a közelebbsőnek s így az ifjabb generációnak van vagy lehet több tapasztalása.

A 13dik század a 11dik s 12diknek, a 15dik század ellenben a 13dik s 14diknek, mi pedig Árpádtul fogva időnkig szinte egy évezred tapasztalásit halmoztuk egymásra! S így ha p[éldának]. o[káért]. a 13dik század tapasztalásit s bölcsességét hozzuk elő okoskodásink támaszául, nem az ősz haj hanem a bölcső tapasztalását s bölcsességét hívjuk védelmünkre!

A Tibeti bölcsék egy bölcsős gyermeket emelnek isteni magasságra s azt hiszik legcsalhatatlanabbnak. Mi őket nevetjük, azonban mi magunk mindég azokra provocalunk

– hivatkozunk – kiknek se annyi tudományok, se annyi tapasztalások mathematicae nem lehetett mint a mennyivel mi bírunk, s kik hozzánk képest csak gyermekek vagy serdülők.

A Magyarok Vezérek alatti volta: születése; sz[ent]. István, szent László ideje: gyermekkor. I-ső Lajos s Mátyás alatti: serdülő ideje. Mária Theresia alatti: fiatalsága.¹²⁶ Mi vagyunk férfiai. A jövőendő lesz emberi kora; – s csak tőlünk függ eszközölni, hogy valaha egészség színe fényledezzen e nemes tekintetén, s szép fehér szakál lengjen e számos esztendőig a vén Magyar ajkai körül, vagy hervadás, halvány kép s életunalom legyen nemzetünk véghatára; s csak mi hatalmunkban áll oly pályát járni, hogy valaha az öreg Magyar öröm szívdobogással nézhessen vissza férfikorára, s ne legyen arra kárhoztatva, a mire sok halandó – hogy rája nagyobb áldás nem szállhat elfelejtetésnél.

A mi pedig értelmi erőnket s erkölcsiségünket illeti, ki akarja s veheti azt kérdésbe, ki csak egy szót is hallott vagy olvasott a multról, hogy annak sommája [összessége] mai időkben hasonlíthatatlanul nagyobb, mint a régiben. Volt hajdan is ép eszű s tudós ember, tagadni nem lehet, de mindég csak a tudományok akkori sokkal szűkebb körihez mérsékelve. Nincs rejtve a világ előtt, hogy csak egy pár század előtt a tanácsban ülők legnagyobb része még azon igen egyszerűhez sem értett, t[udni]. i[llick]. az olvasáshoz; hogy azon tudományinknak, mellyek mai józanabb cselekvőmódaink alapjai, még címei se voltak az egyesült törvényhozó test előtt csak neveknél fogva is ismételtesek [...]

S ezek mellett mindég a régi méltóságra, ősz bölcseségre, eldödeink okos határozására emlékeztetjük hallgatóinkat! [...] Ez által mindég a nagyobb és szelídebb rész mystificáltatik [megtévesztetik], és sokszor az élők haszna ezen köpönyeg alatt a holtak emlékezetének áldoztatik fel, kiknek se használni, se ártani többé nem tudunk. S azok kik az élőknek tehetségek szerint minden lehető kárt okoztak s tán idő előtt

¹²⁶ I. (Szent) István (1000–1038), I. (Szent) László (1077–1095), I. (Nagy) Lajos (1342–1382), I. (Hunyadi) Mátyás (1458–1490) és Mária Terézia (1740–1780) magyar királyok.

koporsóba taszították, nem engedik, hogy valaki őket, midőn már nem éreznek, bántsa és sértse! [...]

Ha pedig igazságát tekintjük a dolognak, midőn azon senki nem kéteskedhetik, hogy többel tartozunk az élőknek mint a holtaknak, mért ne volna szabad az elhunytul rosszat mondani – ha gyalázatosan élt? S volna é e nélkül akár egyes nemzetnek akár a világnak igazi históriája vagy csak egy biographia [életrajz] is a szó s hitelesség valódi értelmében? Egy becsületes embernek, kit tán életében elnyomtak, üldöztek s minden napjait elkészeríték, mi jutalma volna végre, ha még holta után is a rossz cselekvő s alacsony élővel, ki itt tán kincssel s hatalommal volt felruházva, szinte egyenlő dicséretet nyerne, s így ezzel hasonló sorsú lenne? [...]

Semmi sem fogja szembetűnőbben előnkbe állítani a törvények idő s körülállások szerint, közegyetértéssel s közakarrattal intézendő némellykori változtatásának vagy eltörlésének hasznát, sőt szükségét, mint midőn nem önmagunk, de más nemzetek kifejlődését tekintjük. Ezen cselekvésmód leghasznosb s egyszersmind legegyszerűbb. Magunk szemében rendszerint semmit sem látunk, máséban mindég mindent. [...] Nézzük tovább, miben van Persia, Marokko, s milly magasan áll Pensylvania, Britannia? Az Amerikai szövetséges országokban sok törvényhez nyilván az van csatolva, hogy körülállásokhoz képest időjáráttal a törvény is jáváltassék.

Nem félelem nélkül állok fel, Kegyelmes Uram, most, midőn Excellentiádat s megyénk országgyűlési képviselőit¹²⁸ a Tek[intetes]. Rendek nevében kell köszöntenem. Gyengébbnek érzem magamat, mintsem azon hálával teljes érzéseket, azon hazafiúi tiszteletet, melyet a haza gyámolai mindnyájunktól érdemelnek, méltó szavakba önthessem ki; gyengébbnek, mintsem ily fényes megyének méltó szószólója lehessenek, s azon dísz és erőt, mely e nagytekintetű közönségnek sajátja, beszédem által kitündököltessen. Azonban egyfelől annak tudása, hogy a közhála és tisztelet érzései bennem is gerjedeznek; másfelől az öröm, hogy szerencsés vagyok ez érzéseket a haza nevében fedezni fel: bizakodást öntenek lelkembe; s gondolatimnak bátorságot, s szózatimnak erőt kölcsönöznek. Szatmár vármegye, e forróan kedvelt, e szép haza szól általam Excellentiádban a maga atyjához, képviselőinkben a maga fiaihoz. Atyjához, kinek most hosszú távollét után a viszonzlás örömeivel dűl kebelére; jól

¹²⁷ *Kölcsey Ferenc Összes Művei*. Sajtó alá rendezte: Szauder Józsefné és Szauder József. 2. köt. [Budapest], 1960, Szépirodalmi. 7–12. A beszédet Kende Zsigmond mondta el az 1825–27. évi országgyűlés szatmári követeinek köszöntésékor, s az ő neve alatt jelent meg nyomtatásban is, de a szerzője Kölcsey Ferenc. Uo. 1027–1028.

¹²⁸ Nagymáltóságod, főméltóságod. Főrangúaknak kijáró megszólítás, a megye főispánját, báró Vécsey Miklóst (1749–1829) szólította így meg a szónok. Az 1825–27-es országgyűlésen a megye követei Isaák Sámuel és ifjabb báró Vécsey Miklós (1789–1854) voltak, utóbbit Berenczei Kovács Sándor váltotta.

érezvén, hogy e kebel az országgyűlés minden viszontagsági között érette vert, érette gyűladott. Fiaihoz, kiket az anyai szeretet egész bizodalomával küldött el, hogy ügyének tántoríthatatlan oszlopai legyenek; kiket most az anyai szeretet egész kilobbanásával fogad vissza; mert hiszi, hogy a kötelesség szentségét szüntelen szemeik előtt hordozták; s küzdés és kísértetek közt a haza nevét palládiumként [védkincs-ként, védőszentként] rejtegették szíveikben, s mindeneket és saját magokat érette feláldozni mindég készen valának.

Szép, és minden jobbak ohajtására méltó dolog oly polcon állani, melyre egy egész nép pillantatai vagynak függesztve. Boldog az, ki ily polcon erővel teljes lélekkel, megvesztegethetetlen ősi erkölccsekkel, s lángoló hazaszeretettel ragyoghat! Ezreknek sorsa függ őtőle, ezreknek ohajtásai repülnek minden lépte után; s ha ez ohajtásoknak a lehetőségig eleget teve: minő megjutalmazó érzéssel fogja majd embertársainak háláját aratni! Sokan dicsőségnak vélik, ha tettek által, bár vész és átok között, óriási magosságra emelkednek, s magok körül bámulást támasztanak: én azt hiszem, hogy a dicsőség minden nemei közt legdicsőbb az, midőn valaki egy egész hazának szerelme, s egy egész embernyomnak áldása. E dicsőség várja a mi kormányunkon Excellentiádat, a mi körünkben képviselőinket, kik huszonhárom hónapi országos munka után itt a benne bízó haza színe előtt követésegről számot adni megjelentenek.

Isten az embert szabadságra teremtette, de egyszersmind társaságra is; s a társaságos élet törvényt és igazgatást kíván és hoz magával. Szerencsés nép az, melynél törvény és igazgatás a társaságos életet úgy veszik korlátba, hogy mégis a szabadság szent kincse fogyhatatlanul megmaradjon, hogy szolgaság és járom az emberiséget meg ne alacsonyítsák, s a lélek a maga fennrepüléséből por és homály közé ne kényszeríttessék! Örök hála a mi őseinknek, kik saját vérek hullásával nekünk nemcsak lakföldet szereztenek, hanem még annyi szélvészeken között is oly polgári alkotványt hagytak által, melynek melegítő sugáritól a szabadság becse, virága, századokon keresztül el nem aggható ifjúságban virulhatott! Ezen alkotványban király és nemzet kölcsönös bizodalommal

függhetnek egymás karjain; midőn a király a nemzetet hívja meg, hogy önmagának törvényt szabjon, a nemzet pedig királyának arcain vigyázza a megelégedés és helybenhagyás vonásait. Így önkényes uralkodás és féketlenség egyiránt eltávoztatván, sem az emberi lélek szabad ereje hatalom által le nem nyomathatik, sem az emberi szív szelíd érzései zabolatlanságban el nem vadúlhatnak. Megbecsülhetetlen jótéteménye a mi törvényeinknek! Innen van, hogy ezen mi törvényeink egy egész ezred óta, melynek folytában annyi országok s országos alkotványok romlás és semmiség közé hullottak, rendületlen állanak fenn; s az irigység és kajánság száz meg száz lesei közt is, és gyakran (fájdalommal említem azt) a hazafiak bűnei közt is, időnkig általszállván, bennünket a magok jóltéví árnyékában nyugtatnak.

Vannak, kik vagy érteni nem akarják, vagy érteni nem tudják, minő meghálálhatatlan ajándék a sorstól, ha valamely nemzet a régiség által szentté lett törvények oltalmában szabadon él. Nem egyszer hallottam a gondolatlan állítást, hogy törvényeink és egész polgári alkotványunk a régen múlt századok körülállási között támadván, az újabb kor megváltozott helyheztetéséhez többé nem illenek, s azokat másokkal kellene felcserélnünk. De vajon lehet-e idő, mikor az emberiségnek kevesebb szüksége legyen a szabadságra, s az abból folyó jótéteményekre, mint egykor volt? Miért a mi szabadságunkat őrző szent alkotványt semmivé tenni? Hogy emberi jusainkat elveszessük? Annyira elalacsonyúlt talán senki sem leszen, hogy e természet ellen való ohajtás benne támadhasson. Vagy talán az újonnan kívánt polgári alkotványban újabb szabadságot keresnénk? Boldog az, ki a jelenvaló jókkal megelégedve él, s levegői képek után nem kapdoz! Boldog az, ki eléggé bölcs általlátani, hogy az emberiség belső helyheztetése, indulatai, szükségai, minden, egymástól bármily messze fekvő időkben ugyanazok, s ugyanazon módokon orvosolhatók! A külsőt a belsőtől, a változót az örökre változhatatlantól éles szemeknek könnyű megismerni, s az ily szemekkel bíró férjfiú ha lát is némely mellestlegvalókban változtatni valót, jól tudja azt, minek kell örök megmaradást kívánni; miért kell

a hazafiúság minden buzgóságával küzdeni, hogy veszélyes kezek alá ne jusson.

Jól érzék ezt a közelebbi múlt országgyűlés bölcsei, s ugyanazért a mi régi, alapos törvényeink fennmaradásokért újólág egy törvénycikkelyt alkottak.¹²⁹ E cikkelynek szavai midőn a nemrégen lefolyt szomorú emlékezetű napokat hozzák eszünkbe,¹³⁰ ugyanakkor sebeinkre balzsamot kívánnak önteni, s a jövődre nézve királyunk kegyelmében s ősi alkotmányunk óltalmában mutatnak reménységet. Biztató kilátás, melynek vizsgáztatásáért az országgyűlésnek forró hálával tartozunk; s ezen hálát most íme Excellentiádnak színe előtt, s a mi köztisztetletet érdemlő képviselőink karjai közt öntjük ki. Azok, kik az ország jeleseivel s jelesei közt együtt fáradtanak, köszönetünk kifakadását minden társaik nevében a legméltóbban fogadhatják el. Az a láng, mellyel országgyűlésünk jobbjai a nemzeti szabadságot és méltóságot védelmezték; az a gond, melyet nyelvünk csínosodására s tudományos előmenetelünkre fordítottak, az a nyugalanság, melynek terhe alatt, szinte két esztendei kimerítő fáradsággal, küzdöttek, örök emlékeztünkben fognak maradni; s büszkéek vagyunk annak tudásában, hogy Excellentiád, a mi kormányozónk és atyánk, s e Mélt[óságos]. és Tek[intetes]. Férjfiak, a mi képviselőink és testvéreink, a közönséges magyar hazának jóltéviői közt nem utolsó helyet foglaltak el. Azon dicsőség, melyet ily férjfiak, kiket mieinknek nevezhetünk, az egész nagy nemzet tekintetei előtt szedhettek, mireánk is ragyogó visszahatásban fénylik által; s öregjeinkben örömet gerjeszt, ifjainkban pedig a vetekedés buzdító tüzeit ébreszti fel. Adja az ég, hogy az így felébredett tűz hasznos következtetéseket

¹²⁹ Az 1827:3. törvényben a király biztosította a rendeket a törvények és az alkotmány tisztetletben tartásáról és megerősítette az 1790. évi 10., 12. és 19. törvényeket.

¹³⁰ I. Ferenc (1792–1835) 1821 áprilisában és 1822 augusztusában kibocsátott rendeleteivel újoncozást és a már korábban megszavazott adók beszédését rendelte el, a törvénybe ütköző eljárással szemben a megyék egy részében ellenállás bontakozott ki, aminek hatására 1825-ben országgyűlést hívtak össze.

vonjon maga után! Adja az ég, hogy a hazafiúság lelke, a közös szerelme, önhaszon-megtagadás, tanulás és tapasztalás által nyert gazdag ismeretek legyenek az újonnan felserdülő generációnak bélyegei. Így nyugalomban várhatnók a jövődőt, hivén azt, hogy újabb meg újabb oszlopokat nyerrünk, melyek polgári alkotványunkat felettünk továbbra is rendületlenül fenntartandják.

Azonban bízzuk a jövődőt az örök végzésekre, s örvendjünk a jelenvalónak; mert a sors most sem hagyott minket férjfiak nélkül, kik a közönséges terheket hűséges vállakon viselik. Ami Excellentiádat illeti, Excellentiád az ifjúság napjaitól fogva szakadatlan gonddal őrizte a hazát; s most midőn tiszteletre méltó ősz fűrtjeivel egy erősb, egy követésre méltóbb embernemre emlékeztet bennünket, annál teljesebb mértékben érdemi hálaunkat: mennél buzgóbb, mennél atyáibb szeretettel munkálkodik érettünk még most is, midőn már a pihenés órája megjelent, s az elfáradt test a lélek lángerejével nehezebben bír. Engedjen isten Excellentiádnak még tartós s fájdalomtól szabad életet! Engedje isten, hogy Excellentiád ezen megye kormányát, melyet annyi esztendő óta bölcs mérsékléssel viszen, mindnyájunk örömére kezei közt még sokáig tarthassa!

Ti pedig Mélt[óságos]. és Tek[intetes]. Férjfiak, megyénk nagy érdemű képviselői, a mi testvéri szíves elfogadásunkban leljétek fel a bért, mit húzamos munkálódásaitok által oly méltóképpen érdemeltek. Kincset, és tisztességjeleket osztogatni nem szoktunk; de egy egész megyének, egy tiszteletre sok tekintetben méltó nagy közönségnek helybenhagyása s köszönete minden meg nem romlott szív előtt örökre megbecsülhetetlen jutalom.

5.

Kölcsey Ferenc: Beszéd I. Ferenc király uralkodása
negyvened évi ünnepén, 1832. március 1.
(részlet)¹³¹

[...] S midőn ezeket mondom, lelkesülve nézek a Tekintetes Rendekek hosszú során keresztül; s nemzeti büszkeségtől hevülve kiáltom ki: nincs nemzet, mely királya örömnapiját oly méltán ünnepelhesse, mint a magyar. Hazámfiak! nem az nekünk a király, ami sok más népeknek. Mi egy ezred óta bírunk polgári alkotványt, milyenért az európai nagy népek még most is kínos vonaglásban küzdenek; s királyunk ezen polgári alkotvány egyik elengedhetetlen, egészítő része. Ősünk az ország egyetemi érdekeit, s a jusokat, miket egyes polgár sem bírni, sem gyakorolni köz sérelem nélkül nem képes, a koronában megtestesítették; s e koronát tették fel a választott főre, hogy legyen az alkotványi közszabadság fenntartásának képviselője. Szentnek nevezék a koronát; mert a legszentebbnek gondolatát köték hozzája: gondolatát a szabad nemzet egy testbe foglalásának, gondolatát az egyesült néperőnek, mely ne csak idegen bitorló, de egyes honfiak féketlensége s hatalomvágya ellen is bonthatatlan gátat emeljen. Nem következett-e szentnek tartaniok, erős kapcsolattal magokhoz szorítaniok a személyt is, kire koronájokkal együtt a gondolatot is általruházták? nem következett-e, hogy magyar, e korona s az azt viselő fő nélkül polgári alkotványát ne képzelhesse? hogy híve legyen mind kettőnek az utolsó percig? s hogy egyiket a másik nélkül elveszettnek képzelje? Íme ez nekünk a király; ezt értjük mi a

¹³¹ *Kölcsey Ferenc Összes Művei.* Sajtó alá rendezte: Szauder Józsefné és Szauder József. 2. köt. [Budapest], 1960, Szépirodalmi. 56–58.

magos név alatt, Tek[intetes]. Rendek! és ezt kell értenünk; mert ki nem mondhatjuk azt visszaemlékezés nélkül a bomolhatatlan esküre, melyet az, ki e névvel dicsőítve van, első hozzánk léptével ég és föld hallatára elzengett; ki nem mondhatjuk visszaemlékezés nélkül a nemzeti egység és szabadság felségére, melynek megmaradásaért isten előtt az eskü tétetett. Ezen idea teljes értelme sugárzik ma is minden szemből; ezen ideában hódolunk a negyven év előtt megkoronázott homloknak; ezen ideában ünnepeljük e nagy napot, nem a hízelt alázatával, de azon magasított érzellemmel, mely nemzetet oly fejedelemhez köt, ki nékie a legbecsesb, legföltöbb kincs oltalmáról tett kötelező fogadást, s fogadását hűven megtartotta.

És tekintsünk a negyven évre vissza, miknek teljeseését ma szenteljük; s igazságtalanok leszünk a végzet eránt, ha tagadjuk, hogy ez idő alatt régibb ború után tiszta napokat nyertünk, szabadságunk terjedettebb s erősb lón, nemzeti érzelmünk nemesedett, s kilátásaink a jövőre magasb pontot vőnek. Nem lebbentem fel a fátyolt, mely amaz előre ment tíz esztendőn fekszik; isten velünk volt mindig, s jó következés nélkül azok sem folytak el. Akkor fejlett ki a lelkiismeret szabadságának becses plántája; akkor értek, a jobbagynép feloldatásával, régi törvényeink betöltést; akkor tanultuk meg közrendület után, hogy nyelvünkben nem csupán más nyelvektől különböző hangokat bírunk, de erőt, mely léteünket egyedül tartja fel. Borúlt ősszel vettetett a mag, hogy a tavasz szép egében kivirágozzék. S íme most a vallási különzések a törekedő pályáját többé el nem zárják; alkotványi jusait egy fél sem siratja; szabadon zeng a nemzeti nyelv hangja megyéken, s az ország gyűlésén; mező nyílt az írónak, hogy nyert koszorújáról a haza fénye visszasugározzék. Úgy van Tek[intetes]. Rendek! a míveltség és törvényen alapuló szabadság legfőbb, legszebb pontja az, mire I. Ferencnek atyai karján feljutni sietünk; s isten a jó fejedelem hű népét áldás nélkül hagyni nem fogja. Szorgalmas földművelők gyűlnek majd pusztaságainkra; helységek lakói nevedeknek; Pest emelkedő palotái szaporodni s ragyogni nem szűnnek; gazdagainknak könnyűvé tétetik az út, melyen egyesített

erővel jót, szépet és nagyot létre hozzanak; s a magyar, ki negyven év előtt a pesti utcákön elhagylatott idegenként tévelygett, önérzéssel emeli fejét; s gyermekét és unokáit szent emlékek alá fogja vezetni, miket a nemzeti nagyság, a múlt és jelenkor érdemeseinek tisztelő hálával állítand. Még egyszer mondom: isten a jó fejedelem hű népét áldás nélkül hagyni nem fogja! de a jó fejedelem hű népe, hűve magának és hazájának, őseinek és gyermekeinek is; s csak az tarthat számat áldásra, ki hűségét szeghetetlen őrizte meg. [...]

[...] Köztünk azonban népérdek név alatt legalább három különböző érdek él, miket egymással megegyeztetni, egymásba olvasztani még nem tudunk, meg nem is igen akarunk: a nemesség, a polgárság, és a parasztság érdeke.

Az első az udvarral küzd alkotmányi erőért, a másodikat nyomja; s a harmadikon pedig pártfogói felsőséget gyakorolván, azt maga alatt tartja.

Másik, úgy a mint áll, nem való érdek; mert a városi oligarchia érdeke az, a mi él, és szóra jön; a polgárság érdekei némák s tapodva vagynak. S míg ez hallgat, amaz az udvar előtt fejet hajt, s a nemességgel viszálykodik.

Harmadik a maga kiterjedésében még soha ki nem mondatott; s kimondatni még most is nehezen fog. S mind addig míg az első ezt lenéző pártfogás helyett együtt küzdő testvérnek fel nem veszi: mind addig az udvar olly csudálatos színt vehet magára, mintha e harmadikat az első ellen ő védené. S ez a csudálatos szín valóban I. Ferdinand¹³³ óta tart; s az e miatt okozott csalódás teszi, hogy a nemesség elsőjői közül sok emberbarát a nemesség municipalis¹³⁴ érdekeit rossz oldalról tekinti; s a helyett, hogy ezt a parasztság érdekével a legrövidebb uton egyesíteni törekednék: az udvar felé hajlik; s így akarja az elnyomottat védeni. S védve lehet ugyan, de felemelve ez uton sohasem!

¹³² Kölcsey Ferenc minden munkái. Országgyűlési napló. Sajtó alá rendezte: Völgyesi Orsolya. Budapest, 2000, Universitas. 71.

¹³³ I. Ferdinánd magyar király (1526–1564)

¹³⁴ Helyhatósági, törvényhatósági, megyei.

[...] A Kölcsey nemzetség már emberemlékezetétől fogva Szatmár megyében törzsökösnek tartatott. A nemzetség levéltárában vagynak levelek fel a 13-dik századig. A nemzetség s a megyeiek elejétől fogva úgy hitték, hogy eredetünket Ázsiából vesszük, s javainkat ex prima occupatione et divisione regni [az első foglalástól és a királyság felosztásától kezdve] birjuk. – Ez a nemzetségi régiség el nem korcsosult ivadékban arisztokráciai büszkeséget is ugyan, de szeretetet is táplál a hon, a nemzet és nemzetiség iránt. A költőben az arisztokráciai büszkeség talán nincs, de nemzeti büszkeség (mely szabadság és constitutiókból [alkotmányos jogokból] folyó önértékből jön) igen sok; s ez a hon és nemzet iránti szeretettel egybe igen természetesen olvad. Magyarország sokat szenvedett; de minden szenvedései után is bir nemcsak egyetemi szép alkotmányt, de szép *municipális* alkotmányt¹³⁶ is, mely ha valaha az arisztokrácia elbukik, nem veszteni, hanem nyerni foghat. A municipális alkotmány az, ami a magyar nemzetet fenntartja, s a municipális alkotmányban minden egyes nemesnek annyi befolyása lehetvén, amennyit személyes tehetségei engednek: nem mindenkinek saját individualitásától függ-e, hogy magát (wenn auch in einem verjüngten Maaszstaabe [Maßstab]) [még ha egy kisebb mérték-

¹³⁵ Kölcsey Ferenc *Összes Művei*. Sajtó alá rendezte: Szauder Józsefné és Szauder József. 3. köt. [Budapest], 1960, Szépirodalmi. 504–505.

¹³⁶ Utalás a megyei intézményre és a megyék széles jogkörére.

ben is] az orbis terrarum [földkerekség] uraihoz vagy urai felé emelje? – E jegyzet, kulcs gyanánt szolgálhat talán beszédeim tónjához is. [...]

8.

Beöthy Ödön bihari követ felszólalása az 1833. május 21-i kerületi ülésen a vallás tárgyában¹³⁷

Akár a dolog érdemét, akár az előttünk lévő izenet tartalmát tekintsem, soha mélyebb fájdalommal szóllási szabadságommal nem éltem. Már három ízben hasztalan szóllítottuk fel a fő RR[ende]ket, állnának a T[ekintetes] Rendek azon kívánságira, mellyek az örök természeti igazságon, változhatlan béke kötésekén és számos törvényeken alapulnak. Ámbátor meg mutattuk hogy a vallás dolgában az 1791: 26. czikkely hozatala után a törvényeknek megsértése, vagy egyoldalú magyarázatja következtében kiadott normalis rendelések, egyszersmind a sarkalatos 1791: 12-ik czikkely meg sértései és így megmutattuk azt, hogy itt nem vallásról, hanem oly fundamentalis törvény megsértéséről van szó, mellyen alkotványi lételünk nyugoszik, mind ezek azonban a fő Rendeket, egyedül vallásos buzgóságuknál fogva, (mert más okát meg nem egyezőknek, bár mint vizsgálódjám is nem találhatom) nem csak reá nem birhaták, hogy a sarkalatos törvényt sértő rendelések megsemmisítésébe velünk meg egyezzenek, sőt minden felhozott okainkat sem elfogadásra, sem megczáfolásra nem méltatják, hanem a dietalis tractatusoknak [országgyűlési egyezkedéseknek] egyenest ellenére pusztán, hidegen el vetik. A dolognak ezen helyzetében nincsen egyéb hátra, hanem hogy political, s a világ történetiből meritett okokból vegyük fel a dolgot, remélvén,

¹³⁷ KLÖM 1. köt. *Országgyűlési Tudóstítások*. Sajtó alá rendezte: Barta István és munkaközössége. Budapest, 1948, Magyar Történelmi Társulat. 396–398. Beöthy Ödön (1796–1854) több reformkori országgyűlésen követ, Bihar megye alispánja, majd főispánja.

hogyan azokat mint valóságos történeteket tagadni nem fogják, s hacsak minden okok be hatásától el nem zárták szíveiket, a Te[kinte]tes Rendeik forró ohajtásának teljességét tovább nem hátráltatják.

Közel hozánk emelkednek fel a Kárpát bércei, tekintsünk le róluk a természettől különben megáldott, de más minden tekintetben szerencsétlen Lengyel országra. Fontoljuk meg Europa évkönyveit, valjon okról okra vizsgálván a történeteket, nem elsőnek találjuk-e az úgy nevezett Dissidensek iránti türelmetlenséget,¹³⁸ mely azon szerencsétlen ország boldogságát gyász fátyollal kezdte be vonni. A hazafiak közt támadott egyenletlenség oly segedelemhez folyamodott, melyre csak a kétségben esés fakadhat, idegen bíróhoz járult, kinek az elnyomatott félnek segedelmet kellett volna nyújtani, de ő e helyet táplálta, élesztette a hazafiak közötti viszálykodásokat, míg végre mind a két félt el nyomta.¹³⁹ A lélek ismertet bilincselésére való törekedés belső meghasonlást okozott, ez pedig el enyészttét szülte azon polgári létnek, melynek felforgatása nem csak azon ország boldogságát semmivé tette, hanem egész Europa nyugalma, bátorságát is meg rendítette. – Tekintsünk már most Europa déli részére, emlékezzünk Spanyol országnak V. Károly és 2-ik Fülöp¹⁴⁰ alatti nagyságára, nem méltán mondhatták-e azon Fejedelmek roppant birodalmaikat szemlélvén, hogy felköltét látják ugyan a napnak, de le nyugvását nem. Mi maradt Spanyol Ország régi nagyságából? a homályos üres emlékezet, mely borzasztón ütközik össze jelen csekélységével. És mi volt hajdani ereje eltűnésének egyik fő oka? nem de Németalföldön a lélekisméret szabadságának elnyomására fordított erőszak? – A világ járandóságában tapasztalunk olyasokat, mint a szerencséjében, egy

¹³⁸ Pontosan „dissidentes in religione”, a lengyel nem katolikusokat nevezték így 1632 óta, 1717-ben az új templomok építésének jogát, 1733-ban az államszolgálatra való képességet veszítették el.

¹³⁹ 1764-ben a disszidensek, amikor kísérlet történt birtokszerzésük korlátozására, az oroszokra támaszkodva az országgyűléshez fordultak. Oroszország 1767-ben az ő megsegítésükre vonult be Lengyelországba.

¹⁴⁰ V. Károly német-római császár (1519–1556), I. Károly néven spanyol király (1516–1556) és fia, II. Fülöp spanyol király (1556–1598).

gondolatlan lépés tétele vagy nem tétele, századokra határozza meg egész nemzetek boldogtalan sorsát. Mit szóljak Francia Országról hol a Hugenoták ki üzése¹⁴¹ maga magát meg piritá, midőn a szomszéd országokat virágzásba hozta. Francia ország pedig elvesztvén vallásbeli szabadság miatt számkivetett lakosinak egy részét, népessége, s nemzeti ereje csökkent, ezt a polgári szabadság elnyomása, ezt viszont az egész polgári társaságot emésztő tűz nyomba követték, s bár mennyire tündöklött is a legközelebbi időkben csillaga, hanyattatásának, bizontalanságának vége most sincs még. És a legujabb időkben, két három évnek előtte, nem állott e a hatalmas virágzó Anglia oly örvénynek szélén, mellynek habjai feje felett elcsapván, polgári létét szinte elboriták, ha egy Canningnak koporsójából is vissza tekintő lelke, ha egy lelkes Grey¹⁴² az egész nemzet érdek[é]t elébe nem teszik az Angol oligarchák vallásos buzgóságának. Hasonlitsuk végre Éjszak Americát, a szabadságnak ezen hazáját össze, ugyan azon világ rész déli tartományival, amott teljes mértékben divatozik a legszélesebb vallásbeli szabadság, s kevés évek alatt milly óriási virágzásra emelkedett, itt ellenben korlátozva van az, s mily hátra maradt a nemzeti előmenetel. Nem kívánok többet szólni, a mit elhalgatok, abban még több erő rejtetdik – szóllok egy bölcs, okos törvényhozó test előtt, véleményem tehát csak oda megy, hogy ezt harag és indulat nélkül közöljük a főRendekkel, tudtokra adván, hogy a halálos betegség csak úgy orvosoltathatik, a mint azt legelső izenetünkbe foglalva közöltük, emlékeztessük ama két sark törvényre: szeresd felebarátodat mint önnön magadat, s a mit magadnak nem kívánsz, másnak se tedd, és ha mind ez sem használna, akkor a Szent írásnak eme szavaival végzem beszédemet: „*Uram tartózkodj nálunk, mert setétség akar lenni közöttünk*”.¹⁴³

¹⁴¹ A nantes-i edictum visszavonása 1685-ben.

¹⁴² George Canning (1770–1827) angol külügyminiszter, majd miniszterelnök. Charles Grey (1764–1845) 1807-től a felsőházban a katolikusok emancipációjának szószólója, 1830–1834 közt a whigek miniszterelnöke, s keresztülvitte a parlamenti reformot (1832).

¹⁴³ Lukács 24:29.

Balogh János barsi követ felszólalása
az 1833. május 21-i kerületi ülésen
a vallás tárgyában (részlet)¹⁴⁴

[...K]ivánom hogy az előttünk lévő izenetre sans gene [gêne] energice [kényszer nélkül erélyesen] feleljünk ily formán: 1-ör a szokásra való hivatkozásra: hogy kezdeményi jogunk gyakorlását már ezen országgyűlése alatt is több tárgyakban el ösmérték, – hogy nem mi, hanem ők állottak el a szokástól, midőn izenetünket pontonként nem vették tanácskozásba, és így ő reájok illik azon köz mondás: *a ki másnak vermet ás, s a t.* 2-or azon állításukat, hogy kívánságunk ellenkezik a törvényel, már minap meg czáfoltuk, de én egyéb iránt is úgy tartom, csak azon törvény jó, melly a kor kívánságnak meg felel, s azt az időhöz, és körülményekhez alkalmazva módosítani, a bölcs előre látó törvényhozásnak kötelessége, mellyet ha nem teljesít a legislatio [törvényhozás], majd hoz magának az idő szelleme törvényt. 3-or bölcs előrelátást emlegetnek a fő RR[endek]. Tisztelem én őket mind egész tömegben, mind egyenként is, de hogy nagyobb előrelátó bölcseséggel birnának, mint a Te[kinte]tes RR[endek], azt ugyan soha el nem ösmerem. A lélekisméret szabadsága, mulhatatlan feltétele a polgári szabadságnak is, hol az nincs, onnan számkivetve van a teljes bátorság, és boldogság, vagy legalább mulékony ideig létez. Ha tehát ezt a fő RR[endek] előre látni nem akarják, kit illet az említett ellenvetés, nem feszegetem, de annyit tudok, hogy ily szemrehányást tehet

¹⁴⁴ KLÖM 1. köt. *Országgyűlési Tudósítások*. Sajtó alá rendezte: Barta István és munkaközössége. Budapest, 1948, Magyar Történelmi Társulat. 402–403. Balogh János (1796–1872) több reformkori országgyűlésen Bars vármegye követe, alispán, részt vett a szabadságharcban.

egy professor a maga tanítványának, de törvényhozó test egyik részének a másik rész nem. Mindennek, és így a türelemnek is van határa, elég hosszú türelem volt az, melly a béke kötések megtörését azon békekötések óta szenvedte, ideje már hogy megszüntessük. Nem vagyok én azon véleményben, hogy külön felírássra fakadjunk, sőt azt tartom, ha százszor felelnek a fő RR[endek], mi százszor válaszoljunk, legalább kifejlődik a közvélemény, mellynek hatalma reá fogja kényszeríteni a fő RR[endek]ket arra, a mire önként reá állani nem akarnak. Feleljünk tehát általánosan, hanem energice, s írjuk meg azt is, hogy ezentúl öt hetekig válaszokat ne tartóztassák.

1.

„A szabadság függetlenség.”

Minél kevesebbtől függünk, annál szabadabbak vagyunk.

Az egyes embernek kívánság s féléstől s olly sok indulattoktól zúzott lelke, betegségekkel küzdő teste már önmagában is olly soktól függ, – hát rajta kívül a körülmények minő hatalmasak: – Ezért, hogy az arany szabadság menté tétessék, a függetlenség elérésére sok Bölcs a szükségek mentől kevésbre szorítását tartotta legbizonyosabb útnak. – Igaz is, hogy minél kevésbbel érzük be, minél kevesebbet óhajtunk, annál kevesebbre szorúlunk, annál ritkábban érezzük a be nem teljesíthető kívánság, a megtagadott óhajtás kedvetlen érzését; de annál ritkábban az elért s kivívott vágyás önerő érzésből folyó boldogságát is. Hogy tehát valaki szabad legyen, vagy az kell, hogy a külső tárgyak s szükségeknek őt nyomó hatalmát magára nézve megakassza (paralyzája), vagy hogy sok módja legyen azoknak eleget tenni. Az első egyes személyeknél is csak bizonyos pontig lehet. –

Van a testnek sok s a léleknek is nem kevés ollyan szüksége, mellynek hatalma alól a legerősb akarattal s legtűrőbb testtel sem szabadulhatni ki. – De azon függetlenség, melly a szükségek s óhajtások megkevesítéséből jó, nem cselekvő csak szenvedő szabadság. – Ha a bölcselkedő vagy is inkább elbizott akarat önmagával elhiteti s ki okoskodja is, hogy ez s ama szükségtől már nem függ, – hogy illyen vagy amollyan

¹⁴⁵ Wesselényi Miklós: *Balítéletekről*. [Lipcse], 1833, 112–114., 172–183.

vágyások nem háborgatják: még is gyakran hatalommal környékezik meg mind ezek, mind azok. – Nagy lelki küzds, sok terhes megtagadás által vívhatja csak ki azon inkább s többször csak képzelt függetlenséget s szabadságot. – Épen ezen vívás, ezen sokszori kénytelenített megszorítása az akaratsnak s vágyásoknak, már magában is nem egészen egyez a szabadság természetével, melly a tág s kötetlen mozgathatóság képzetét foglalja magában. – Nemzetre nézve pedig épen nem állhat fenn a függetlenségnek s szabadságnak azon neve, melly a szükségek szűk határok közé szorításából jó. – Egyfelől azért, hogy egy nemzet szükségait nem lehet úgy körülnyírni, annyira kevesíteni mint azt egyes személy az önmagáéival teheti: mivel a nemzetnek polgári fenmaradására s jól létére elkerülhetlenül megkívántató szükségai már magokban véve is nagyon sokak, s mivel az egyes személyeknél is bajosan elérhető komor maga megszorítást egy nagy népességtől sem várni, sem kívánni nem lehet. Más felől azért nem kaphat egy nemzet polgári szabadságra s függetlenségre a szűk korlátok közé szorított kívánságok s ohajtások valamint a megkevesített szükségek által, minthogy egy nemzet polgári szabadsága s függetlensége soha tűrő és szenvedő nem lehet; – az csak cselekvésben él, s munkásságban áll fenn. Csak akkor szabad egy nemzet, midőn szabadon mozoghat, szabadon munkálódhatik. Ezen szabad mozgást s munkásságot pedig épen szükségai kipótlása, kívánságai elérése s ohajtásai s vágyásainak kivívása tarthatja fenn. Ha ezekre módja s tehetsége nincs, ha szükségait ki nem elégítheti, ha kívánságai s ohajtásai elérésére tehetetlen: úgy valóban nincs szabad mozgás, hanem lánczok terhelik tagjait, s a munkásság helyett halál zsibbadása és senyvesztő csend követi. –

De nemzet, melly az élet örömeit s azon gyönyörűségeket, mellyeket míveltebb ízlés s az ész-szülte találmányok nyujtanak, már megízlelé, vissza nem léphet azon a durva vadságtól még nem messze távozott állapotjára, mellyben egyszerű élte s számtalan tárgyak nem ismerése, szükségait s ohajtásait a csupa állatiakon felül kevéssel vitte. – Vissza kellene előbbi vad bárdolatlanságába sülyedni, – el kellene azon dolgok

becsét, édességét felednie, mellyeket vele a tudományok, mesterségek s a kereskedés ismértettek meg, – de magoknak az emberi ész ezen szép szüleményeinek kellene távozniok. – Hogy pedig azon kopár sivatagon, mellynek míveletlen föld felett a butaság s tudatlanság sűrű köde lebeg, szabadság, emberhez méltó szabadság nem virágozhatik, az bizonyos. Azért azon mondás „*legyünk szegények de szabadok*” csak ott állhatott, hol egy kis társaság szűk határai közt, minden idegen befolyást – attól távol tartózkodván, – magától eltávoztathatott: – midőn más nemzetektől külön válva nem volt kénytelen másokkal lelki erőre s míveltségre megmérkőzni. – Azon hajdani korban, midőn a föld még kevésbé népes kiterjedésén egy-egy nemzet mint különvált sziget a nagy tengeren emelkedett ki a míveletlen pusztaságból, akkor a nemzetek ama legelső csecsemős állapotjokban talán összefért a nemzet szabadságával annak szegénysége. De most, midőn az emberi nem legtávolabb, legkülönbözőbb nemzetei is olly sok egybekötésben vannak; midőn azokra több vagy kisebb mértékben, de mindenekre az ész világa sugároz; midőn mindenek közt a tudományok, ismértek s kereskedés egy rokonító kötést, egy szét nem téphető lánczot fűz; – most a míveltség vezet értékre, ez hatalomra, s a hatalom szabadságra. A melly nemzet tudatlan, durva, bárdolatlan, az szegény is; a szegény gyenge, s a gyenge szolga, zsákmánya a hatalmasnak. Az aránysúly örök törvénye szerint a gyenge mindég alá vettetik az erősnek. –

Hogy egy nemzetnek hatalmassá s gazdaggá létele, azt boldoggá teszi e vagy pedig épen abban vagyon e erkölcsi megromlása s egyberoskadásának oka? e felett sokan sokat czivódtak, s most is különbözők az értelmek. –

Ebben is nem kevesek lévén az elő s balítéletek, külön kellene azokról értekezni; itt csak azt jegyzem meg, hogy nemzetnek szegénységben maradását azért óhajtani, hogy a gazdagság erkölceit meg ne rontsa, annyit tesz, mint egy ifjat azért, hogy bujaság ne fertőzze s ne gyengítse, férfiságától fosztani meg. Egyik olly tehetetlen lesz mint a másik *cselelve* hibázni: de gyalázattal tűrő részesévé mások vétkének, egyiránt lesüllyedhet. Egyes hatalmasok, fortélyos pártosok s vad

zsarnokok épen úgy tesznek szegény nemzeteket undokságok martalékjává, mint az említett szerencsétlen félembereket undok bujálkodók fertelmők szenvedő tárgyaikká. –

2.

De fő életvonásai polgári alkotmányunknak nincsenek el-
avúlva, sem azon értelemben: mintha már erejüket elvesz-
tették volna, – mert létező elevenséggel bírnak, mint már
feljebb láttuk; – sem azon tekintetben: hogy a világ mostani
szellemével nem egyeznek. –

Azon fővonások, mellyek alkotmányunk tulajdoni, épen
az újabb, világosabb kor sajátsági; – már első kezdetker s
későbbi kifejlése alatt sokakat hátrahagyva emelkedett a
magyar polgári alkotmány nemes és nagy intézeteivel a szá-
zadok sötéttségén felül. – Az uralkodás bölcs korlátozása, s
törvényes hatalmának megszentelése; – a törvényhozó s
végrehajtó hatalmak nemes és helyes arányban lett megosz-
tása; – a személy s vagyon sérthetlen bátorsága; – minden
polgári dolgok nyilvános folyta: mindezek olly vonások, mely-
lyek nálunk eredetiek s mellyek akkor már diszlettek, midőn
azoknak nemléte más nemzetek közt gyászt és zavart oko-
zott. – Nem fellázadva csikarta ki nemzetünk szabadságait
addig határtalan hatalmú uralkodóitól; – nem gyenge vagy
meg szorult fejdelmeket kényszerített jusok adására s enge-
désére. – Nem úgy bírja a magyar szabadság malasztival
teljes polgári alkotmányát, mint elfoglalt vagy elrablott zsák-
mányt, sem mint valaki ajándékát. – Egykoru szabadságunk
s polgári alkotmányunk nemzeti létünkkel. Nem fejdelem
adott a magyarnak just és szabadságot, hanem polgári al-
kotmánya által önmagának adott ő igazakat is, uralkodót is.
Egyévv lévén azért a polgári alkotmány a fejdelemmel, amaz
mindig szentté tette ennek törvényszabta hatalmát; ez pedig
csak annak védelme alatt volt és lehetett erős, hatalmas.
Ennek következtében a frigykötés és háborúindítás igazit
együtt bírták osztozván a dicsőség borostyánain úgy, mint
a veszélyek keservein. – Sérthet[et]lenné volt a fejdelem

személye nem csak annak fenyegető külhatalma, – hanem törvény által is szentelve már akkor, midőn sok más nemzetek, mihelyt bírtak a felettük lévő hatalom ellen mozogni, ön fejedelmök veszélyére szentségtörő kezeket fordítottak. – Az uralkodó személyének szentté tett sérthet[et]lensége mellett, tetteinek gyarlóság szülte veszélyei lehetősége ellen bátorságba tette magát nemzetünk a végrehajtó hatalom indító s tevő eszközeinek kérdés és büntetés aláhuzhatása által. Több századokkal ezelőtt honi volt már nálunk ezen intézet, melyet az újabb kor másott drága kincsként vívott ki magának. – Vallási szabadság s türes nemde előbb terjeszté hazánk felett keresztyéni békét lehellő áldásait, mint akárhol is? Fővonása s életere mostani polgári alkotmányunknak a képviseleti intézet; – ezen nyúgodt eddig s gyökerez most is polgári alkotmányunk: – ez pedig éppen nem avult kor maradványa, hanem a mívelt értelem legszebb teremtményének örökre fiatalon maradandó szelleme. – Világos mindezekből, hogy polgári alkotmányunk dicső épülete óriási főrészeiben éppen nem avúlt, hanem mindaddig a jelenkor izlése és szellemével egyező leend, míg ezt a szabadság és rend tisztelése fogja védeni.

[...] Az említett elavultságra hivatkozóknak is ez fő állítások. Úgy képzelik ezek polgári alkotmányunkat, mint egy redves, szüette építményt, mint egy roskadozó házat, melyet akárhol bontanak is meg, akár honnan szednek ki követeket falaiból, összeroskad, leomlik az egész. –

Meggyőződéseim szerint egészen hibás és alaptalan állítás ez. Ha polgári alkotmányunk alapjai, fő kötései volnának elavúlva, úgy valóban nem lenne tanácsos külsejét is bolygatni. – Ha nem volnának alapjai s csak mind föld színére rakott részeinek gyöngye kötése tartaná fenn; úgy akármelly részének megmozdítása s kivétele által összerogyna, eldőlné az egész. – De hogy alapjai nincsenek polgári alkotmányunknak, állítani nem lehet. –

Minden polgári alkotmány alapja azon kezességekben, garantiákban áll, melyek fenmaradásának zálogai. Hogy polgári alkotmányunknak illy kezességei vannak, s hogy azokra van építve, azt fenteb már láttuk; nem különben azt

is, hogy azon kezességek nem pusztá szók, hanem valóban léteznek, tehát elavulva nincsenek. –

Valamint az elavultságok nincsenek polgári alkotmányunk alapjaiban: úgy azon hibák, hiányok s bajok, melyek alatt polgári s társasági létünk sok tekintetben nyög, nem fő kötéseiből származnak polgári alkotmányunknak. – Eziránti értekezésem tárgyai tehát ezek: hogy a nálunk lévő hibáknak gyökere nincs polgári alkotmányunk velejében – hogy a hibák eltörülthetnek, hiányok kipótoltathatnak a nélkül, hogy a kilenczedik század óta fenálló alkotmány az által szenvedne, sőt hogy éppen fenmaradhatása teszen több változásokat, s újításokat szükségessé. – Ezen állítások felvilágosítása végett szóljunk előbb a hibák, bajok és hiányokról, – lássuk, azoknak okait hol keresik sokan, és hol vannak azok; – továbbá, hogy igen is vannak törvényeinkben sok bajaink okai, – de hogy azon törvények éppen nem tartoznak alaptörvényeinkhez. – Ezen igazság bebizonyítására tekintsük rövid rajzát alaptörvényeinknek s polgári alkotmányunk fő kötéseinek, melyhez mint felállított mértékhez szabva megvizsgálunk némelyeket polgári intézeteink közül, melyeket hibáztatnak, s meglátjuk: szorosan össze vannak e azon fő kötésekkel forrva, s nem lehet e azoknak sérelme nélkül változtatni? –

Azon kérdésre: vannak e nálunk hibák s hiányok mostani helyzetünket s állapotunkat tekintve? bajosan fog találokni valaki olly hozzáragadt barátja a meglevőnek, hogy *igennel* ne feleljen. – Kereskedés nemléte – gazdasági csonkaságok – sok természeti kincsek nem használhatása – iparbeli hiány – szegénység – sok adósság – falka sequestrumok¹⁴⁶ – gyakori éhség – csekély természetmények – rossz kézművek – kevés s ügyetlen mesteremberek – gyárak nem léte – mindezek és sok más egyebek azzal is éreztetik, ki nem akarja hinni, s hatalommal s éles hangon kiáltják, hogy igen is vannak, még pedig sok és nagy hibák.

De sokan különböző helyeken kívánják keresni ezek fészét. – Egy nagy csoport (a fatalismus indolens [a fatalizmus,

¹⁴⁶ Vagyon zár alá vétele.

végzetszerűség fájdalmat nem ismerő, egykedvű] barátjai) mindent a nehéz idő nyakába vetnek; mást nem nagyon, magokat legkevésbé hibáztatják s minden bajt a mostani mostoha időből származtatnak, meggyőződve, hogy ennek így kell lenni s máskint nem lehet, türelmes szívvel nyomorognak, sopánkodáson kívül minden egyéb törekedést sükertelennek tartván, mindent sántikáló menetére hagynak. – Ezek nem gondolják meg, hogy az idők és körülmények egyet tesznek, ezeknek pedig egy része tőlünk függ – és hogy az illy idők vagy körülmények mostohasága más nemzeteket is nyom, némellyeket még nálunknál sokkal érzékenyebben s még is virágoznak, s ha zavarják is azok némelly részben jólétüket, de nem okoznak olly minden tagokat érdeklő s olly sokféle betegségeket, millyekben mi sinlődünk.

Mások minden bajt geographiai [földrajzi] fekvésünknek tulajdonítanak. Igaz, hogy ez kedvezőbb is lehetne: szomszédink egy része éghajlata s termékeny földje miatt valamint kevés szükségeiért nem szorúlt reánk; – más része az iparkodási kifejtettség felsőbb polczán áll, s nem vesz tőlünk, hanem mireánk árasztja készítményeit, a mikkel pedig bírnunk, s millyekre szükségök van, azokat máshonnan könnyített módon szerzik meg, nekünk pedig teméntelen akadályok állanak útunkban.

De mindezen visszasságok csak kereskedésünket érdeklik; olly sokféle s számos hijányok érezhetők pedig közöttünk s annyi tárgyban lévő elmaradottság káros csonkaságával kínlódunk, hogy a kereskedésnek akármelly nagy befolyását vesszük is fel egy nemzet jólétére s ha az attól legtávolabbnak látszó tárgyakra hatását elismerjük is, még is van elég nálunk, a mi jobban lehetne s jobban kellene lennie minden kereskedés nélkül is. Kereskedésünk nemlétét szinté[n] nem lehet egyedül geographiai fekvésünkre s az abból jövő akadályokra, nem csupán a vámok, s harminczadokra hárítani. Ezen akadályok s nehézségeknek, ha nem mind is, de egy részét a köztünk most meglévőnél nyíltabb s munkásabb értelem, serényebb s gyökösebb iparkodás elmellőzni, kikerülni, meg győzni képes lenne, csak a köznépet a birtok, s a birtokosokat a hitel nemlétéből származó pénz-nem-szerez-

hetés súlya ne nyomná – s ezen okok, mellyek egyenesen polgári alkotmányunkból származnak, egyiket úgy mint másikat minden iparkodástól nem kedvetlenítenének s nem zárnának el.

[...] Vannak sokan, kik minden hijányért s hátramaradásért az uralkodást vádolják, azt mondják ezek: hogy az velünk többi népei közt csak mint mostohájával bánik; azt állítják, hogy egész igyekezete minél inkább szívni ezen ország zsíráját, főkép azért, mivel azon az úton s olly mértékben mint többi tartományból ebből hasznót nem lát; – még azon panaszt is hallhatni, hogy bennünket készakarva szegényítnek, ne hogy meggazdagodásunk által a többiek szegényedjenek, és hogy nemzetünk szántsándékos szegényítése s gyengítése azon célból is történik, hogy igen vérszemre ne kapjon s könnyebben lehessen vele bánni. – Ha ezen állítások igazak lennének, épen olly vétkes mint káros számítás s politika volna. – Igaz, hogy Ildik József¹⁴⁷ mint annak nyilvános kifejezését nyomtatásban megjelent levelében olvashatni, őszintén kivallotta, hogy a magyarok kereskedését s gyáraik (fabrikáik) gyarapodását azért nem mozdítja elő, mivel ők nem adóznak úgy mint a többi tartományok, mellyek ha kereskedés s készítményeikben a magyarok feletti elsőségöket vesztenék, nem lennének többé adóik fizetésére alkalmasok. E vallomást azóta ismételve nem halljuk, sőt az Uralkodás annak ellenkezőjét nyilatkoztatja ki úntalan, de következeit még mind érezzük. – Azonban részrehajlás nélkül ítélve ha talán lehetséges is, de igen bajosan valósítható dolog, olly különböző nemzeteknek különböző haszon-érdekeiket (interesséiket) úgy egyeztetni, hogy az egyiknek java a másik kárára, az egyiknek előmenetele másik veszélyére ne legyen. Ha ezt az Uralkodás még nem érte el, nem csudálhatni; s ez annak legjobblelkű szándéka mellett is csak úgy fog elérettetethetni, ha mi s a többi nemzetek is az egy más iránti visszás érzést, irigységet, féltékenységet el fogjuk mellőzni.

¹⁴⁷ II. József magyar király (1780–1790)

Hogy ezen sokak által előhordott okok, a mi bajaink forrásai, nem kétlem; de azt hiszem, hogy nem ezek a fő kútforrások, s hogy a fentebbieken kívül még két [ok].

Az egyik értelmi műveltségünk hijánya; másik pedig polgári alkotmányunk némelly hibás intézetei. –

Az értelmi műveltség hijányát teszem bajaink mindenek feletti első okául: mert értelmi műveltség minden hibákat s hijányokat képes orvosolni s polgári alkotmányunk vagy is törvényeink utóbb említendő hibáit is ez fogja javíthatni. – Sok helyt említettem, s még többször is fogom mondani, hogy lelki műveltség az, a mi egyedül tehet nemzetet nagygyá, hatalmassá, s hogy ez minden polgári alkotmánynak valódi talpköve, támasza; ezen vallásomat most ismételvén bajaink ezen fő okáról tudni. i[llik]. értelmi műveltségünk hijányáról itt többet nem szólok. Ennek pótlása (a mi pedig nagyjára s szinte egészen tőlünk függ) fogja orvosolni a következőt, úgymint a törvényeinkben lévő hibákat is.

Hogy polgári alkotmányunk erőműve olly gyakran akadoz, bizonyítja, hogy kerekeiben kell hibának lenni.

Kereskedésünk nem léte – gazdasági javítások hijánya – csekély s kevés termékek s készítmények s t[öbb] e[fféle]. Ezeknek tagadhatlan, hogy a népesség kevésége a fogyasztók nemléte, s e miatt a termesztés s készítés jutalmatlansága és serkentés nélkülisége fő oka: ezen néptelenségnek pedig bizonynyal a földnép megterhelt sorsa, s a birtok bizonytalansága kútfeje. – Az ipar hijányának fő oka kétség kívül az, hogy azon nagy többség, mellynek termesztőknek s készítőknak kell lenni, tulajdont nem bír. Szegénységünk s állapotunk és gazdaságunk nemjavíthatása, bizonynyal a pénz nemkaphatásából foly, mi a hitel nemlétéből származik – ez pedig a perek rossz és lassú folytából – az adósság bajos sőt kétséges megkaphatásából s a fortélynak gyakori átsúszásából s győzedelméből ered. – Útak nemléte, vízcatornák meg nem nyílhatása bizonyítja, hogy nincs közköltség; ez pedig származik egy részről abból, hogy mi az ország költségeire jövedelmül van határozva, s mit arra a nép fizet, annak mire kell eső s mire lett fordítása a köztudás bírálása alól ki van véve, s titokban megy, más felől pedig, hogy ki az

ország szükségére adózik, annak nincs honnét adjon: a birtokosok s gazdagabbak pedig semmit sem fizetnek. – Mesterembereink kevés számmal vannak s nagyjára csekélyek: ki ne látná ennek a czéhek intézetében fő okát?

A polgári intézetek hasznos és kifejtő meleggel bírásának hévmérője a nemzeti jólét; – ennek mélyen vagy épen alatti állása, erkölcs vagy észnélküli rendszabások fagyraló hidegét mutatja.

De polgári alkotmány méltatásában ama bizonyos próbán kívül, kötelességül teszi az erkölcsi érzés arra a helyesség mértékét is reá illetni. – A mi erkölcs s helyesség mértékét nem üti meg az mulhatlanul a részek egybe nem illését okozván hibákat s félszepségeket szül. Úgy áll ezen mérték az előbbihez, mint ok következéshez. De ha polgári alkotmányban a hiba s félszepség mint az *erkölcsileg* helytelennek egyenes következése nem látszanék is: bizonyosan csak ideig volna elrejtve, s ha kitűnése késnék is, de nem mulhatna el. – Erkölcsi tartozásunk megkívánja, hogy a következesek káros létének számításába nem ereszkedvén, polgári alkotmányban minden olyat, a mi erkölcsiséggel ellenkezik, kárhoytassunk még akkor is, ha annak következes – de a mi lehetetlen – hasznos lenne. – Az erkölcsi helyességnek ezen mértéke alá véve polgári alkotmányunkat, vannak ebben olyanok, mellyek azzal teljességgel meg nem egyeznek. – Hogy egy országnak millió lakosai közül ezer nevezteness nemzetnek, hogy csak ezen sokkalta kisebb szám éljen azon jusokkal, mellyek emberi jusaiknak szükséges következesei, a többi nagyobb szám pedig azoktól megfosztva, csak egy növény vagy állati létben sugorogjon, – lehetetlen ezt helyességgel egyeztetni meg. Emberi s erkölcsi érzést botránykoztat, hogy még ezen ország lakosinak egy része, tartozásoktól menten, valóban Ur, a másik tartozásokkal terhelve, érte veritékez, őt szolgálja, s még jutalomul önkényétől függjön; ember veretheti embertársait, elűzheti ősei lakhelyéről, s mindezt büntelen, ha az effélét megengedő vagy elnéző törvénynek külsejét szeme előtt tartja. – Ezeknek (s fájdalom, még vannak több illyesek) mivel helyességgel s erkölccsel ellenségesen ütköznek

ösze, káros következése eléggé érezhető, s napról napra mind érezhetőbbé lesz.

De mindazon rendszabások és törvények, melyek az említett káros kedvetlen vagy helytelen következéseket hozzák elő, nem tartoznak polgári alkotmányunk fő és alapos intézetihez, nem is folynak azokból, mint szükséges és elkerülhetetlen követkeзések, sőt nagy része nem is eredeti, hanem idegen ragadék s későbbi időkben csúszott be.

Tekintsük meg tehát előbb is, melyek polgári alkotmányunk főkötései s majd a meglévőt ezekre alkalmazva ki fog tetszeni, hogy ezek nincsenek ősi tisztes épületünk főrészeiben, hanem csak külsőjén s többnyire az eredetinek kárára származtak.

A mi eredeti alkotmányunk fő kötése az *uralkodó s nép* közti kölcsönös kötés; megvan ebben mind kettőnek egymás iránti jusok s kötelességek határozva. Ezen kötés ereje abban áll: hogy a törvény van mindenik felibe téve; ennek úgy tartozik az egyik mint a másik fél engedelmeskedni, s arra mind kettő egyiránt kötelezi magát. – A kötésnek magának főrészei ezek: a mindeneket kötelező *törvényt* a két fél csak együtt, az az a *nép* képviselői által s *uralkodó* közmegegyezésből *hozzadják*. – Az uralkodó *csak ilyen* törvények szerint uralkodhatik s csak illy törvények végrehajtására van törvényes jusa. – A nemzet törvényeinek pontos megtartására köteles, s azoknak akármi szín alatt lehető általhágásától szorosan el lévén tiltva, semminek a mi törvénnyel ellenkezik, végre hajtásában részt nem vehet, olyasnak cselekvőleg nem engedelmeskedhetik. –

A fegyver, mely belső s külső bátorságra a nemzeti függetlenség s méltóság fentartására minden nemzetnél elkerülhetetlen, de a melyet az elpuhulttak, vagy szunnyadók kezéből kivéven idegen vagy idegenné tett zsoldosoknak általadni önkény s határtalanság századina a szabadság elnyomására legsükebben használt szüleménye vala – a fegyver mondom a magyar polgári alkotmány szerint eredetikepen a nemzet birtokában volt mindég, s a hazafiak karjai ótalmazták magokat s királyokat. Később, – mint majd minden tartományokban – alig régebben egy századnál – midőn

nálunk is fenálló és zsoldos katonaság kezdett tartatni, akkor is ezen fő eszközt (mellynek szabadon szerezhethető s tartatása azt okozza, hogy uralkodásnak a nemzetre kevés szüksége van, s annak közvélekedését épen úgy mint törvényeit gázolhatja) – bölcs eleink a nemzet megegyezésétől függővé tévők, – meghatározván azt (a minek jusa azóta is újítva s ismételve szentül fentartatott) – hogy katona állítást valamint annak számát és módját csak az országosan egybegyűlt Rendek határozhatják. – A pénz mindeneknél hatalmasabb eszköz. – Ha uralkodás költségeire önkénye szerint szedhet fel *akkor s annyi* adót, mennyi néki tetszik; ha ezen költségekről semmi számot nem ad: úgy mi az a mit végbe nem vihetne? – Teheti, hogy a törvényekkel semmit se gondoljon, s alig van szüksége a közvéleményre hajtani valamint. – Ezen tárgyban polgári alkotmányunk eredeti intézeteiben királyaink magok s uralkodások költségeire, *koronajóságokban* s egyéb *kiszabott jövedelmekben* nem valami határozatlan s önkény szerint nevelhető mennyiséget rendelt, hanem annyit, mennyi a korona méltóságához illőnek s szükségesnek látszott.

Ezekén felül ha különös költségek adták magokat elő, a nemzettől függött az arra szükséges pénz adása s mennyisége. –

Mikor *állandó adó* kezdődött, fentartotta az ország abba leendő befolyását, mind az országos közön[sé]ges adót, mind a különös eseteki segedelmet ország-gyűlés tárgyává tévén.

Ezen kemény kötések erősítik alkotmányunkat arra, hogy ha a határtalanságra vágyás fenyegető fellegei tornyosulnának is felette össze, az önkény villámai csapkodhatnak ugyan rá, de erős falait le nem dönthetik. – Hogy pedig alúlról jövő földrengés veszélyes rázkódásai szét ne onthassák épületünket, s védve legyen a zabolátlan függetlenség szélvészeli ellen, sérthetetlenül van a királyi hatalom szentelve: illő erő van ahhoz kapcsolva a törvények végrehajtására s hatalom adva fentartani a rendet s tiszteltetni mindenki a törvényt polgári alkotmányunkat nyugodtan lakhatóvá s csendes eny[h]-helyé teszi, a személy s birtok sérthetetlenlége s bátorsága,

s a törvény kiszolgál[á]tatására rendelt, teljes szabadsággal bíró ítélő székek.

Ezek azon eredeti kötéseit polgári létünknek, melyeket változtatni nem lehet a nélkül, hogy az egész alkotmány öszve ne roskadjon, s létünk meg ne semmisít[t]essék.

Ezen alapok megvizsgálása után azt állítom: hogy bajaink s a nálunk létező hibák nem azon alapokban fészkelnek, és nem is eredetiek. Ha a nevezetesb hibák s hiányok a feljebbi rájárára vonatnak, kitetszik, hogy azok eltörlése s jobbra változása épen nem vonná mostani alkotmányunk összeomlását maga után, sőt erősítené azt. Ennek felvilágosítására szükséges némellyeket azon polgári intézetink közül megtekintenünk, melyeket leginkább szoktak s lehet is hibáztatni; vessünk néhány pillanatot legérzékenyebbül nyomó bajainkra is: meg fogjuk mindezekből látni, hogy azok nem folynak polgári alkotmányunk eredeti szelleméből s épen nincsenek azzal szétoldhatlanúl összekötve.

[...] A szabadságnak azon egyedül helyes képzele, hogy az nem egyéb, mint a törvény iránti engedelmesség, valamint egyrésztől irtódva zárja ki minden kicsapongásokat, melyekre a szelíd s boldogító szabadság fonák elértése tántorított némelly ingatag nemzeteket, szintűgy elenyészteti azon helytelen félelmet is, mellyet némelly kormányok érez, midőn kormányzottjai szabadságot emlegetnek. A korlátlan akarat, s azon képzelet, hogy akkor legyek szabad, midőn a mások igazaira intézett minden figyelem nélkül tetteimben egyedül tetszésemet követhetem, nem szabadság, sőt a szabadsággal rögtön ellenkező önkény, féketlenség, zabolátlan-ság. Aki mások természeti, emberi s polgári jogait illő tiszteletben tartja, csak az várhatja, s kívánhatja, hogy ön igazai hasonló tiszteletben tartassanak. Minden hatás visszahatást szül, s ha mások személyes bátorságát, vagyoni biztonságát, nyugalmit, előmenetelét önkényednek kívánod alája vetni, bizonyos lehetsz, hogy mások is hasonló célzással lesznek irántad, s mindenkinek külön kívánati lévén, az ezernyi különböző kívánatok ezer irányzatú önkényt teremtenek, ezek ezerfelé rángatandják a társaság hajóját, míglen a hajózók végromlásával darabokra szaggatva szertedül. Boldog csak úgy lehetek, ha minden sérelem ellen biztos vagyok; biztos csak úgy lehetek, ha személyem s vagyonom minden önkény ellen a hatalmas törvény egyenlő oltalmának alatta nyu-

¹⁴⁸ KLÖM 6. köt. Kossuth Lajos *Ifjúkori iratok. Törvényhatósági Tudósítások.* Sajtó alá rendezte: Barta István. Budapest, 1966, Akadémiai. 371–379.

goszik; és így szabadság csak ott létezik, hol törvény uralkodik, s szabad csak úgy lehetek, ha törvénynek szolgálja vagyok. Ez így lévén, szívem mélyében meg vagyok győződve: hogy a polgári társaságnak minden tagjait, bár az a nemzeti felségnek felkentje, bár egyszerű magános polgár legyen is, pompás csarnokot vagy törpe vityillót lakjék is, egyedül e valódi szabadság teheti a földi életben boldoggá, boldogságában biztossá, biztosságában nyugalmassá.

Ezen szabadság az, mellyről mondánk, hogy az egyenlőn oltalmazó törvény által biztosított polgári lét szilárd követelése Európa népeinek.

[...] A magyarnak nemzeti eredetisége, caractere, erkölcsi különösségei, de honjának természeti s politikai helyzete is okozák, hogy a századnak ezen lelke későbbben s lassúbb erővel hatott bé határain, mellyek ügyes féltékenységgel őriztetve ötet sok tekintetben elszigetelik Európa népeitől. De az ember mindenütt ugyanazon egy, – a társaság célját sem az éjszaki szélesség, sem a nyugoti hosszúság fokai nem változtatják, s azért kábúltság volna hinni, hogy midőn a természeti s erkölcsi világban minden örök mozgásban izog, csak egyedül a magyar nép fog örökkön vesztegleni némeleknek kedvökért, kiket nevezni szükségtelen.

Ha tagadni nem lehet, hogy a tökéletesedés mezeje végetlen ez életben, ha nincs s nem is lehet hatalom, melly a keblünkben csillámló isteni szikrának azon „ne plus ultrát” [netovábbját] kiszabhassa, hol az értelem országa a hitnek határainál végződik: ki merje állítani, hogy az űkeink által felállapított társasági rendszerek a tökéletesség főbb polczát elérték, s még azon viszonyoknak is megfeleljenek, mellyekről mint a jövőendő kétes rejtelseibe burkoztaokról kacagányos apáink álmodni sem tudhattanak? Úgy vagyon, a nagy elmék fáradozásai s a körülményeknek előre nem látható hatásai nőttön szélesítik az emberi lélek mezejét, s ezen előlépést szükség, hogy a politikai létegesítés (organisatio) is kövesse. Káros tévelygésnek tartom én a társaságokat olly formákhoz lánczolni, mellyek nem változhatnak, s nem változhatván, a tökéletesedést is kizárják. A társaságnak fő célja egy, örök és változhatlan, mint az Istenségnek s a ter-

mészetnek törvénye; de azon fő célhoz vezető eszközök, a nőttön szélesbre terjedő viszonyok s idő változtatta körülmények szerint, nagyon különbözök, és az alkalmaztatásban még akkor is módosítandók, midőn az alapos polgári intézet, mint amaz eszközöket kisugározató fénycsomó, a nemzeti egész egyetemet édesanyai karokkal öleli. Mennyivel inkább módosítandóknak s bölcs előrelátással változtatandóknak kell tehát az érintett eszközöknek lenni olly esetben, midőn az alap nem egészen teljes egybenhangzásban áll az egyeteműlt társaság kivételt nem ismérő célzásaival.

Határtalan tisztelettel viseltetem én azon alkotvány iránt, melly ezernyi veszélyek között nyolcz századokon keresztül feltartotta a magyart; melly nem engedte veszni nemzeti létét, bár durva erőszak s a hatalomnak vaskeze, bár a rendszeres előintézettel reáárasztott elkorcsosodásnak lassan emésztő mérge dúlta légyen is megszaggatott belsejét. Múltat Isten sem varázsolhat vissza többé, s azért feszegetni nem akarom, mi lehetne a magyar, ha polgári alkotványát vagy eredeti tisztaságában megtartotta, vagy kezdetben is terjedékenyebb alapokra építette volna. Tilt a tisztelet feszegetni: mennyire tökéletes azon alkotvány, melly a nép egy kis osztályának kiváltságán épül. Meglehet, hogy a szabadságok, mellyekkel mi magyarok dicsekszünk, talán éppen ellenkezésben állanak a szabadsággal; mert a szabadság egy és közönséges, ennek nincs többes számja; meglehet, hogy akinek szabadságai vannak, annak szabadsága nincs, – meglehet, hogy ahol egy részben praerogatívák és privilegiumok léteznek, – minthogy a privilegium kiváltság a törvény alól – ott a más részen szolgaság, és megszorítás találtatik. Ezt mind feszegetni nem akarom. Szabad legyen mégis kérdem: elfogultság nélkül állíthatnók-e a 19-dik században, hogy azon alkotványon, melly 10 milliónyi nép közül csak hatszáz ezeret nevez nemzetnek, – mellynek törvényei a népet „misera plebs contribuens”-nek [nyomorult adófizető népnek] szöllítják, kire nézve gondja tovább nem is terjedhet, hanem hogy, – diplomatiái szólás formája szerint, – a szegény adózó nép megmaradhasson, s csak megmaradhasson!

– hogy mondom, ezen alkotványon a tulajdoni jognak mindenkori sértetlensége, s az ősi hagyománynak tiszteletben tartása mellett javítani módosítani nem kell?

Megengedem én, hogy a zabolátlanságnak sötét századjaiban [...] jók lehettek azon intézetek, [...] de immár ezen idők elmúltak, s vélők együtt elavúltanak az ő intézete[i]k is. Kivált az utolsó évszázad alatt óriási lépésekkel fejlődtek ki a társaságos viszonyok; a nemzetek politikai létele egészen megváltozott alakban tűnik elő, az új kor új szükségeket, ezek új intézkedéseket kívánnak, s aki átalkodottan nem húnja bé szemét a világosság előtt, ki a szűkkeblű önzés szorító korlátjait álthágva, magát a nemzeti egyetem láncszemének tekinti, s azért elmélkedéseit egy magasb szempontra vezérli, mint mellyet az egészre intézett minden figyelem nélkül a mai napnak kényelmes éldellése nyújt, elősmérni kéntelen, hogy az idő, a megkérdelhetetlen, előhaladásra kisztet, s hogy a régi mellett veszteglés többé oly lehetetlen, mint amely képtelenség kívánni, hogy Dunánk hullámai folyni megszűnjenek, vagy föl s visszafelé folyjanak.

Az önmystificatio [önáltatás] mindennél károsabb, s bármint szegüljön is keblünk kevélysége meggyőződésünknek ellene, ha nyilván meg nem valljuk is, szívünk mélyében érezni kényszerítettünk, hogy előbb utóbb valósúlni kell annak, mit a társaságos élet közérdekeinek sympatheticus [rokon érzelmű] kötelével összezsugorított nemzetek közönséges óhajta követel. A történetek hatalma gyakran gúnyolja gyarló értelmünk jósolatit, s azért meglehet, nem holnap, nem holnapután tűnik fel a valóság köz ünnepe; de amilly bizonyos, hogy múltat visszaidézni, jövődönt megálljt! kiáltani nem lehet, olly bizonyos, hogy egykor csakugyan feltűnik a nemzetek különböző helyzetéhez idomzott valóságának ama köz ünnepe. Valjon a tavaszi reggel szelíd mosolygású alakában, vagy zordon szélvészszel tűnik-e fel? egyedül attól függ, ha elértik-e korunk kívánságát a hatalomnak azon sáfárjai, kik magokat nemzetek gyámjainak nevezik, mert minden hatás visszahatást szül, erőszakos ellenzés in-

dulatokat hevít, pedig: „*der schrecklichste der Schrecken ist der Mensch in seinem Wahn.*”¹⁴⁹

A hazájához s királyához tántoríthat[at]lanul hív nemes magyar nemzetnek egyik dicsőséges tulajdona volt mindég, hogy amilly erővel védette külső erőszak ellen szeretett polgári alkotmányát, mellynek biztos révpartjáról a legszörnyetegbebb időknek közepette is nyugodtan szemlélte a vélemények viharjait, olly készséggel hajlott a kor szüksége parancsolta javításokra, s biztos léptekkel haladott együtt a haladó idővel. [...] a nemzeti becsület büszke érzetével legeltethetjük emlékezetünket a múltakon, mind a mellett, hogy a hazánkat századokon keresztül ostromló boldogtalan viharok, a szentségtelen kéntelenség, s olly történetek, melyeket nemzetünknek vétkül tulajdonítani a legkiáltóbb igazságtalanság lenne, itt ott sötét árnyékolatot vonnak is hazánk hajdani méltósága képsínletére. De én a múltnak vak imádója nem vagyok, áldom boldogító tetteit a hajdan kor hőseinek, hajlandó vagyok mentegetni botlásaikat, de legörömostebb hagyom nyugodni a holtakat. Jelen és jövő az emberi cselekvés mezeje, a múlt csak tapasztalást tanít. Nem osztozom regényes vágyaiban azoknak, kik a középkornak képzelt boldogsága után ásítanak, – én mentsen Istent! kiáltok, s csak azért hivatkozom a rég elmúlt napokra, mivel a nemzeti characternek olly jelenségeit mutatják, mellyeket a jövő szép kifejlése zálogának elfogadni szívem igen hajlandó.

Igenis hiszem, s erősen hiszem én: pitymallani kezd a magyar újonszületés napjának hajnala! [...] Olly időket élünk, hogy egy helyes szó sem vész el hasztalan, s bár gyakran visszhang nélkül látszassanak is korunk felkentjeinek a százados gyökerű előítéleteken felül emelkedett szavai elhangzani, nyugosztalja nemes keblöket azon meggyőződés, hogy

¹⁴⁹ „Gefährlich ist's, den Leu zu wecken, / Verderblich ist des Tigers Zahn, / Jedoch der schrecklichste der Schrecken, / Das ist der Mensch in seinem Wahn” Friedrich Schiller: Das Lied von der Glocke. (Ének a harangról. „Oroszlán-keltés veszedelmes, / Tigrisfog-marás eltemet: / De százszorta félelmesebb lesz / Náluk az ember-örület.” Rónay György fordítása.)

egy szó sem vesz el hasztalan, s bárha nem kószolhatják is gyümölcsét intézeteik lassú ápolást kívánó szép csemetéjének, örülni fognak fejlődő virágának, s azon vigasztaló érzés követendi sírjokba, hogy a maradék áldva emlegetendi nemes szorgalmokat!!

[...] Nehéz a százados szokás által, mint némellyek hiszik, nem elavult, hanem felszentelt előítéletek bilincseit lerázni, s azért az imént nyilatkoztatott remény hamari valóságának még tömérdek akadályok szegülnek ellene, sőt midőn egyrészt öröme gerjeszt annak tapasztalása, hogy olly terjesztvények, melyek két három évvel ezelőtt Szent István mártíromságára¹⁵⁰ juttathatták volna a becsületes javallót, ma már közönségesen jóknak, s igazaknak ösmértetnek, úgy, ahogy az ellenök szóló kigúnyoltatásra számot tarthat, másrészt némi meghökkenést s elszomorodást okozhatna annak látása, hogy amaz óság s rozsdá ette előítéletek egész megyékben is minő diadalt képesek még a nyíltabb gondolkodás fölött kivívni. [...]

Midőn terjedékenyebb polgári létről, vagyis arról van szó, hogy az alkotmány törvényes jóvoltával élő magyar nemzet ne csak hatszázezer főből álljon, némellyek azt vetik ellene: „a magyar nép még nem eléggé érett a szabadságra.” – De mi a szabadság? Engedelmisség a törvény iránt, – és így ellenvetésök annyit tesz más szókkal: a magyar nép nem elég érett arra, hogy felette törvény s nem önkény uralkodjék. S van-e lény, kirül ezt méltán mondhatnók? Lehet-e valaki nem elég érett arra, hogy személyét szabadnak, azaz csak a törvénytől függőnek, hogy vagyonát tulajdonának nézhesse, s mindkettőnek biztossága a gazdagot és szegényt egyenlőn védő törvény oltalma alatt nyugodjék? Lehet-e születendő ivadékokat örökös gyámságra kárhoztatni, szorgalmokat előre kiszabott szűk körbe zárni? s. a. t., s. a. t. De bár megengedjem is, hogy lehetnek a nemzeti tetteges jogok közt olyanok, melyeknek gyakorlásához a műveltségnek egy bizonyos foka kívántatik, látván mindazáltal, hogy az egész emberi nemet egyenlő

¹⁵⁰ Megkövezésre.

édesanyai karral ölelő természet a társasági karzatokbeli különbségre intézett minden figyelem nélkül osztogatja ész, és szívbeli adományait, – meglehet hibázom, de gyenge értelmem megfogni nem tudja, hogy valaki csak azért, mivel emez, vagy amaz atyának gyermeke, azon nemzeti jogok gyakorlására alkalmasnak, vagyis a megkívántatott szív- és észbeli tulajdonságok kétségkívüli birtokosának egész századokkal előre kikiáltassék, – más ellenben, bár a személyesített erény és lángész lakja is kebelét, csak azért, mivel ez vagy amaz atyának gyermeke, azon nemzeti jogok gyakorlására örökre alkalmatlannak nyilatkoztassék. Meg kell itt azt is jegyezmem, hogy ítéletem szerint a jó törvényeken alapult szabadság a szabadságra mihamar éretté teszi az embereket, s azért én nem hiszek embert, ki a törvényes szabadság jóvoltára elég érett ne lenne. Azonban ha csakugyan nem lenne, igyekezzünk azzá tenni, siessünk célirányos polgári neveltetését munkába venni; mert a mennyekre mondom, ha csak műveltsége hiánya tartóztat hátra, hogy a népet örökre csakugyan meg nem tagadható jogai gyakorlásába visszahelyezzük – mondom visszahelyezzük – úgy nehéz vétek súlya nyomja vállainkat, mert mióta az ellenvetést emlegetjük, elég idő vala azt elhárítani, több mint elég időnk a fejünkre nőtt ivadék szívébe azon emberi méltóság érzetét csepegtetni, melly embert emberre, társaságot nemzetté méltathat. [...]

Mások azt szokták ellenvetni: hogy a nemesi kiváltságokat biztosító sarkalatos törvények, mint polgári alkotványunk alapjai, változtatást nem szenvedhetnek, sőt még csak kérdésbe sem vétethetnek. Én ezen ellenvetésre felelni nem akarok, mert szavam csak magános szó lévén, elhangzana, mint a pusztában kiáltó vándornak szava. Felhozom inkább országunk egyik nemes törvényhatóságának, Temes vármegyének végzését, mellyet jelen országgyűlésünkre küldött követeinek utasításul adott, s melly azt tartja: *„hogy a hason kormányi igazzal bírt eldődők hatalmában nem állhattott a jelenkori törvényhozó test folyó idei körülményektől függő eljárásait, még talán a hon boldogságát közelebből érdeklő*

*esetekben is, keresztülhághatlan korlátok közé szorítani.*¹⁵¹ Örömet megvallo, hogy a fennálló törvényeket könnyelműen, s minden oldali megfontolás és a legnagyobb szükség nélkül változtatni káros. De megvallo azt is, komoly ajkam mosolyogni indul, valahányszor törvényhozó teremünkben valamely indítványnak ellenére azon okot hallom felhozni: jó, helyes, de Werbőczynek¹⁵² ez s ez törvénye más rendel, következőleg el nem fogadhatom. Melyik Isten ütötte fel Werbőczynek régi könyvére az örökkévaló igazság azon díszjelét, mely csak az örök természet örök könyvét illetheti? Engedelmisség a törvénynek! ez minden magános polgár mulaszthatatlan kötelessége. De a törvényhozóra nézve a múlt ezerek minden törvénykönyvei csak olly tekintetbe jöhetnek, mint egy virág, melynek kelyhéből azt, ami méz, a szorgalmas méhecske gondosan kiválogatja. Legyen azonban szabad ezen ellenvetést egy más szempontból tekintenem: Werbőczy Hármaskönyve 1-ő rész 9-dik címjét s az odaszóló törvényeket változhatlanoknak tartom én is annyiban, hogy a nemeseknek ottan biztosított személy- és vagyonbeli igazaikat és szabadságukat (mindezt ép értelemben, s nem a törvénycsavaró magyarázat szülte szabadságyosságot, licentiát értve) töllök elvenni nem lehet; – p[éldának]. o[káért]. a magyar nemes tagja a Szent Koronának, mely viszont a nemzeti felség jogainak képző jele, és így a magyar nemes részese a törvényhozó hatalomnak, s földbirtoki jusal bír; a magyar nemes törvény útján kívül, személyében és vagyonában még a király sem háborgathatja; tulajdonával szabadon élhet, s. a. t. – Mindezen jogok a társaságos élet eredeti szerkezetébe szőtt nemzeti felség talpkövének alapúlnak, s azért szentek, változhatlanok, elavulhatlanok. De kérdem én, mit veszít mindezen igazaiból a magyar nemes, ha törvény által azt nyilatkoztatnók: hogy a magyar parasztot személyében s

¹⁵¹ Temes vármegyének a rendszeres munkálatokra adott válasza, amely nyomtatásban is megjelent.

¹⁵² Werbőczy István (1458k.–1541) jogtudós, királyi ítélőmester, személynök, nádor, *Tripartitum* című joggyűjteményében állította össze a magyar szokásjogot.

vagyonában törvény útján kívül szintén senki sem háborgathatja, hogy ő is birtoki tulajdonnal bír, hogy ő is tagja a nemzetnek, s a Szent Koronának, – vajlon mit veszít? Kevésbé szabad lesz személye, kevésbé biztos tulajdona? Hiszen mindezen törvényes jóvoltoknak érdeme nem abban áll, hogy vélők *csak* a nemes élhet, hanem abban, hogy azokkal élhet. Nékem szabad a friss levegőt beszínom, szabad a nap élesztő melegének örülnöm, s veszítettem-e ezen szabadságomból valamit azért, hogy az minden élőlénnel, az utolsó féreggel is köz? Ilyen a polgári szabadságnak áldása is. A szabadság olly kimeríthetlen kincs, melly azáltal, hogy véle többen osztoznak, sem fogy, sem gyengül, sőt nő, sőt erősödik. Ki az, aki javallani merje, hogy a magyar nemes mondjon le alkotmányos jusairól, hogy leszálljon a néphez? s én leszek első, ki őt bármi hatalmas legyen is, a nemzeti felségsértés bűnével nyilván vádolom. Nem arról van szó, hogy mi nemesek leszálljunk a néphez, hanem arról, hogy őtet magunkhoz felemeljük. Olly kincset osztani meg tíz millió polgártársainkkal, melly a megosztás által nem fogy, csak az irígység ellenkezhetik, s ezen rút vétken alapítnók mi szabadságunkat? Már följobb állítám, hogy csak azon érdek erős, mellyben sokan osztoznak, s mellynek föltartása sokaknak szívéen fekszik, ha tehát a magyar nemesi szabadságban az egész magyar népet részesítenők, ennek királyra s nemesre egyéb befolyása nem lenne annál, hogy most csak hatszázezer ember őrizi az alkotványt, mellynek feltartása királyt s polgárt egyiránt érdekli, akkor ellenben tízmillió ember őrzené, s az egyeteműlt magyar nemzet tizenhatszor többet nyomna Európa politica mérlégében, mint most. Pedig ezt kívánni, forrón, igazán óhajtani nemcsak a nemzeti becsület, melly már magában is elegendő inger, nemcsak a belső jólét alkotó elemeinek kifejlése, mellyre nem törekedni vétek, – hanem hazánk önállású függetlensége, s királyi székünk állandósága is kényszerít.

Deák Ferenc 1835. július 1-i országgyűlési beszéde
a szólásszabadság tárgyában¹⁵³

Különböző kérdés az, miként kell a fennálló törvényeket, ha nem lennének célirányosak, megváltoztatni, attól, hogy miként kell az élő törvények sértését orvosolni. Azt mondják, homályosan áll ezen állapot, mert nem tudunk törvényt mutatni, amely világosan kimondaná, hogy korlátlan szabad szólni. Ez az okoskodás fonák tanítása a státus-tudomány [politikatudomány, államtudomány] elveinek, mert a szabad szóolás oly kétségtelen s elidegeníthetetlen jussa minden embernek, melyet úgy, mint a gondolkodás szabadságát, a természetből nyerve viszi magával a társaságba, s csak akkor és annyiban lehet annak tilalmáról szólni, ha és amennyiben pozitívus törvények által megkorlátoztatott. A kérdést tehát megfordítva, felszólítok akárkit, mutasson nekem törvényt, hogy gyűlésbeni beszédért hűtelenségi vád alá vétetni szabad? Ilyes törvényt senki sem képes mutatni, s míg ily törvény nem alkottatik, a kormánynak kérdéses tette valóságos sérelem. De azt mondják, vannak e tárgyban homályos, vannak a jelen időre többé nem alkalmatos törvények. Ha ez igaz lenne is, mégis tagadom, hogy azokat megtörni vagy önkényesen magyarázni a kormánynak jussa lehetne. Törvényhozás útján kell a hiányon segíteni, mert mi törvény s nem önkény alatt akarunk élni. Ha tehát csak azt akarják némelek a felírásban kitenni, hogy ha hiányosaknak vélné is a kormány az illető törvényeket, azoknak megigazítása a nem-

¹⁵³ Deák Ferenc: *Válogatott politikai írások és beszédek*. 1. köt. 1825–1849. Sajtó alá rendezte: Molnár András. Budapest, 2001, Osiris. 113–115.

zettel közös törvényhozás körébe tartozik, ezt nem ellenzem. De arra soha reá nem állok, hogy azon törvényeket mi magunk homályosoknak nyilatkoztassuk. Én igen világosoknak látom azokat, a homályt tagadom, s a nemzet nevében kanonizálni sohasem fogom. De különös oldalról is támadtatik meg az a felírás, melyet a szabad szólás eránt a főrendekhez küldöttünk (mert ez és nem az izenet fog őfelségéhez fölküldetni). Egy szóval nincs abban említve, hogy zabolatlankodni szabad; nincs ott a felségsértésről szó; hanem csak az az elv van kimondva, hogy gyűlésbeni beszédekre, ha túlhágnak a törvény engedte határokon, széksértés büntetése lévén rendelve, hűtelenségi keresetnek az 1723:9. esetein kívül helye nem lehet. Egyébiránt az, hogy gyűlésben mondott beszédért nincs jussa a kormánynak notae actiót¹⁵⁴ rendelni, már bőven meg van mutatva. Én egész Európa ítéletét felhíva, megmutatom, hogy nemcsak jussa, de politikai oka sincs a kormánynak így bánni ezen diétával, mint ahogy bánik. Ezen tézis bizonyítására tehát [a szóló] végigfutja jelen országgyűlésünk munkálódásait. Megemlíti, mint emlegeté a kormány dicséretes szándékkal a nép javát, s első helyre tévé propozícióiban az urbáriumot,¹⁵⁵ melyből a követek küldőire csak áldozat s nem haszon háromolhaték. A nemzetnek szíve-lelke csüggött a kereskedési munka felvételén, szívszakadva várta a nemzeti jólét bédugult forrásának felnyitását. És mégis kész volt haszon helyett áldozatra; lemondott az 1825-i végzésről,¹⁵⁶ s az úrbért elsőnek elfogadá. Sőt még abban is megegyezett, hogy az annyira óhajtott commerciale [kereskedelmi munkálat] második se legyen, hanem negyedik helyre vettessék. Kívánta a kormány, vegyen részt a nemesség az országgyűlési költségekben. Kívánsága igazságos volt, de szokatlan és érdekinkkel ellenkező. Mi azonban elfogadtuk s nem részben, hanem egészen fogadtuk el. Az úrbér felterjeszteték. Sok tekintetben nincs azzal a szó-

¹⁵⁴ Hűtelenségi, felségsértési pert.

¹⁵⁵ Az országgyűlésre készült királyi előterjesztésben a jobbágyszerzés szerepelt az első helyen.

¹⁵⁶ Ennek értelmében a kereskedelmi munkálatot kellett volna az első helyen tárgyalni.

nok megelégedve. De ha megfontolja, kiknek képét viselő a követek, egész Európa előtt nyugodt lélekkel állítja: adtunk engedményeket, s talán annyit szólottunk a nép mellett, hogy tisztán arisztokráciai elemekből összealkotott törvényhozó testről hasonlót a história nehezen mutat. Mi kilenc hónapokig várakoztunk a királyi válaszra. Egy szebb jövődönnek, hazánk egykori boldogságának reményét kötöttük morális engedményinkhez. A kormány kívánta, mondjunk le reményeink teljesülése eszköziről. A többség bízott a kormány tiszta szándékiban, s a hő kebelrel pártolt ügyről kész volt lemondani. Ellenben az adózó fundus [telek] gyarapítására, biztosítására több áldozatokat kívánt a kormány; mi adtunk, s legnagyobb készséggel tán épp azok adtak, kik, mivel őszintén kimondják amit igaznak vallanak, zabolátlan indulat s anarchiára való törekvés vádjával illetetnek. Igenis adtunk, s név szerint a legelő tárgyában készek valánk vagyonunk nagy részét a kormánynak, nem akarom mondani önkényére, de legalább hatalmára bízni, csak hogy a népen segítve legyen. Ellenben ismételve sürgetett előleges sérelminkre, hazánknak vérző sebeire s azon kívánságunkra, melyekhez nemzetiségünket, szívünk legdrágább kincsét csatoltuk, s melyet egy nemzettől sem tagadott még meg kormánya, harmadfél [három és fél] évek óta egy enyhítő gyógyszer, egy nyugtató, vigasztaló szó után hasztalan rimánkodunk. Érdemlett hát e diéta bizodalmatlanságot a kormánytól? Megérdemlette, hogy anarchiára törekvés vádjával gyaláztassék? Megérdemlette-e, hogy éltető életerében megsebesíttessék? Isten és világ előtt bátran elmondhatjuk: nem volt hazánkban diéta, mely ennyire engedékeny lett volna a kormány szándékai eránt. Nem roppantul fájhat-e tehát, hogy utolsó kincsétől, a szólás szabadságától is meg akarják fosztani? Ítéljen közöttünk a nemzet, ítéljen a história. Ami magát a szavazatra tett kérdést illeti, a közbenjárás¹⁵⁷ talán hamarább megszüntetné a sérelmes két actiót;

¹⁵⁷ A követek egy része József nádor közbenjárását akarta a sérelmezett perek megszüntetésére, míg mások, köztük Deák is, újabb feliratot kívántak intézni az uralkodóhoz. A szavazáskor a felirat mellett nyilatkozott a többség.

de oly áldozat kívántatik érette, melyet mi nem nyújthatunk. Minekünk meg kell mondanunk, hogy a szó szabadsága nem pusztá szó, hanem nemzeti juss, melyet oda nem ajándékozhatunk, és meg kell mondanunk, hogy mi őrjei, nem pedig tulajdonosai lévén ezen jussnak, azt küldőink nyilvános engedelmé nélkül fel nem áldozhatjuk. Ha a nemzet nem gondol kincsével, ha kész azt feláldozni, elvesztegetni, ám lássa. Ő a tulajdonos; de mi, jussainak választott őrjei, azt, ami hűségünkre bízott, el nem pazarolhatjuk. Én tehát az elvnek fenntartása mellett mindenre kész lennék, de úgy látszik, hogy ezzel a közbenjárás nem csak sikeretlennek, sőt lehetetlennek tartatik, és így felírásra szavazok.

Deák Ferenc 1835. július 20-i országgyűlési beszéde
a király és a kormány megkülönböztetéséről¹⁵⁸

A főrendek kérdéses állításának törvényes és gyakorlati szempontokból kiinduló cáfolgatásával foglalatoskodott. Rövid vázlatban ismételé, mint keletkezett ezen vitatás. Miként hivatkoztanak a főrendek Szent István 53. cikkelyére,¹⁵⁹ azt akarván belőle kihúzni, hogy a fejedelmet szóval is meg lehet sérteni. Erre a rendeknek kellett felelniök, s elmellőzték feleletjökben az idézett törvény valódi értelmének magyarázatát; nem említék, hogy ezen törvény 1825-ben az anonymus delatio tárgyában provokáltatott,¹⁶⁰ s csupán azt válaszolták, hogy aki köztanácskozásokban a kormány intézkedései felől szól, az törvény és szakadatlan gyakorlat szerint a felség szent személyét nem érdekli [érinti] s nem is érdekelheti. Emellett kívánna a szónok most is a feleletben maradni. Felhozzák ugyan a főrendek Werbőczy első része 3. címét, mely azt mondja, hogy a nemesítés hatalma simul cum imperio et regimine [az uralkodás és kormányzás hatalmával együtt] a nemzet által a királyi felségre ruháztatott. Bárminő autoritása legyen is Werbőczy törvény erejére emelt munkájának, a szónok mindazáltal úgy véli, hogy [a főrendeknek] e tárgyban éppen nem volt szükségük Werbőczyre hivatkozniok; merthogy az uralkodás és országglás a fejedelelemnél van, ez már magában ezen

¹⁵⁸ Deák Ferenc: *Válogatott politikai írások és beszédek*. 1. köt. 1825–1849. Sajtó alá rendezte: Molnár András. Budapest, 2001, Osiris. 116–117.

¹⁵⁹ Szent István második törvénykönyvének 53. fejezete a király rágalmazóinak megbüntetését rendelte el.

¹⁶⁰ Névtelen feljelentés tárgyában hivatkoztak rá.

szóban „monarcha” úgy minálunk, mint a világon minde-
nütt, bennfoglaltatik; de azért korántsem következik, hogy
aki a kormányról szól, az a fejedelmet is érdekli. Átmegy
ezután a gyakorlatra. Megemlíti, mit mondtak a karok és
rendek 1825-ben, midőn a konstitúció körüláncolásáról
gondoskodva, azon való fájdalukat jelentették, hogy a
diplomatikai esküvel megerősített törvények ellenére pol-
gári alkotmányunk lényeges részeiben megrendítettett
(pag. acta 35),¹⁶¹ ami a királyt világosan hitszegéssel vádol-
ná, ha hogy a kormány képzete a fejedelem személyétől
megkülönböztetve nem lenne. De megkülönböztették a ren-
dek, mert a 22. októberi fölírásnak Bács követe¹⁶² által fel-
hívott szavaiban az ország roppant sérelmeit nem a feje-
delemnek, hanem a százados szisztémának s ellenséges
tanácsolatoknak tulajdonították. Erre a főrendek (pag. 40.)
azt mondák, hogy nincs észrevételök, kívánják mindazáltal,
ut quodvis factum observata erga sacram, suæ majestatis
sacratissimæ personam homagiali reverentia et filiali devo-
tione exprimantur [akármely tény a felség és az ő szent sze-
mélye iránt megtartandó alattvalói hódolattal és fiúi tiszte-
lettel közöltessék]. A karok és rendek (pag. 44.) azt felelték,
miképpen ők hasonló tisztelettől lelkesíttetnek, s azért kí-
vánták volna, hogy ha olyasmit gondoltak észrevenni a fő-
rendek, ami a felség személye iránti hódolatot bánthatná,
azt nyilván kijeleljék. Ekként tehát mind a két tábla meg-
egyezett, hogy ami őfelsége személyét érdekelhetné, a fel-
írásból maradjon ki, az érintett kifejezések mégis ellenvetés
nélkül benmaradtak, kétségkívül azért, mivel a tanácsosok
összességéről, vagyis kormányról tett igazságos vádakkal
őfelségének személye nem érdekeltetni közértelműleg elis-
mertetett. A törvényes gyakorlat tehát az idegen termé-
szetű újítás súlyát teljes mértékben a főrendekre visszator-
lasztja, s a főrendek antikonstitucionális princípiumát
gyökerestől kiforgatja, annyival inkább, mivel ha a kor-

¹⁶¹ Utalás az országgyűlés hivatalos iratainak 35. oldalára, noha Deák az
1825. október 22-i feliratnak még a kerületi ülésen megállapított szö-
vegére hivatkozott.

¹⁶² Rudics József (1792–1879)

mányról tett szó a fejedelmet is érintené, úgy azon furcsa következmény eredne, hogy vagy nem sérthetetlen a felség személye, vagy pedig már százszor és ezerszer volt bosszúlatlan megsértve. Mivel pedig mi a királyi felség személyét sérthetetlennek óhajtjuk, magában következik, hogy a főrendek elveit el nem fogadhatjuk.

Szalay László 1843. szeptember 27-i országgyűlési beszéde a szabad királyi városok szavazatjogáról¹⁶³

Városi követre nézve alig-alig lehet egy-egy fontosabb kérdés a jelennél; s mert ezt olyannyira fontosnak tartom, igen természetes, hogy midőn ez ügyben nyilatkozom, nem szeretnék félreértetni, különösen legközelebbi collegáim által nem. Engedjék meg tehát a tekintetes RR[endek]., hogy alapnézeteimet az összes ügyről előterjeszthessem; elveim majdan számot fognak adni mind nyilatkozatomról a kérdéses indítványra, mind netaláni ezentúli hozzászólásomról ez ügyben.

Midőn valamely országban a statuséletnek több factorai: műipar, polgári szorgalom, s általában az értelmiségnek tetemes része, ott, hol a közügyek elintéztetnek, képviselve nincsenek; s midőn más oldalról a privilegiált osztálynak azon töredéke, melyről értelmiségénél fogva fel nem tehetni, hogy csak saját érdekeit legyezgetve szemet huny a közügynek, több mint képviselt: akkor, tekintetbe sem vévén azt, hogy a mint időszak időszak után jó, úgy néha a hatalom is osztályról osztályra száll, s hogy például ezen szónak: 'aristocratia' nagyobb értelme lehetett a középkorban mint jelenleg, – akkor, egy új elemnek a törvényhozásbai befogadásáról kelletik gondoskodni, hacsak azt nem akarjuk, hogy ez tökéletes pangásnak induljon; vagy ha [meg] nem elégszünk azzal: hogy találkozik mindig egy-két hiszelékeny, ki a leggyászosabb kicsapongásokat, vagy holmi mesterségesen

¹⁶³ Szalay László: *Publicistai dolgozatok*. 1. köt. 1839–1844. Pest, 1847, Heckenast. 180–185.

előidézett galvanicus vonaglások az egészséges organismus mozgalmi gyanánt tekintti.

Magyarország ide jutott éppen napjainkban, s azért hiszem, közös a meggyőződés, hogy ezen ügy a mint elutasíthat[at]lan, úgy a legnagyobb fontosságú, egyszersmind még legparányiabb részletében is. Mert most nincsen többé szó, néhány városi votumnak rehabilitációjáról [városi szavazat visszaadásáról], hanem szó van egy új elemnek a törvényhozásbai befogadásáról. S ezen elem, mert új, mert a többiek között, melyeknek sorában helyet akar foglalni, a legifjabb, s ennél fogva olyas, mely szót fog kölcsönözni minden vitalitással bíró eszmének, holott a többiek inkább csak visszafelé tekintenek – mert én nem ismerek aristocratiát, mely Janusarczczal¹⁶⁴ bírván, mind előre nézne, mind hátra, – ezen elem, mondom, mert új, mert legifjabb, mert a jelen szükségeknek, a kor követeléseinek tolmácsa, – az időnek nagy chemiai processusában [folyamatában] a többieket előbb-utóbb fel fogja olvasztani. Én a negyedik rendről szólok, de azon negyedik rendről, mely még csak létesülőben van, melynek most egyelőre csak egyik organumát [elemét] fogjuk teremteni.

A francia forradalomnak első kezdetében, – s megvallo-
m őszintén, hogy 1789. között Franciaországban, s 1843. között nálunk, nagy hasonlatosságot találok, – 1789-et mondtam, nem 1791-et s a következőket, – s találok ezen hasonlatosságot a legnagyobb nyugodalommal, mert mind azon túlságoktól, melyek amazt elferdítették, egyáltalában nem tartok, s nem csak azért nem, mert a magyar a legnagyobb loyaltással viseltetik koronás feje iránt, hanem különösen azért nem, mert egy több századig alkotmányt élvezett nemzet soha sem léphet egyszerre olly dissolutióra [megosztottságra], mint az, mely csak tegnap bontakozott ki az absolutismus bilincseiből; – a francia forradalomnak első kezdetében, midőn a nemesség követei az états-générauxban megjelentek, midőn instructióikra [utasításaikra] hivatko-
z-

¹⁶⁴ Janus római isten, a kapuk, a be- és kijárás, a kezdet és a vég védőszelleme, akit kettős fejjel, előre és hátra tekintő arccal ábrázoltak.

va – mert akkor még cahier-t,¹⁶⁵ füzetet adott a francia committens [megbízó] a küldött kezébe, épen úgy, valamint nálunk, ha jól hallottam, néha folióketet,¹⁶⁶ – azt mondták: hogy ők nem fizetnek, mert ők nemesek, – vagy azt: hogy ők fizetnek ugyan, hanem csak egynehány évre ajánlás útján, – vagy végre azt: hogy ők fizetnek ugyan rendszeresen, hanem a mit ők fizetnek, annak neve ne legyen: adó, hanem: *taille noble*¹⁶⁷ – mindannyian előttünk ismeretes phoenomenek [jelenségek], – ugyan akkor jelent meg Sieyesnek ismeretes brochurája: mi a tiers-état,¹⁶⁸ s mivé kell lennie? Felelet az elsőre: semmi; a másodikra: mindenné.

S Franciaországban csakugyan mindenné lett a tiers-état; és jelenleg úgy van mozgalom a tiers-état ellen, mint volt annak idejében az aristocratia ellen. Miért? – Mert a tiers-état mindenné lett, mielőtt az összes nemzetet képviselhetne volna; mert a tiers-état elmondotta magáról, mit csak az összes nemzet mondhat: a státus az én vagyok; mert a Montmorencyak, a Richelieuk¹⁶⁹ aristocrátiája helyébe a boltosok aristocrátiája léptettetett. Én tehát, tekintetes Rendek, midőn hiszem és óhajtom, hogy Magyarország jövődjé a tiers-état formáiban nyilatkozzék, ezen szó alatt adott idő lefolyása után az összes nemzetet értem, s nem értem, nem fogom érteni soha, a rőf és mérőserpenyő – magokban véve igen tisztességes dolgok – túlnyomó befolyását. Valamint szinte nem akarom, hogy itt csak azért teremtsék egy új osztály, hogy az igazgatási sachtjátékban egy pionnal [gyaloggal] több legyen, mellyet a kormány aztán ide állítson

¹⁶⁵ A francia általános vagy országos rendek és azok gyűlése. Az 1789-es rendi gyűlés előtt a rendek panaszfüzetekben (*cahiers de doléances*) állították össze sérelmeiket.

¹⁶⁶ A folió kétrét hajtott papírvet jelent.

¹⁶⁷ *Taille*, kora középkori eredetű rovásadó, a francia parasztság egyenes adója. Itt egyfajta nemesi hozzájárulást jelent.

¹⁶⁸ Emanuel Joseph Sieyès abbé (1748–1836), az 1789-es rendi gyűlés előtt jelent meg *Mi a harmadik rend?* című politikai röpirata.

¹⁶⁹ Montmorency, régi francia arisztokrata család, később több ágra szakadt, egyes tagjai fontos történelmi szerepet játszottak. Egyikük részt vett egy Richelieu-ellenes összeesküvésben. Armand Jean du Plessis de Richelieu (1585–1642) bíboros, francia politikus.

vagy amoda, s vagy általa üttesse el a lovat, vagy a ló által őt; nem akarom, hogy teremtessek egy új osztály, számos szám-talan heterogeneitásaink öregbítésére; hanem szívemből ohajtom: alakuljon egy osztály, mely a többieknek szegletességeit lesimítsa, mely bennök felolvasszon mindent, mi nem korunkba való.

Lesznek, kik talán úgy fognak vélekedni: hogy igen távol jövődőről szólok; – én nem hiszem olly távolnak. Nem ugyan azért, mert a nemesség, hiszen látjuk – s dicsőség érette a követi karnak – maholnap adózni fog; nem azért, mondom, mert Angliában régóta adózik a nemesség, és mégis Anglia az aristocratiának választott földje; de kerüljön csak egyszer revisio [felülvizsgálat] alá a gabnatörvény, vétesse-nek csak revisióba a birtokot szabályozó törvények, s tudom, hogy összeroskad a normanszász feudalismusnak épülete. Én tehát azt hiszem, hogy azon kerületi választmány, mely a birtoklási, birtokszállítási és öröklési törvények szabályozásával van megbízva, ugyanazon terrenumon [téren] áll, mellyen a jelen választmány, s hiszem, hogy a fekvő birtoknak új alapra állítása és a Partis primae titulus 9-sának¹⁷⁰ mindenkire kiterjesztése által, – a büntetőjogi országos választmány már ezen elvből indult ki, – óriási lépésekkel közeledünk a cél felé. Egy van, mi megakaszthatna utunkban, – ha t[udni]. i[jellik]. az aviticitas egy oldalról eltöröltetvén, helyébe majoratusok és fideicommissumok¹⁷¹ útján egy új aristocratia emeltetnék; de ezen indítvány, remélem, nem fog pártoltatni e tábla által. Ez az egy, igaz, megakasztná az egész ügyet, de megakasztná egyszersmind a hazát összes fejlődésében: s hogy amazt elérhessük, remélem, nem fogunk ehhez folyamodni.

Ha ugyan jól magyaráztam ki magamat, azt mondám beszédemben: hogy a szőnyegen levő reformkérdésben első szemét látom azon láncznak, mely minket egy nagy, életrevaló egészszé olvasszon. S ennélfogva óhajtanom kell, hogy

¹⁷⁰ A *Hármaskönyv* első részének kilencedik címe, amely a nemesi jogokat sorolja fel, köztük a nemesek birtokbírhatását.

¹⁷¹ Aviticitas: ősiség, majoratus: első szülöttségi birtok, fideicommissum: hitbizomány, örök hagyomány, elidegeníthetetlen jószág.

az itt megállapítandók – részszerint az által, hogy elfogadunk mindent, mi a magyar typusban életrevaló, részint azért, hogy belevonunk mindent, mit a haladás eszméi, a kor szükségéi követelnek, – részben természetes csatornául, részben mintául szolgáljanak az ország egyéb elemeinek, annak idejében befogadására, kiképzésére. S mert kimondottam ezen óhajtasomat, kimondom vég gondolatomat is, – meglehet, hogy nem alapos, de mindenesetre lelkismeretes megfontolásnak eredménye. Valamint ha már emelkedik a mű, a művész össze szokta törni mintáját: úgy nem gondolok vele, ha unokáink, vagy unokáinknak unokái – mi egy generatio a nemzetek életében? – össze fogják törni e mintát. Mert nem municipalis ország képében látom a nagygyá lett hazát, nem hiszem, hogy municipalis foederalismus¹⁷² lehessen a végczél. – Nekünk száz különvált érdeket kell összeponstosítani; nekünk több nemzetiség fölébe kell emelnünk a magyart; – – s mind erre vagy gyenge, vagy talán épen visszás eszköz a municipalis daraboltság. Megismerem, és hálás szívvel ismerem meg, hogy municipalis alkotmányunknak köszönhattuk fenmaradásunkat, mikor még nem ébredtek öntudatra a különféle érdekek; de nem hiszem, hogy neki köszönhetnők valaha státussá fejlődésünket. A moschus életben tartja néha a szunnyadó idegrendszert, de a mi az egészséges éber életet erősíti és táplálja, az egyéb.

Jelenleg ugyan a haza érdekei ellen vétenék, ha a municipiumok jogainak megszorítására törekedném; de elkerülhet[et]lenül szükséges: hogy a szőnyegen levő munkálatban jeleltessék ki egynehány kiváló pont, mellyek annak idejében a centralisatióknak összekötési pontokul szolgálhassanak. S az nap, mikor az országgyűlés valósággal fogja képviselni az összes nemzetet, az országgyűlésen nem Karokat és Rendeket, nem megyéket és városokat, hanem képviselőket, az egy nemzetnek képviselőit fogjuk látni. –

Mind ezek után, természetesnek fog találtatni, hogy ezen kérdésben már most a historiai oldalt igen mellékesnek, igen

¹⁷² Szalay, s majd a centralista csoport a megyék kiterjedt jogkörére épülő berendezkedést szívesen minősítette föderalizmusnak.

meddőnek tekintem. S midőn egy oldalról hiszem, hogy a városok coordinatiója [rendezése] nélkül soha szilárd alapja nem lesz a státusnak, midőn méltó okunk van attól tartani, hogy azon esetre, ha a jelen országgyűlésen feloldatlanul maradna ezen kérdés, meglehet, örökre elveszítettük az alkalmas időpontot: akkor más oldalról látván, miszerint a szőnyegen levő indítvány, hogy valóságos szavazási joggal bírjunk, ezen munkálat vizsgálatánál több okoknál fogva elfogadásra nem tarthat számot, – nem sürgetem a szavazási jognak ez úttali megadását. Fenmaradván természetesen küldőimnek azon esetre, ha ezen munkálat, vagy az, melly itt tárgyalatni fog, törvénné nem válnék, mind azon jogok, mellyekre törvény és szokás erejénél fogva támaszkodhatnak. Igaz, csak mi tudjuk, mi érezzük a fájdalmat: a legjobb szándékkal lelkünkben itt állani, s mégis tettelegesen hozzá nem járulhatni ahhoz, mit jónak, mit üdvösnek tartunk a közre nézve; de vigasztal azon gondolat: hogy már a jövő országgyűlésen jókora nyomatékka fogunk bírni, s hogy azon esetre, ha talán valamelly életkérdés megbuknék a jelen országgyűlésen, azt a jövőben épen a mi tetteleges befolyásunk fogjuk kivívhatni.

Kossuth Lajos 1844. augusztus 27-i beszéde Pest
megye közgyűlésén (részlet)¹⁷³

[...] A kormányférfiak, kiknek, amint látjuk, még elhatározott rendszerük nincs, hogy Magyarországot jövőben mely irány felé kormányozzák, kérdezni szokták: mit akar tulajdonképp a magyar liberális ellenzék, mit akarunk mi, kiket agitatoroknak neveznek. Én titkot belőle soha sem tévék, s itt állok most is tárt kebellemmel a tekintetes Rendekek hazafi színe előtt nyílt vallomást téve, hogy mit akarunk: Akarunk monarchiát, tehát respublicáról nem ábrándozunk; akarjuk monarchánknak az austriai dynastiát, tehát „repeal”-ről,¹⁷⁴ elszakadásról nem álmodozunk, s erről Magyarhonban nem is fog senki álmodozni, míg meg lesz győződve, mikint én tökéletesen meg vagyok győződve, hogy a felséges uralkodóház jövődjének érdekében Magyarhon boldogsága az austriai összes birodalom boldogságával nemcsak nincs ellentétben, sőt ha jól számít a birodalom kormánya, a kettő együtt kapcsolatban van. De ha monarchiát akarunk, akarjuk, hogy az legyen constitutionalis monarchia [alkotmányos királyság], legyen pedig az valóságban, nem pedig csupán csak írott malaszt, mint minő kicsinyben jász-kun atyánkfiaié ott a szomszédban. Akarjuk, hogy ezen alkotmány magyar legyen, tehát holt nyelv zsarnokságát, vagy (legyen a magány élet akármely nyelvű) polyglott [több nyelvű] közélet

¹⁷³ Pajkossy Gábor (szerk.): „Nemzeti újjászületés” Válogatás Kossuth Lajos írásaiából és beszédeiből. Budapest, 2002, Új Mandátum. 68–70., 73.

¹⁷⁴ Utalás Daniel O’Connell (1775–1847) által az 1840-es évek elején megfogalmazott ír politikai törekvésekre, hogy törvényhozási úton bontsák fel az angol–ír uniót (Repeal of the Union).

Bábel-zavarát nem akarjuk. Akarjuk, hogy jog uralkodjék, s uralkodjék törvény, mely a nemzet akaratának a király által szentesített dictatuma [parancsa]; tehát tutelarís [gyámkodó] szeszélyt s ingatag kegyelmet nem akarunk, és senki igaz tulajdonát sérteni nem akarjuk, mert ez rablás volna; mi pedig joguralmat akarunk és nem rablást, mely politicában csak a feudalismus jelleme. Szóval akarjuk, hogy a nép az alkotmánynak részese legyen, s amint egy istennek teremtményei, egy uralkodónak alattvalói, egy honnak fiai vagyunk, úgy legyünk osztályos testvérek kivétel nélkül jogban, teherben.

Ez a mi pártunk értelmében a reformmozgalmak végcélja, iránya. Ez tulajdonképpen mindent magában foglal; magában foglalja minden erkölcsi, minden anyagi javításokat, mert ha az egész nép joggal, tehetséggel [lehetőséggel] fel van ruházva önsorsa felett intézkedni, mind szellemileg, mind anyagilag boldoggá fogja magát tehetni, s ha mégsem tenné, nem érdemlené, hogy azzá legyen.

[...A]hol [...] a reformnak annyi historiai érdek áll útjában, mely maga számára mind kíméletet követel; hol a reform bevégzésére még a munkás elemeket is csak teremteni kell; ott igen természetes, hogy minden oldalról political temperatorok [mérséklők] állanak fel, kik minden embert lassú mozgásra integetnek. Így lőn minálunk is. Fokonkinti lassú haladás, békés átalakulás, hangzott mindenfelől. És ha valaki mondta volna: ej mit ingadozzunk vétek és erény, igazságtalanság s igazság közt, hisz az aristocratiával alkudni lehetetlen, az soha sehol sem engedett másnak, mint a kénytelenségnek, ne várjunk tőle semmit, hanem emeljük fel óhajtasinkat jogok polcára, bízzunk magunkban, követeljük az egész, a teljes igazságot, s kevesebbet el se fogadjunk, mint az egészet; ha valaki így szólott volna, azt kétségtelenül revolutionális [forradalmi] embernek kiálták volna ki úton-útfelen [...] s talán nem is egészen alap nélkül, pedig a revolúciók mindég s mindenütt veszélyes kísérletek, s tömérdek szerencsétlenséggel járnak.

Mi tehát – reménnyel vagy remény nélkül, mindegy – a revolutionális szándoknak színét is eldobók magunktól, s

elfogadók a fokonkinti haladás, a békés átalakulás jelszavát. Elfogadtuk azt reservata [fenntartás] nélkül, loyaltitással, becsületesen, igenis becsületesen, mert még a békés átalakulás monitorjai [sugalmazói] a sovány negatiók [elutasítások] tétlen mezejére vonultak, mi valánk azok, igenis mi, kik a békés átalakulás kerekeit mozgásba hoztuk. És itt találkozunk, tekintetes Rendek, a királyi városok s szabad kerületek kérdésével.

Ne mystificáljuk [áltassuk] magunkat, tekintetes Rendek, pap, mágnás és nemes egyedül a nemzeti átalakulást – mikint azt fentebb értelmezém – természeténél fogva nem eszközölheti, megpróbáltuk a socialis vagy status törvényhozás útján – mindhiában. Új elemekre van itt szükség, melyek ezen három, tulajdonképpen egy rendnek, az aristocratiának casta-szerű érdekeken felülemelkedett polgár bajnokait gyámolítják. Hijában, tekintetes Rendek, ábrándos önmystificatio [önáltatás] az, ha ki azt hiszi, hogy az aristocrati-a privilegiumok fáját saját kezével le fogja nyesni, hogy belé a népszabadság gallyát beoltsa. Ezt az aristocrati-a mint testület tenni soha sem fogja; egyes individuumok [egyedek] a polgár resignationnak [lemondásnak] ezen fokára felemelkedhetnek, de az aristocrati-a mint testület nem. Az olcsó liberalismus napjaiban sok ember affectálja [színleli] a liberalis nevet, de midőn kenyértörésre kerül a dolog, bizony a többség hátrálót fű. Tapasztalni fogjuk, mikint sem a még most tisztán aristocrati-ai megyék, sem megyékben az egyes tagok már csak három év múlva sem lesznek oly számban liberalisok, mint most; s én ezen sem meg nem botránkozom, sem csudálkozni képes nem vagyok, sőt abnormis állapotnak tartanám, ha tapasztalnám, hogy az aristocrati-a az aristocrati-ának ellensége. Hol kellett tehát keresni a segéd elemeket, melyek az annyira sürgetett fokonkinti haladást, a békés átalakulást lehetővé tegyék? másutt keresni épp a békés átalakulás érdekében, lehetetlen volt, mint azoknál, kiket az alkotmány írott malasztja már a jogoknak részesökké tőn, hol tehát a historiai alap sem hiányzott, s ezek az alkotmány papiros jogaiból kimystificált [itt: csalárdul kiszorított] királyi városok és szabad kerületek.

Ezen meggyőződés vezérlé, ezen békés átalakulás s fokons-
kinti haladás iránya ösztönözé a tekintetes Rendeket is, mi-
dön országgyűlési követeknek utasításba adák, igyekezze-
nek valósággá tenni az alkotmányos jogokat azokra nézve,
kik már papiroson annak részesei (királyi városok és szabad
kerületek), vigyék be az alkotmány sáncaiba, kik még kívül
vannak, de már szabadok (megváltott községek¹⁷⁵ képvise-
lete a vármegyékben), és igyekezzenek utat nyitni a szabad-
ságra azoknak, kik még nem szabadok, hogy mint szabad
emberek majd az alkotmányba bevétethessenek (örökvált-
ság). Ezt adák a tekintetes Rende csekély munkásságom
hozzájárultával is utasításba követeknek, és valóban lehe-
tetlen tagadni, hogy ha a fokonskinti haladás, a békés átala-
kulás nem chimera [rémlátomás], az *csak* ezen úton s ezen
fokozatokon lehetséges.

Én különösen magamnak ezen békés átalakulást egyedül
lehetőnek ekkint képzelém, s azt hiszem, más úton nem is
lehető. Ha a királyi városoknak szabad szellemű s nem tehe-
tetlen szolgaságot palástoló coordinatio [rendezés] mellett
a 16 voks megadatik, melyet initiálni [kezdemenyezni] én
valék szerencsés, az ország pedig egyetemesen elfogadott,
úgy ezen 16 voks segedelmével a megyék liberalismusából
felmaradandó liberalis minoritás ki fogja vinni második lé-
pésül a községeknek megyékbeni képviseletét; ezen községi
képviselők pedig a megyei individualitások [egyének] felma-
radandó liberalis minoritásával harmadik lépésül ki fogják
vinni a népképviseletet. És itt vagyunk a nemzeti átalakulás
eredeti fogalmánál. A népképviselet azon egyedüli forma,
melyben a népszabadság monarchiában lehetséges, a nép-
képviselet azon egyedüli forma, mely hazánkban a népszabadságot megyei
institutiókkal [intézményünkkel], ezer éves nemzeti életünk ezen legbecse-
sebb adományával egye-
sítheti.

[...] Már tekintetes Rende, ha én látnám, hogy nekünk
valódi parlamentararis kormányunk van, melynek eszméje a

¹⁷⁵ A földesúri függés alól és szolgáltatásoktól magukat megváltott községek.

kormánytól függő tisztviselők felelősségét biztosítja, én azon főfelügyelői¹⁷⁶ eszmétől jól körülírt határok között tán nem annyira idegenkedném. Azonban mikint állanak a körülmények? Ott van igenis a törvényben, hogy Magyarország független ország propriam habens constitutionem et consistentiam nulli regno aut populo obnoxium.¹⁷⁷ Ámde az életben mikint állunk? A helytartótanács, melyet a törvény oly szép jogokkal, az ország kormányzásával ruházott fel, már-már nem egyéb, mint a cancellaria útján hozzá jutott cabineti rendeletek posta bureau-ja [hivatala], melynek gyönyörű destinációja [rendeltetése] gyakorlatban abban pontosul össze, hogy a secret cabinet¹⁷⁸ rendeleteinek odiositását [gyűlöletességét) magára vegye; és az udvari cancellaria ismét micsoda? egy másik posta bureau, mely a nem magyar s nem felelős cabinet rendeleteit a budai posta bureau-nak megküldi. Kérdem már én, tekintetes Rendek, tanácsos-e ily körülmények közt magoknál a municipiumoknál [önkormányzó törvényhatóságoknál] a kormány kinevezésétől függő s egy ismeretlen hatalomnak subordinált [alárendelt] hivatalokat szaporítani?

¹⁷⁶ A főrendek a városok élére a főispánokhoz hasonló főfelügyelőt akartak állítani.

¹⁷⁷ Kossuth nem szó szerint idéz az 1791:10. törvényből: [Magyarország] saját alkotmánnyal és önállással bír, és nincs alávetve semmi más országnak vagy népnek.

¹⁷⁸ Utalás a cabineti kormányzásra, hogy a birodalmat érintő fontos kérdésekben a Titkos Államkonferencia döntött.

Eötvös József a kormányzati felelősségről, 1846
(részlet)¹⁷⁹

Annak megmutatására, hogy a kormányi felelősség oly institúció, mely alkotmányunk szellemével megegyezik, nem azt szükséges megmutatnunk, hogy a közigazgatás eldődeink által ugyanazon formákban gyakoroltatott, melyeket napjainkban más alkotmányos nemzeteknél találunk. Azon nemzeteknél is, hol az alkotmány lényegében változásokat nem találunk, a formákban, helyzetek s a különböző műveltségi fok szerint, melyet elfoglálnak, tetemes változásokat találunk, s noha nincs nemzet, mely régi formáihoz annyira ragaszkodnék, mint az angol, mégis könnyű volna megmutatni, miként azon formák, melyek szerint a parlament a kormányt számolásra vonja, aránylag nemrégén fejlődtek ki. Ha bebizonyíttatik, miként:

hazánk minden közdolgainak vezetése egykor törvény szerint kizárólag magyar s így törvényhozásunk alatt álló tanácsnokokra bízott;

hogy a legfontosabb tárgyak elhatározása csak ezen tanácsnokok közbenjárásával történhetett;

hogy ezen tanácsnokok a törvényhozás által feleletre vonathattak, s hogy a törvényteleniségek büntetése törvény által világosan kimondatott;

¹⁷⁹ Eötvös József: *Reform*. In Eötvös József: *Reform és hazafiság. Publicisztikai írások*. 1. köt. Sajtó alá rendezte: Fenyő István. Budapest, 1978, Magyar Helikon. 516–518.

*vége, hogy nemcsak belviszonyainkban, hanem az ország
külviszonyaira nézve is biztosítva van törvényeink által törvény-
hozásunk befolyása; –*

ha, mondom, mindezek törvénykönyvünkben bebizonyíthatók: nem fogja tagadni senki, hogy a felelősség lényege eldődeink által bíratott, s hogy oly formákat követelni, melyek által e jog korunkban alkalmazhatóvá váljék, jogaink, vagy jobban mondva kötelességeink közé tartozik.

Mi az elsőt illeti, bizonyos: miként egy alkotmányos jogunk sincs annyi törvény által biztosítva, mint az: hogy minden közigazgatási tárgyaink, más országok közdolgaitól különválva, kizárólag magyarok által kezeltessenek. Az 1608. k[oronázás]. e[lőtti]. 5. cím annyiszor ismételtetett különböző formákban, 1647-től kezdve a magyar kincstárnak függetlensége annyiszor tevé törvényhozási tanácskozásunk fő tárgyát, hogy erre nézve minden hosszabb bizonyítást szükségtelennek tarthatunk. – Eldődeink, kik míveltség s főképp tapasztalás tekintetében annyira mögöttünk álltak, jámborságukban azt gondolák, hogy az ország érdekeit nem biztosíthatják semmi által inkább, mint ha a közdolgok kezelése kizárólag magyarokra bízatik; azonban, úgy látszik, mégis, mindezen optimizmus mellett, ők is célirányosnak látták előre gondoskodni azon, majdnem képzelhetlen esetekre, midőn a magyar tanácsnok hazája érdekeit idegen érdekeknek alárendelné. Innen van, hogy miután Ulászló I. decr. 7. cikkében kimondatott, miként őfelsége magyar dolgokban csak magyar tanácsnokokkal élhet – ugyane király VI. decretumának 7. cikkében a felelősség megállapíttatik. Hogy pedig ezen biztosíték illuzóriussá ne váljék, a VII. decretum 2. cikkelye,¹⁸⁰ egészen az újabb kor fogalmai szerint, azt rendeli: hogy bizonyos dolgok csak akkor váljanak érvényesekké, ha cum consensu et deliberatione consilii ordinati (azaz, a felelősség alatt álló tanácsnokok) közbejöttével történtek. S vajon mikor változtak meg ezen törvények, melyekben a kormányi felelősség elve oly világosan monda-

¹⁸⁰ II. Ulászló magyar király (1490–1516) 1492:7., 1507:7. és 1514:2. törvényeiről van szó.

tik ki, mint azt a XVI. század kezdetén talán semmi más alkotmányos nemzet törvénykönyvében nem találjuk? hol van az időszak, melyben a magyar nemzet ezen alkotmányosságából folyó jogáról lemondott? Törvénykönyvünk annyiban hasonlít a bibliához, hogy belőle mindenki azt szokta kiolvasni, mit leginkább keres; de mi éppen e tárgyat illeti, idézhetnek-e elleneink csak egyetlen törvényt is, melyből ily következtést vonhatnának?

A közjövödelmeknek nincs ága, nincs tárgya a közigazgatásnak, mely nem törvényhozásunk rendelkezése alá tartozott, s ugyanazért már az 1536-i 49. tc. az egész ország kormányzásának központosulási helyéül Pozsonyt jelöli ki, s csak azért, mivel Buda akkor még Zápolya¹⁸¹ kezeiben volt. A törvényhozásnak nemcsak az ország beldolgaira, hanem külviszonyaira, a békekötésekre s hadizenésekre való befolyását is számos törvény biztosítja. Az 1608. k[oronázás]. e[lőtti]. 2. cikktől kezdve [...] az 1791-i 65. cikkelyig, melyben a nemzetnek a békekötések körüli törvényes befolyása szinte elismertetik, számos törvény szól e jogunk mellett. – S a parlamenti kormány, melyet követelünk, nem egyéb oly *eszköznél*, mely által kétségbevehetlen jogaink gyakorlata lehetségessé válik? Senki nem tagadja a jogot, mely szerint a magyar azt követeli, hogy saját módja szerint kormányoztassék, de ezen jognak nem szükséges következtése-e, hogy egyszersmind jogunk legyen magunknak tudomást is szerezni arról, mi módon kormányoztatunk?

Követeléseink törvényessége annyira világos, hogy ezt sokan azok közül sem tagadják, kik a felelősséget kivihetetlennek állítják. [...]

¹⁸¹ Szapolyai János magyar király (1526–1540)

Kossuth Lajos 1848. március 3-i felirati beszéde
(részlet)¹⁸²

[...] Ezen körülményeket, miként a monarchián belül és a külföldön vannak, rajzolni nem akarom, mert közönségesen tudvák; de kimondom erős meggyőződésemet, miként a birodalombeli nyugalom bomladozásának, s az ebből eredhető minden balkövetkezéseknek valódi kutfeje a bécsi kormány rendszerben fekszik és aggodalommal mondom ki meggyőződésemet, hogy ezen fonák politicához, a népek érdekeivel s az okszerű szabadság jogos igényeivel merőben ellenkezőhöz ragaszkodni annyit tenne, mint a dynastia jövődjét compromittálni [kétes helyzetbe hozni].

Természet elleni politikai rendszerek is soká tarthatják fel magokat, mert a népek türelme s a kétségbeesés közt hosszú út fekszik, de vannak politikai rendszerek, mellyek az által, hogy soká tartottak, erőben nem nyertek, hanem vesztettek s végre elkövetkezik a percz, midőn azokat tovább tartogatni akarni veszélyes volna, mert hosszú életök megérett arra, hogy meghaljanak. Halálban pedig osztozni lehet, de azt kikerülni nem.

Tudom én, hogy elvénhedett rendszernek, mint elvénhedett embernek nehéz megválni egy hosszú élet eszméjétől, tudom hogy fáj, darabról darabra öszedőlni látni, mit egy hosszú élet építgetett, de midőn az alap hibás, a dűlés fatuma kikerülhetlen és mielőttünk, kikre a gondviselés egy nemzet sorsát bízta – halandó ember gyarlóságai tekintetbe

¹⁸² KLÖM 11. köt. *Kossuth Lajos az utolsó rendi országgyűlésen 1847/48.* Sajtó alá rendezte: Barta István. Budapest, 1951, Akadémiai. 623–628.

nem jöhetnek. A nép örök s öröknek kívánjuk e nép hazáját, s öröknek ama dynastia fényét, melyet uralkodónknak ismerünk. A mult kor emberei egy két nap után sirba szállanak, de Habsburg ház nagy reményü ivadékára, Ferencz József főherczegre, ki első föllépésekor e nemzet szeretetét magáévá tette,¹⁸³ egy fényes tronus öröksége vár, melyet számára a népek azon ragaszkodásával, mely erejét a szabadságból meríti, ősi fényében megőrizni, a bécsi politica szerencsétlen mechanismusával bajosan lehet.

A dynastiának tehát választani kell saját java s egy korhádó rendszer tartogatása között. [...]

Dynastia iránt, mely népeinek szabadságára támaszkodik, keletkezni fog mindég lelkesedés, mert szivből hű csak szabad ember lehet, a kit nyomnak, az csak szolgálni fog a mig kénytelen, de bureaucatiák iránt lelkesedés nem keletkezhetik. Életet és vért adhatnak a népek szeretett dynastiájokért, de nyomasztó rendszer politikájáért egy veréb fiúnak sem lesz kedve meghalni. [...]

Igen is T[ekintetes] RR[endek], erős meggyőződése, hogy dynastiánk jövődjöje a birodalom különbféle népeinek egy szivben lélekben egyesüléséhez van csatolva, ezen egyesülést nemzetiségeik respectálása [elismerése] mellett csak az alkotmányosság érzélem rokonító forrasztéka teremtheti meg. Bureau [hivatal] és bayonnette [szurony] nyomoru kapocs.

Én hát indítványomban, melyet tenni akarok, dynastiai szempontból indulok ki és Istennek hála, hogy ezen szempont hazánk érdekével kapcsolatban van. [...]

Nekünk hát ez országgyűlés eredményességét az alkotmányos kifejlődés, a belnyugalom, az érzelmek egybe olvasása s a nép érdekében biztositanunk kell.

A T[ekintetes] RR[endek] érezni fogják a körülmények sulyát, azért e viszonyokat tovább nem fejtegetem, hanem egyszerűen által megyek indítványomra, melyet ajkaimra a

¹⁸³ Ferenc József főherceg, a trónörökös Ferenc Károly főherceg fia, királyi biztосként magyar beszéddel iktatta be István főherceget, a későbbi nádort Pest megye örökös főispáni tisztségébe 1847. október 15-én.

dynastia iránti hű ragaszkodás, hazánk s a nép iránti tartozás s felelősségem érzete ád. [...]

És most minden további motivatio [indoklás] nélkül felirást indítványozok őfelségéhez, mellynek tartalma az eszmékre nézve következő:

Mulaszthatlan kötelességünknek ismerjük figyelmünket a fenforgó fontos viszonyokra fordítani:

Historiánkra visszatekintve, előttünk áll annak emlékezete, hogy három század óta nem csak alkotmányos életünket ki nem fejthettük, de sőt leginkább csak fentartásáról kellett gondoskodnunk.

Ennek oka, hogy Felséged¹⁸⁴ birodalmi kormánya nem lévén alkotmányos irányu, ugy kormányunk önállását mint alkotmányos életünket paralisálta [akadályozta].

Eddig ezen irány csak alkotmányosságunk kifejlődését hátráltatta, most ugy látjuk, hogy ha tovább is folytatatik és az alkotmányossággal összhangzásba nem hozatik, Felséged trónját s a *pragmatica sanctionál*¹⁸⁵ fogva kedvelt kapcsolatokkal hozzánk kötött birodalmát elláthatlan következményekbe bonyolíthatja, hazánkra kimondhatlan kárt áraszthat. [...]

Felséged minket reformokra hívott öszve, mi régi óhajtásunkat láttuk ez által telyesedve, s buzgó készséggel fogtunk a munkához.

Elhatároztuk, hogy a közös teher viselés alapján a nép közterheibe, mikkel a megyei közigazgatást eddig egyedül fedezi, osztozni fogunk, s az ország uj szükségeinek pótlásáról is hasonló alapon gondoskodandunk.

Elhatároztuk, hogy az urbéri viszonyokból kibontakozást kár mentesítéssel öszvekötvé eszközöljük, s ez által a nép és nemesség közti érdekeket kiegyenlítve hazánk boldogságának gyarapításával felséged trónját meg szilárdítjuk.

A katonai élelmezés, és szállásolás terheinek megkönnyítése gondjaink főbbjei közé tartozik.

¹⁸⁴ V. Ferdinánd magyar király (1835–1848)

¹⁸⁵ Az 1723:1., 2., illetve egyes értelmezések szerint a 3. törvénycikkek összefoglaló neve, az ország egyik sarkalatos törvénye.

A királyi városok és szabad kerületek közigazgatási és politikai rendezését halaszthatlan tárgynak tekintjük, s a népnek politikai jogokban illő részesítésére is az időt elérkezettnek véljük.

Hogy földmivelésünk, műiparunk, kereskedésünk felvirágzására sikeres lépéseket tegyünk, hazánk méltán várja mitőlünk.

De alkotmányos életünk is valódi képviseleti rendszerre fejlődést igényel, szellemi érdekeink a szabadság alapján ápolást követelnek, honvédelmi rendszerünk nemzeti jellemünknek s a honlakosok különböző osztályai érdek egységének alapján gyökeres átalakítást kíván, ez átalakítás pedig úgy felséged királyi széke, mint hazánk bátorléte tekintetéből nem halasztható intézkedést tesz szükségessé.

A magyar közállomány jövedelmeinek és szükségének számba vételét és felelős kezelés alá vételét tovább nem halaszthatjuk, hogy úgy Felséged királyi székének diszéről, mint hazánk közszükségeiről minden jogszerű kötelességek teljesítéséről sikerrel intézkedhessünk.

Sokban e kérdések közül az austriai tartományokkali érdek találkozás kiegyenlítésének szüksége forog fenn, mire nemzeti önálló jogaink s érdekeink megóvása mellett örömet nyújtunk segédkezett.

De arról is meg vagyunk győződve, hogy alkotmányos életünk kifejtésére s nemzetünk szellemi és anyagi javára hozandó törvényeink csak az által nyerhetnek életet és valóságot, hogy végre hajtásukkal minden idegen avatkozástól független nemzeti kormány leszen megbizva, melly a többség alkotmányos elvének legyen felelős kifolyása.

Azért collegiális [társas, testületi] kormány rendszerünknek magyar felelős ministériummá átalakítását minden reformaink alapfeltételének s lényeges biztosítékának tekintjük.

Ezeket felségeddel egyetértve az országgyűlésen szerencsésen megoldani elhatározott komoly szándékunk.

Ezt várja tőlünk a haza, ezt várják a nép milliói, ezt sugalja a hűség és ragaszkodás ösztöne, mellyel Felséged királyi háza iránt tántorithatlanul viseltetünk: mert meg vagyunk

győződve, hogy csak ezek által fektethetjük hazánkban a békét, nyugalmat s bizalmas egyetértést olly szilárd alapra, miszerint azt váratlan esemény viharok meg ne ingassák s a békének és elégedésnek ily biztosításával szerezhetjük csak meg az erőknél azon lelkesült öszhangzását, s gyarapodását, melyre Felséged királyi háza minden viszonyok között nyugodtan támaszkodhassék.

Ámde felséged velünk együtt érezni fogja, miként ezeknek eszközzésére béke kell, és kellene zavartalan nyugodt viszonyok. És e tekintetben lehetetlen aggodalommal nem tapasztalnunk a nyugalom bomlásának azon jeleit, melyek a practica sanctionál fogva velünk egyesült birodalom némely részeiben mutatkoznak, s melyeknek súlyát a legujabb külső események előreláthatlan fejleményei sokszerűn növelhetik. Nem akarjuk Felséged atyai szívét a bomladozás ama jeleinek részletes felelőletével szomorítani, nem a pénz viszonyok tekintetében már is érezhető hatást fejtegetni, de a hűség ösztöne s a rajtunk fekvő felelősség kényszerít kimondani, hogy mi valamint a jelentkező bajok valódi kútfejt és saját elmaradásunk egyik főokát a birodalmi kormány rendszer természetében találjuk, – úgy erősen meg vagyunk győződve, hogy felséged az elkövetkezendő bal események legbiztosabb óvszerét hű népeinek legbarátságosabb egyetértését, a monarchia különböző tartományainak legerősebb forrasztékát, s mind ezek által felséges trónjának s az uralkodó háznak legrendithetlenebb támaszát abban találandja fel, ha fejedelmi székét minden uralkodói viszonyaiban a kor szükségé által multhatlanul igényelt népszerű alkotmányos institutiokkal [intézményekkel] környezendi.

Azonban Felséges Ur! az események Isten kezében vannak, mi bizunk a gondviselés oltalmában, de érezzük a kötelességet: gondoskodni, hogy Felséged hű Magyarországot a bizonytalan jövőndő készületlenül ne lepje meg. E gondoskodás halaszthatlan kellékeihez számítjuk mi a fent említett reform kérdések alkotmányos iránybani rögtönös megoldását; és aggodunk a felett, hogy a szokásos országgyűlési alkudozások s kormányzéki collegialis rendszer szülte tárgyalások hosszadalmassága a felséged atyai szándokának s

hazánk méltó várakozásának megfelelő sikert veszélyesen késleltetheti.

És azért a királyi szék iránti tántorithat[at]lan hűségünk szilárd bizalmával esedezünk felségednek: méltóztassék a fenforgó rendkívüli körülmények tekintetbe vételével legkegyelmesb királyi akaratának telhatalmú organumai [eszközei], egyszersmind a fenálló törvények szerint hazánk legfőbb kormányshívének, a Magyar Királyi Helytartó Tanácsnak tagjai gyanánt a közigazgatás külön ágainak megfelelő számban, oly egyéneket az országgyűlésre utasítani, kik mint a végrehajtó hatalomnak a hozandó törvények szerinti alakban gyakorlatára Felséged kegyelmes bizalmával előlegesen kijelölt alkotmányos organumok [tényezők], és kiknek mint ilyeneknek személyes felelőségük alá leszen a hozandó törvények végrehajtása is helyezendő, országgyűlési tárgyalásainkban közvetlen részt vegyenek, s Felséged királyi szándokai iránt az ország rendeit tájékozva s a kellő felvilágosításokat s kimutatásokat a kormány részéről, különösen a pénz viszonyok tekintetében is, megadva, a fenforgó fontos kérdések megoldását oly sikerrel előmozdítsák, miszerint a hozandó üdvös törvények mi hamarabb Felséged kegyelmes helybehagyása alá terjesztethessenek, s általuk a jelen körülmények bármi váratlan fordulatának esetére is biztosítva legyen hazánkban a béke, megszilárdítva a bizalmas nyugalom s ezeknek alapján kifejthető azon szellemi erő és anyagi tehetség, mellyben Felséged tántorithatlan hűségünk mellett a bizontalan jövő minden eseményei között királyi hívének legrendithetlenebb támaszát foghatja felhalálni.

Ezekből áll alázatos indítványom. Méltóztassanak a T[ekintetes] RR[endek] tanácsot kérni a körülményektől, hivatásuktól s felelőségüktől és határozzanak e haza sorsa felett.

Kossuth Lajos 1848. március 7-i felszólalása
a miniszteri felelősség és a közigazgatási
autonómia összefüggéséről (részlet)¹⁸⁶

[...] Következetlenséggel hallottam vádoltatni azokat, kik ministeri felelősséget akarnak, s a mellett a monarchia elvét korlátlanul alkalmazni nem akarják. Ez éppen nem következetlenség; s azt állítom, miszerint azon állítás, hogy a ministeri felelősséget másképen behozni nem lehet, nem tiszta statustan, hanem utánczása a franczia rendszernek, melynek életre valótlanságát a február 23-diki nap megmutatta.¹⁸⁷ A ministeri felelősség a községi életnek kifejlődésével ellentétben nincs, sőt a ministeri felelősség eszméje mig ellenkezésben van a szabadsággal és renddel, oszlopa és támasza nem lesz sem a rendnek, sem a szabadságnak, sem a trónusnak. A szabad nemzet a rendnek is barátja, mert szabadságának biztosítékát csak a rendben találja föl. S azért itten kénytelen vagyok ellenmondani minden ellenkező doctrínának [tannak]. A ministeri felelősséget kívánni fogom, hogy törvénytelen parancsokkal ne szabadjon kormányozni, de egyszersmind kívánni fogom, a szabadságot a nemzet keblében is. Baranyamegye követének teszek észrevételt. Ő azt mondotta, hogy a megyékről vett hasonlatosságnál fogva szükséges a városi felügyelőkre is a korlátlan kinevezés.¹⁸⁸ Ezen korlátlanságot az nem ismeri, ki a magyar municipalis szerkezetnek történetét fürkészi. Ezen korlátlanságot absolut tendenciájú kormány hozta be, és ha Magyarországbán

¹⁸⁶ KLÖM 11. köt. 645–646.

¹⁸⁷ Az 1848. évi párizsi forradalom napja.

¹⁸⁸ Somssich Pál (1811–1888) azt javasolta, hogy miként a főispánokat, a főpolgármestert is a király nevezze ki.

a megyék közigazgatásában rend nincs, ez nem onnan van, mivel a mostani institutiók nem elég sikeresek a rendet fönntartani, hanem a magyar alkotmányos élet szellemétől eltérő intézkedések következése. Mert mikor közbizodalmat nem bíró egyéneket tettek a megyei kormányzásra az 1536: 36. ellenére, akkor idézték elő azon zavarokat, melyeket a megyékben, tapasztalni kénytelenek vagyunk.¹⁸⁹ Én tehát a ministeri felelőiséget kívánom behozni, de úgy, hogy ne absorbeállhassa [nyelhesse el] a municipalis szabadságot. E kettőnek egymással összeköttetése lesz garantiája a valódi szabadságnak.

¹⁸⁹ Kossuth az adminisztrátori rendszerre utal, erőszakos fellépésük több helyen rendzavarással, törvényteleniségekkel párosult.

Kossuth Lajos 1848. március 28-i beszéde és
indítványa a megyék népképviselőivé alakítására
(részlet)¹⁹⁰

[...] Második alázatos kérésem az volna: miután a t[ekintetes] RR[ende]k most a képviselői rendszer iránt intézkedni fognak, és az országgyűlés népképviselői alapra lesz fektetve: Én ismerem ugyan a határt, melyet az országgyűlés magának kitűzött, hogy t. i. semmi olyan tárgya nem avatkozik, mit meg nem kíván a rendnek és szabadságnak addigi biztosítéka, míg a nép által választandó országgyűlés összejön. De épen e szempontból azon vélekedésben vagyok, hogy egy olyan országgyűléssel szemközt, mely nép képviselői alapon van, a megye, mely pusztán aristocraticus elvekre van fektetve, meg nem állhat. Népképviselőt az országgyűlésen és a nemesség a megyékben, ezen kettő egymással meg nem fér. E szempontból indulva a jelen percz teendői közé számítom, hogy a megye gyűlések tekintetében történjék ideiglenes rendelkezés. Én t[ekintetes] RR[ende]k a jelen mozgalmak között semmi által annyira meglepetve nem vagyok, mint egy jelenet által, ez abban áll miképen ugy tapasztalom, hogy sok megyékben a megyei municipiumra, azon szent kincsre, melyet nem aristocraticus, hanem népbasison megörökítve szeretnék látni, mondom magokban a megyékben kevés figyelemmel voltak arra; mint egy általugortattak annak formái, és minden más szint kezd magára öltetni. A megyei rendszert, mint a szabadság kellékét, támaszát, mely nélkül szabadságot nem ismerhetek, akarom a nép millióinak alapján fentartani. E szem-

¹⁹⁰ KLÖM 11. köt. 697.

pontból engedjék meg a t[ekintetes] RR[endek], hogy egy rövid törvénycíkket behozhassak arra nézve, hogy ideiglenesen mondassék ki törvény által, miként a megyei közgyűlések népképviselői alapszabályra fektetnek, s a megyei közgyűlés más egy szóval nem lehet, mint képviselői a lehető legáltalánosabb alapon, egyszersmind a tisztválasztások a jövő országgyűlésig felfüggesztessenek; mert ha kimondjuk, hogy a megyei rendszer a nép millióira van alapítva, s a tisztválasztás rendszerét nem rendezzük, lehetetlenné tennők a tisztválasztást mindazok befolyásával, kiknek a tisztválasztásba befolyást adni kell; ha csak indirect választást fölvenni nem akarunk, mire hajlandó nem vagyok. Ezt értem a kerületekre nézve is, minthogy az országgyűlési követek egyenes választása azokban szinte illy általános alapon van. – De mégis lehetnek esetek, melyekben a tisztválasztást a jövő törvényhozásig felfüggeszteni nem lehet. Erre nézve ideiglenes rendelkezés szükséges, mire a RR[endek] figyelmét kiterjesztetni kívánám.

Kossuth 1848. március 31-i beszéde a birodalmi
kapcsolatról, a közös ügyek értelmezéséről
(részlet)¹⁹¹

Uraim! a felolvasott kir. leiratban két lényeges pont van; az egyik az ország pénzügyét, a másik a honvédelem rendszerét és szerkezetét illeti; s ezek iránt véleményemnek kimondására magamat felhivatva érzem. E dolgok elintézésében, melyek most szóban forognak, egyet nem kell szemeink elől tévesztetni, azt t[udni]. i[llik]. miképen mi mind e perczig a hűség alapján állunk az uralkodó ház irányában, melly egyszersemind az austriai birodalomnak koronás főnöke. Innen bizonyos kapocs, bizonyos viszonyoknak közössége következik, melyek iránt a nemzetnek, állása fentartásával, teljes joga és szabadsága szerinti elhatározásával közösen intézkedni mindaddig kikerülhetetlen szüksége lesz, valameddig a fejedelem egységénél fogva közöttünk és az austriai monarchia többi tartományai között a pragmatica sanctio kapcsa fen fog maradni. Ha azon szempontot el nem tévesztjük: hogy nem az elszakadás terén, hanem a magyar szabadság és önállásnak a pragmatica sanctio kapcsolata mellett biztosított terén állunk, a két pontnak megítélésében feltaláljuk a kellő tájékozást.

Mi a financiát [pénzügyet] illeti: ha ezen kapcsolatban nem volnánk, akkor a fejedelem Budán lakván, udvari tartásának költségeiről csak mi egyedül gondoskodnánk, egyedül csak nekünk kellene a költségeket fedezni. Most mivel kapcsolatban vagyunk a monarchiával, az udvar tartásnak összes költségeit nem mi egyedül fedezzük, hanem a többi népek

¹⁹¹ KLÖM 11. köt. 706–709.

is fedezni fogják, alkotmányos formák között, a nemzeti szabad önállás következtében, mellynek megszerzésében hogy a magyarnak van némi része a birodalom irányában, azt gondolom, senki sem fogja tagadni. Azért úgy hiszem, része van a magyarnak az austriai ház trónjának megörökítésében, mert csak ezen alapon állhat fen az austriai ház, máson nem. Minket illetve elszakadás esetében az egyedüli tartás, most csak az aránylagos hozzájárulás kötelességünk.

Hasonlóképen a diplomatia költségeiben is kell részt vennünk, s mivel eddig felelős pénzügyi kezelésünk nem volt, még e perczben a hadsereg fentartásához megkívántató közös intézeteknek ellátásához is járulnunk kell, mellyeknek külön ellátása iránt gondoskodni fog a magyar törvényhozás, mihelyt a honvédelem rendszerének gyökeres elrendezését a legközelebbi alkalommal a nemzet képviselői tanácskozásba veendik. Ezen szempontból indulva midőn ezekről gondoskodunk, úgy fogunk gondoskodni, hogy az által constatirozva [megállapítva] van első alkalommal is a magyar financiaiök tökéletes függetlensége és önállása. Erre nézve nem lehet jobb, czélszerűbb, életbevágóbb gyakorlati létesítést a jelen perczben képzelni, mint azt, hogy a királyi udvar tartásához megkívántató költségek iránt intézkedjünk, s a diplomatai, úgy szinte a közös honvédelmi költségek ideiglenes fedezéséhez járuljunk aránylagosan. És e tekintetben, bár a jelen perczben a summához [összeghez] nem fogok szólani, annyit mégis a kötelességemnek tartok kijelenteni, miképen abban hogy 1-ör az intézkedés ideiglenes, és 2-or olyan természetű, miszerint az beszámításba fog jőni, megnyugvást talállok; mert a jövő törvényhozás a civil listát¹⁹² és egyéb költségeket, mellyekről most ideiglenesen rendelkezni felhivatunk, nem fogja a jövő évtől, vagy a jövő törvényhozás szentesítése napjától meghatározni, hanem a jelen percztől kezdve, és a melly sommát meg fog határozni, abba az, mit ideiglenesen ajánlunk, be fog számíttatni. Ha többet adunk, mint a nemzet szabad elhatározása szerint adnunk kellett volna, kevesebb

¹⁹² Az uralkodó és családja számára az állami költségekből biztosított javadalmazás.

fog a legközelebbi időszakra járni, ha pedig kevesebbet adunk, akkor ki fog pótoltatni ezen kevesebb a jelen törvényhozás szentesítésétől fogva. És azért én a summára nézve is sok megnyugtatót találok az ideiglenességben, és a beszámításban, mert ebben nagy garancia fekszik.

Mi lesz tehát gyakorlati következése intézkedéseinknek? Az urak tudják, miképen Magyarországnak, a hadi adót is beszámítva, eddigi jövedelme 28 millió pft [pengőforint] volt; és mit láttunk ebből az ország szellemi és anyagi kifejlődésére fordíthatni? Semmit nem tudunk előmutatni, egyetlen egy utat sem, a legközelebb felállított pesti reál iskolán,¹⁹³ és némelly népnevelési szükségeken kívül, melyek azonban olly pénztárból fődöztettek, melynek jövedelme azon 28 millió ftba nem volt beszámítva. Most mi megteszünk a királynak, a mivel tartozunk, és hiszem, megteszünk a magyar nemzet nagylelkűségéhez és önértetéhez mérve; s egy 15 millióból álló, illy nagy kiterjedésű ország nem fogja türni akarni, hogy Ulászlói szükségekkel¹⁹⁴ küzdjön a király. De midőn ezt megteszünk, az országnak minden javát saját felvirágzásunkra fordítjuk; a nemzeti őrsereg rendezésére, és ez által a szabadság biztosítására; a népnevelésre s a szellemi erő kifejtésére, melynek ellenében semmi erőszak nem diadalmaskodhatik soha. (Fölkiáltások: Igaz! igaz!) Mert az megadja a népnek azon érettséget, mely szükséges arra, hogy valaki szabadságért esdekelyék, hogy szabadságot ohajtson, és megadja egyszersmind azon érettséget, mellynél fogva a szabadságot a szabadosságtól meg tudja különböztetni, s tudja azt is, hogy az által, midőn szabadságot akar – de ennél többet nem – mindent akar, mit isten legbecsebbet adhat embernek e földön, és az fordíthatni fog a nemzet anyagi jólétének kifejtésére. Hol eddig csak szükség és nyomoruság képével találkozánk, ott reménylem – ha a nemzetben elég erő lesz valósággá érlelni azt, mi papiroson van

¹⁹³ Az 1846 végén Pesten felállított központi ipariskola, amit aztán József nádorról neveztek el.

¹⁹⁴ Utalás a II. Ulászló király (1490–1516) udvartartását övező hagyományra, hogy a kincstári állapotok miatt az udvarnak nélkülöznie kellett.

– kevés évek alatt paradicsommal találkozhatunk; mert isten mindent megadott e hazának, mi annak boldogságára megkiváncsit, eddig csak az eszközök alkalmazásáról rendelkezés tagadtatott meg tőlünk. Most a körülmények és a nemzet férfiassága kivivta ezt is, s a diadal kivívása az arisztocráciának végperce volt.

De nyíltan kimondom, ki az arisztocráciának nem bókoltam soha, s nem dicsőítendém soha, s nem dicsőítendém akkor, mikor hatalma többé nincs, kimondom az igazság iránti tartozás érzetével, hogy szebben nem szállhatott le arisztocratia, mint az, melly a nemzet kezébe adja ön szerencséjének kulcsát a jövőre nézve. A melly nemzetnek kezébe van adva a hatalom, és nyitva az út önboldogsága felett intézkedni, annak minden meg van adva. Ha ezen eszközökkel sem tud szabad és boldog lenni, vesszen el inkább, nem érdemli meg, hogy éljen.

Ezen szempontból uraim! mellyből a *pragmatica sanctio* kapcsolatánál fogva a *resolutionak* [királyi válasznak] *financialis* részét felvettem, veszem fel a honvédelmi részt. Midőn a nemzetnek irányában a fejedelem elismeri azt, hogy az országnak honvédelmi szerkezetéről való gondoskodás senkit mást nem illet, mint a törvényhozást; midőn elismeri azt, hogy a katonai erőnek az országban elhelyezése és alkalmazása a Budán székelő kir. helytartónak a magyar felelős ministerium által gyakorlandó kormányzásához tartozik, – akkor uraim bevallja azon elvet, hogy az országban a bajonettek hatalmát a szabadság ellen nem, csak a rendet és szabadságot felforgatók, és az ellenség ellen szabad a ministeriumnak használni, és ez a véghetetlen haladás a múlt és jelen idők között. Ezentúl a *pragmatica sanctio* kapcsolatánál fogva vannak kötelezettségeink is a birodalom irányában, és midőn a fejedelem azt mondja, hogy csak arra nézve, a mi illeti a katonaságnak az ország határain kívüli alkalmazását, és a hadseregbeni előléptetéseket, marad fen a birodalmi kapocs, és marad a birodalom közös erőveli megvédése iránt, m[í]g a szabadság bázisán nem intézkednek a nemzetek; és ennél fogva az intézkedést a fejedelem magának fentartja, de a felelős ministerium egyik tagjának ellen jegyzése mellett,

meg van adva vélekedésem szerint, – mennyi papiroson lehetséges, – a nemzetnek önállása, alkotmányossága, szabadsága, és a hadi dolgokba befolyása ki van viva. A többi a nemzet erejétől függ. [...]

Kossuth Lajos 1848. április 3-i felszólalása a megyékről szóló vitában a felelős kormány és az önkormányzatok viszonyáról (részlet)¹⁹⁵

[...] A municipalításra nézve: meglehet hogy mint egy machinának, s gyakran nagy dolgoknak igen csekély emberek voltak föltalálói; ha Európa status bölcsesége a régi alapokon indulva folytonosan kétségbe fogja vonni annak lehetőségét, hogy a felelős parlamenti kormány szabad municipalitásokkal [törvényhatósági önkormányzatokkal] össze egyeztethető, úgy tehát én leszek egyike azoknak, kik hivatva vannak a világot ellenkezőről győzni meg, mert én miként az istenség létezéséről, úgy arról is meg vagyok győződve, hogy e kettő össze egyeztethető. Semmi egyéb nem kívántatik hozzá, mint a statusban [államszervezetben] minden hatalomnak megszabni a maga körét, s minden hatalomnak a maga körében ön állását, minden hatalomnak a maga körében annyi függetlenséget adni, hogy el ne nyomassék a felsőbb által, de nem adni neki annyi erőt, hogy gátolhassa a felsőbbet működésében, melly más téren mozog. S ez nem megfeyjthetetlen probléma. Nincs a világon a szabadságnak nagyobb ellensége, mint mit ezen német szó kifejez „zu viel regieren” [túl sok kormányzat, hatalom]. – Hol a lakosok családjaikban, községeikben, s tartományi jól rendezett kisebb körü vidékeikben a nagyok érdekeire nézve nincsenek az önkormányzási hatósággal fölruházva azon körig, a meddig föl kell ruháztatva lenniök, hogy az egész statust ne akadályozhassák, ott az egyéni szabadságra elnyomólag hat a felsőbb hatalom, mert csekélyebb dolgokba fog avatkozni, mellyek-

¹⁹⁵ KLÖM 11. köt. 722.

ben a czélszerűséget nem fogja eltalálni, minthogy a magasból nem ismerheti a körülményeket, nem fog jó előljárót adni a falunak, jó szolgabíró a megyének stb. – Azért a rendnek, szabadságnak érdekében a hatósági rendszert, de a községi rendszert is össze kell egyeztetni a parlamentáris kormánnyal. S ha Europa status bölcsei nem tudták a módot föltalálni, tehát én fogom föltalálni, s meg fogom bizonyítani.

1.

Bár ő is – úgymond – a bőbeszédű magyarok közé tartozik, mindazáltal ez országgyűlés folyama alatt nem igen sokat untatta a házat; engedjék meg tehát, hogy rhapsodice [csapongva] bár, kissé hosszasan szóljon. Ha azon óriási eseményeket tekint, melyek pár nap alatt többet fejtettek ki, mint századokig tartó hangyamunka véghez vihette volna, érzi szükségét, hogy constatirozni [megállapítani] kell a főpontokat. Főteendőnek véli, hogy mielőbb szétszoljunk; s hogy mindentől a mi reactiót idézhet elő, ovakodjunk. Miként valamely nagy csatában nem lehet kicsinységekkel bibelődni, úgy ez országgyűlésnek is csak a legfőbb pontokra kell szorítkozni, mert minél többet tesz ezen országgyűlés, annál több érdeket sért, s annál több reactiót támaszt a dolgok új rende ellen. Mostanában semmi sem hatotta annyira keresztül belsejét, mint Pest érdemes követének tegnapi beszéde;¹⁹⁷ ő is azt hiszi, hogy ha a municipiumokat [megyét] elvesztjük, elvesztjük azon fő garantiát, melyre zivataros időben támaszkodni lehet. Ismeri a megyei rendszer hiányait, de azt véli, hogy azt a felelős miniszteriummal kombinálni nem lesz quadratura circuli [a kör négyszögesítése=lehetetlen]. Akarja hát, hogy a municipiumok fenmaradjanak; ha azonban oly szerkezetbe öntetnének, mint a törvényjavaslatban ajánlatik, az teljes mozdulatlanságba

¹⁹⁶ Gróf Széchenyi István beszédei. Összegejtötte: Zichy Antal. Budapest, 1887, Athenaeum. 572–576.

¹⁹⁷ Kossuthnak a megyéket védő beszédére utal.

döntené az országot. Magyarországon, különösen Pesten, mely e pillanatban kormányoz (?!), két nagy rugó uralkodik most: a méltányosság és a szebb érzés. Ha nézzük Pestet, s látjuk, hogy ott minden fegyver és rendőrség nélkül rend van, s a tömegek békesen szétoszlanak és keressük, ki parancsol a tömegeknek? úgy találjuk, hogy csupán azon méltányosság érzete, melyet azon tapasztalás ébresztett, miszerint a nagylelkű magyar nemesség önként a jogok sánczaiba bocsátá a népet. De valljon méltányos lesz-e, ha most a nemesség eddig gyakorolt jogaiból, de facto [tettleg], kirekesztetik? és kivihető lesz-e? Némely megyékben igen; de másoknak nem. Bármilyen kíváncsi tehát a megyék átalakítása, most nincs annak ideje. Legjobb volna a dolgot a véletlenre bízni. Hadd maradjon meg ideiglenesen azon amabilis confusio [kedélyes zűrzavar], melyben mégis oly sokan biznak; remélni lehet, hogy a nemesség ezentúl megvesztegetés nélkül is talál ingert a gyűlésekre bejárni. – Ha óhajtjuk, hogy mielőbb eloszolhassunk s a felelős miniszteriumnak tért nyithassunk, hogy kifejtendő aktivitása által a megnyert csata gyümölcseit biztosíthassa a nemzetnek, szükség elkerülni mindent, mi a főrendeknél s a kormánynál nehézségre talál. – Mondatott, hogy a mostani megyerendszer mellett a miniszterium keveset fog tehetni; de a jövő országgyűlésig úgysem tehet igen sokat, s ki azt hiszi, hogy ez a recsegő magyar clepsydra [vízióra] rögtön tökéletes machinává változik, hogy a feudalismus mocsáraiból, a provinciális [elmaradott] alacsonyyságból egyszerre rögtön áldozatok nélkül kiszabadulunk és nagy nemzetté válunk, az nagyon csalatkozik. Sokakban ellenszenv lakik, sokaknak leesett az álla a dolgok jelen újabb rendére. Szólónak eszébe jut a veszprémi szabó, ki házat építtetvén, erre minden pénzét elköltötte, s aztán megállván az új ház előtt, így szólott:

Ein Hausherr zu sein ist eine grosse Lust,
Ich armer Teufel hab' aber nicht gewusst,
Dass es so viel kust.¹⁹⁸ (Nagy nevetés.)

¹⁹⁸ A rímbe szedett sorok jelentése: Háztulajdonosnak lenni nagy élvezet.

Az mit az amábilis confusio [kedélyes zűrzavar] elront, a miniszterium személyisége üsse helyre. Az új országgyűlés néhány hónap múlva összejö: rendelkezék majd az gyökere-sen. Addig a nemességet nem kellene megsértenünk. Később-
ben majd maga is átlátja, hogy kényelmesb magát képviseltetni, mint személyesen megjelenni, s munkáját, házát elhagyni. Még egyszer mondja, hogy elég, ha a miniszterium csak a rendet s közbátorságot képes lesz fentartani az országban, s csodákat tenni semmi esetre sem fog: ünnepelni fogunk, quantum satis [amennyi elegendő], „ob der neuen Freiheit” [az újonnan elnyert szabadság fölött]; de dolgozni, – nem anynyit. Most még minden ember lelkesülve van az ifjú szabadságért, de ha majd az érdekek összezsaptak, mire az új bor megérlik, kifejlenek a rosszabb érzelmek is, stb. Most tehát nem kellene sokfelé kapkodni, s oly dolgokkal bibelődni, mint például az örökös főispánok sebeinek kötözgetése, miként Somogy megye tesz, – hanem mint nagy csatákban a főszempontokat tartani szem előtt, a positio kulcsát tartani kezünkben. Fő dolog, hogy legyen munka, s legyen mit enni. – Másik fontos ok, mely miatt a nemességet nem kell kirekeszteni, a magyar nemzetiség. Azt mondják, a nemzetiséggel most már nem kell annyit törődni, mert a közös szabadság összeforraszt bennünket. De ha a szláv is, a német is ugyanazt mondja, és mi kevesebb számmal vagyunk: végre ki fogja egymást felolvasztani? A hat millio magyar a hatvan millio szlávot, vagy megfordítva? – Szóló egykori akadémiai beszéde miatt sokat gyanúsított, de bármi paradoxnak lássék is, nyíltan kimondja, hogy előtte a magyarság kifejtése annyira legfőbb dolog, hogy a nélkül neki szabadság, alkotmány, felelős miniszterium sem kell, mert a nem szabad nép egy kulcsfordítással szabad lehet, alkotmányt csinálni könnyű; de a nemzet, ha nemzetiségét veszti, egyenesen annihiláltatik [megsemmisítettik], s a szellem öletik meg, habár a test megmarad is. – Szóló már öreg ember, kinek gyomra roszul emészt, s csak abban találja örömét, hogy rokonai, vérei, magyar faja virá-

zet, / Ám én szegény ördög soha nem tudtam, / Hogy ilyen sokba kerül.

gozzanak. Inkább börtönben ülne, csak nemzete éljen, s ő ezen tudalmat bírhasza, – természetesen úgy értve, hogy más nemzetiségek se nyomassanak el. A nemzetiség pedig, mint hajdan, úgy most is, a nemességben koncentrálattik; ki volna tehát, ki e nemességet, mely nemesen feláldozá mindenét, ki akarná zárni jogaiból? Ő fenn akarja tartani a nemességet, a megyéket, s nem akarja összekeverni a vért a lymphával [nyirokkal]. Mint a közlekedési ügy elnöke, megvallja, a hámban szeretne veszni, de szeretné tudni, hogy ha a megyék nem lesznek e transzennális epochában [átmeneti időszakban], kikkel s mivel dolgozunk? Ő akkor egészen elcsüggedne. Pedig dolgoztatni kell, mert sok ember elvesztette kenyerét. „Panem et circenses”¹⁹⁹ a népnek; különben csupa ünneplés miatt vész el, mint mesében a prücsök.

Ismétli uj variációkban előbbi eszméit, hogy a megyék most egyelőre a sorsra, a véletlenre bizassanak. Itt a nemesség, másutt a nép fog tulsulyt gyakorolni, mindegy, nem kell bele avatkozni; ha a nép itt-ott kellőleg képviselve nem lesz, most már a levegőben fekszik azon pondus [erő, súly], azon közérzelem, hogy bizonyos megtörtént dolgokat nem lehet a régi kerékvágásba többé visszavinni. Könnyű azt mondani, hogy minden ember egyenlő; de valóban nincs nagyobb privilegium-osztogató mint az uristen, mert egyik teremtese beteg, másik egészséges s jó gyomra, egyik szorgalmas, másik tunya, egyik okos, másik bolond, stb. A suffrage universel [általános választójog] hát csak álom, s most mikor az egész világ lángban van, szalmaviszonyainkra annyival inkább veszedelmes stb. Szóló még ma szeretne Pestre menni. Most mindenki állja helyét, ez a főszükség. Mert olyan marengói-féle nagy ütközetből²⁰⁰ lehet tartani, miszerint három napig diadalmasan verjük az ellenséget s a negyedik napon mégis mi veretünk meg. Néhány nap alatt annyira megmozgattunk minden követ, hogy semmi sem maradt régi helyén; legalább a municipiumot ne mozgassuk egy ideig. Vagy semmi pro-

¹⁹⁹ Kenyeret és cirkuszi játékot. Latin szállóige. A római szegények számára a császárkorban gabonát és ingyen látványosságot kellett biztosítani.

²⁰⁰ 1800. június 14-én Napóleon Bonaparte tábornok győzelme a Habsburg Birodalom felett.

visiót [intézkedést] e részben, vagy csak azt, hogy a községek küldjenek képviselőket szabad discretio [megítélés] szerint. „Mundus se expediet.”²⁰¹

2.

A kérdés csak az: most történjék-e e változtatás? – Oly időket élünk, midőn mindennek tetszeni lehetetlen. S kivált a felelős ministerium Scylla és Charybdis²⁰² közt van; de ez őt nem tántorítja. Nem szeretné szavazással dönteni el a kérdést, nem azért, hogy denunciáltatástól [fenyegetéstől], veszélytől félne, mert ennek férfiasan elibe tud állani; hanem azért, mert miként már egyszer monda, örül a méltányosság és szebb érzelmek uralkodásának, s ezekkel ellenkezőnek talál-ná, ha a városok megadott szavazati jogukat először is arra használnák, hogy a nemességet kirekesszék. A nemesség idő-vel maga is be fogja látni, hogy kényelmesb dolog magát képviseltetni; de ne nyuljunk ehhez most, hadd rendelkezék minden megye, a hogy neki tetszik. Ha azt mondanók is, hogy nem szabad gyűlést tartani, mégis tartának, valamint nemzetőrséget már alakítottak. Az amábilis confusiót [kedélyes zűrzavart] ő sem akarja mindenkorra fentartani, de még-is jobb szereti, ha a confusio amábilis, mint ha ennek ellen-kezője lesz, a mi pedig be fog következni, ha a nemesség most egyszerre kizáratik. A felelősséget ő úgy érti, hogy felelős lesz, a mennyire lehet, s tesz, a mit tehet; ha méltányoltatik, köszöni, ha büntettedik, emberül tűri. Véleménye hát még most is az, hogy míg a megye tüzetesen át nem alakíttatik, maradjon in statu quo [jelenlegi állapotban], s a községek küldjenek a gyűlésekre tetszés szerinti képviselőket. Várjunk egy kicsit az eseményektől, melyek ekkorig is annyi szeren-csével szolgáltak.

²⁰¹ A világ megtalálja a kiutat, magától elrendeződik. Latin mondás.

²⁰² A görög mitológiában a hajósokat fenyegető, egy keskeny tengerszo-ros két oldalán élő két tengeri szörny. Átvitt értelemben, több irány-ból érkező fenyegetés, veszély.

23.
Hunfalvy Pál: Politica, 1848²⁰³

Isten ments meg a zavart, félszeg fogalmaktól és a magát csalhat[at]lannak kiadó politicától!

Bizonyos emberek fészkelődnek, hogy miért nem nyilatkoztatja ki az országgyűlés Magyarországnak *függetlenségét*; hadd tudjuk, úgy mondanak, miért áldozunk, és kinek dolgozunk?

Ezen emberek martius utániak, de a martiusi és aprilisi alkotmány változásait épen nem értik.

Miért nem nyilatkoztatja ki az országgyűlés honunk függetlenségét? Azért nem, mert az mindig független volt *jog szerint*, s lett azzá *tényleg* az utósó törvények által.

Szavakban nincs haladás; a dolog lényege pedig a viszonyok által takartathatik. Volt-e Anglia független az 1649ki változás²⁰⁴ előtt? Mennyiben királyával együtt más idegen országnak fenségét²⁰⁵ nem uralta, *annyiban* független volt; de mennyiben királya isteninek vélt jogát az országtól függőnek nem akarta elismerni (jóllehet csak elméletben volt ilyen az ő hatalma, mert valóságban bizony felette csekély vala, s az angol forradalom kitört már, midőn némikép az elmélethez képest akarák a hatalmat idomítani), *annyiban* nem volt független. *Tudniillik, egész Európában a magánybir-*

²⁰³ Kossuth *Hírlapja*, 120. sz. (1848. november 17.) 527. Hunfalvy Pál (1810–1891) jogtudós, nyelvész, publicista, a szepesszombati kerületet képviselte a népképviselői országgyűlésen.

²⁰⁴ Győzött az 1640-ben kirobbant angol forradalom, I. Károly királyt (1625–1649) elítélték és kivégezték, Anglia jogilag köztársaság lett.

²⁰⁵ A cikkben szuverenitás, főhatalom értelemben.

toki jogból származott fejedelmi teljhatalom függővé tette az államot; ezen függés megszűnt, mielőtt az alkotmány a lényeges felséget az államra, a felség egyedi képviselőségét pedig a fejedelemsre ruházta.

Volt-e Magyarország független az 1848-ki változás előtt? Mennyiben királyával együtt más idegen országnak fenségét nem uralta, *annyiban* független volt. Pedig valóban nem uralt külföldi fenséget: – a német császárság a tizenegyedik századbeli követeléseivel együtt még 1527 előtt sírba szállott; a római püspöki szék is rég elfeledte, a mire tán egyszer vágyott; s a félhold fénye kialudt: – tehát királyával együtt független volt. Sőt királyaink soha nem is léptek fel olyan igénynyel, mintha isteni jogból birnák Magyarországot; nálunk a kölcsönös szerződésnek emlékezete az ország és választott, később örökös királyai között I. Leopold hosszú rögzös országlása idejében sem mult ki, annál kevesebbé törölhetette azt el II. József²⁰⁶ önkényes uralkodása. Tehát ezen tekintetben Magyarország az utósó három század alatt függetlenebb vala, mint Anglia 1649, és Franciaország 1789 előtt.

Mégis, Magyarország érdekei alá voltak rendelve az úgynevezett örökös tartományok érdekeinek, s így jogszerinti függetlensége tényleg csak ámitás vala. Ez igaz; a dolog lényege a viszonyok által takartatott el, s ezen viszonyokról az 1848-ki törvénynek III, IV, V, VII, és XXII. cikkei tettek, az utósó mintegy súlyt adván az előbbi négy cikkhez. Avagy mi mást jelent „*a független magyar felelős ministerium*”, „*az országgyűlés évenkénti ülései*”, és „*a népképviselőlet alapján választott országgyűlési követek*” iránti törvény? Nemde nevetséges volna Magyarországnak függetlenségét kinyilatkoztatni, mikor azt senki kétségbe nem vonhatja, s az egész ország fegyvert fog, mert némelly gazember *merészkedik*, arról kételkedni? De lehetetlen is azt tennünk, ha nem akarjuk az 1848-ki törvényeket *érvénytelenek*nek kiáltani ki, mit pedig, azt hiszem, józan ember, ki már martius előtt is gondolkodott, nem akarhat. Ezen 1848-ki törvények nagy bás-

²⁰⁶ I. Lipót (1657–1705) és II. József (1780–1790) magyar királyok.

tyánk; ezek 9 millió lelket nyertek meg hazánknak; ezeket eltagadnunk, annyi volna, mint *Simonich*²⁰⁷ hazugságát igazolni, ki octoberben küldetett a császártól azon, jogok s szabadságok kis részét kihirdetni a trencsényi és nyitrai népnek, melyeket a magyar országgyűlés királyával együtt már április 11-kén egészben, nem *egyoldalú kegyelem*, hanem *változhat[at]lan alaptörvény* gyanánt hirdetett ki.

És gondolják meg ezt is azok, kik bizonyára állami jogunkat, úgy a mint az utósó törvények által idomítottatott, nem ismerik, hogy *függetlenségünket kinyilatkoztatván*, nem volna egyéb, mint engedelmet kérni arra, hogy fegyvert foghas-sunk magunk védelmére. Mi bizony nem szorúlunk engedelem kérésre; fegyvert fogtunk, mert függetlenek voltunk, nem pedig azért, hogy még ezentúl lehessünk függetlenek. S e miatt is nem vagyunk ám *rebellisek*, akármint gondolkodik is a frankfurti ministerség, vagy az olmtüzi magasság (melly utósó legjobban tesz, ha semmit sem gondolkodik); úgyvan, nem vagyunk *rebellisek*, hanem azok, kik bennünket a népjog ellenére megtámadnak, mind, kivétel nélkül, *rablók*, s azért törvényen kívüliek. Veszthetünk: *de erőszak nem jog*, s a rablás nem jogi cím.

Ha az éjszak-amerikai feltámadók a mult században országok Angliától függetlenségét kinyilatkoztatták, szükségst tettek, mert ők *gyarmatai valának az anyaországnak*; ellenben, ha mi nyilatkoztatnók ki függetlenségünket, Windischgrätz²⁰⁸ büntető vesszejét megérdemelnők, kik nem átalottunk majd ezeréves multunkra szennyfoltot ejteni.

Nem tehetek róla, de nekem úgy látszik, olly világos a dolog, melyet előadtam, a nélkül, hogy ki kellett volna gondolnom, hogy csak az, ki szók után jár, s ki a viszonyokat nézni sem akarja, beszélhet a függetlenség kinyilatkoztatásának szükségéről.

²⁰⁷ Balthazar Simunich (1785–1861), császári altábornagy, 1848 októberében egy ötezer fős különítmény élén betört Észak-Magyarországra.

²⁰⁸ Alfred zu Windisch-Grätz herceg (1787–1862), tábornagy, az 1848 őszen Magyarországra támadó császári hadsereg főparancsnoka.

Vagy különben nem tudjátok, miért áldoztok és kinek dolgoztok? Látjátok, jó uraim, a földön az eszme küllétekben nyilvánul, s annyiban körülményektől nagyon is függ. A körülményeket pedig nem lehet elkuruzsolni, hanem okosan lehet haszonra fordítani, a midőn pedig ellenségesek, még nagyobb okosság kívántatik meg, hogy a legnagyobb erő-megfeszítés is kárba ne vesszen. Mi vagyunk olyan körülmények között. Mindgyájan áldozunk hazánk függetlenségeért, és dolgozunk, hogy megőrizzük: de mivel tőle sok tartomány külső viszonyai feltételeztetnek, azért okosan kell dolgoznunk, és felette sokat áldoznunk. – Országnak léte olyasmi, melly, valamint egyfelől a legnagyobb és legbecsebb küllét, úgy legnehezebben szilárdítatik meg, ha egyszer elgyengült. S higyétek el, kik oly bátran beszélnek politikát, könnyebb ártani, mint jót tenni.

Birtuk és birjuk az országos függetlenség eszméjét; azt most az 1848. törvények alapján is szilárdítani kell, különben, bár függetlenségi nyilatkozványokkal Pestnek minden utcáit beragasztanók is, füstbe megy. De még akkor sem szabadna, nem tudom, mi nyilatkozással, kétségessé tennünk. A jog fogalom, s a fogalom helytelen felfogás által bizonytalanná válik; azért óvakodnunk kell a helytelen felfogástól.

Külföldi hírlapok is emlegették már a függetlenségi nyilatkoztatást. Ezen, két okból nem ütközöm meg. A hírlapokba *több irogató, mint gondolkodó dolgozik*, azokban tehát lehető sokfélét találunk. Ez eddigelé a hírlapirodalomnak, az egyetemiség megszólalásának, legnagyobb gyengéje. Azután a külföld többnyire oly nagyon nem ismeri állapotunkat, hogy a legviszásabbat is bizvást állítja rólunk. De nekünk nem szabad szinte oly tudatlanságból írunk, mint a külföld ír.

Végre, azt se gondolja senki, mintha a külföldi hatalmaságok mindaddig felséges országnak nem fognának elismereni, míg ilyen vagy olyan nyilatkoztatást nem tesznek. A külpolitica eddig a legönzőbb; s míg a fejedelmek családi viszonyainak szálain jár, mindaddig csak az erős elvitáztatlan valóság tűnik szemébe. Ha azokat, kik most függetlenségünket kétségbe vonni, s bennünket rebelliseknek tartani

méltóztatnak, mint *rablókat* Európa szeme láttára meg birjuk példásan büntetni, ha Windischgrätz és Radeczky és Miklós²⁰⁹ czár hadait összetörhetjük, akkor a leghitelesebb nyilatkozványokat hirdetjük ki, s akkor majd minket kérnek frigyre: ha ellenben, – mit isten ne engedjen, – azok találnának megtörni, akkor minden nyilatkoztatás, mellyet tán előrebocsátottunk, semmit sem használ; sőt, ha illyennel legszentebb jogunk fogalmát erőtlenítettük volna, a szerencsétlenséget még esztelenséggel tetézzük.

²⁰⁹ Joseph Wenzel Radetzky gróf (1766–1858), császári tábornagy, az 1848-as és 1849-es itáliai hadműveletek irányítója. I. Miklós orosz cár (1825–1855).

Halász Boldizsár indítványa a Honvédelmi Bizottmány kormányvá alakítására, 1849 (részlet)²¹⁰

Mint indítványozónak meg fog a tisztelt ház engedni, hogy indítványom indokait némileg megújítsam.²¹¹ Az indítványt elméleti és gyakorlati szempontból lehet felvenni. Mi az elméletit illeti: a status-tannak egyik alapelve az, hogy az országgló hatalmakat, nevezetesen a törvényhozást és végrehajtást nem szabad összezavarni a nélkül, hogy az alkotmányos szabadság veszélyeztetve lenne. Tudjuk, nálunk a törvényhozái hatalmat az országgyűlés, a végrehajtást a honvédi bizottmány gyakorolja: vannak azonban némellyek, még kormánytagok is, kik azt mondják, hogy maga az országgyűlés kormányoz, és minthogy annak kifolyása a honvédi bizottmány, mintha azzal egy volna, és nem volna külön kormány. Ezen elvből indulva ki, tettem az indítványt, és én veszedelmes dolognak tartanám statustanilag, ha valaki azt hinné, hogy Magyarországlban a törvényhozás és kormányzat össze van keverve. Ugyan ezen statustannak másik elve az, hogy alkotmányos országlot csak felelős kormány által lehet jól kormányozni. Más okom volt indítványom tételére az, mert vannak kik azt hiszik, hogy ha van is felelős kormány, de a

²¹⁰ *Közlöny*, 40. sz. (1849. február 28.) 137–138. Halász Boldizsár (1806–1882) a dabasi kerület képviselője.

²¹¹ Halász 1849. február 8-án tett ismételt indítványt arra, hogy az Országos Honvédelmi Bizottmány parlamentáris kormányvá alakuljon át. Indítványát a képviselők február 16-án zárt ülésben tárgyalták, majd február 26-án nyilvános ülésen is szóba került. Ekkor mondta el itt közölt beszédét, de hiába, mert a Ház a kérdést levette napirendről.

collegialis kormányzat természete miatt a felelősség annyira el van osztva, és utoljára annyira reducálva csak nem a semmiségig, hogy egyik a másikért tartozván felelni, senki nem felelős, sőt azon collegialis kormányzatban lehetséges felelősség is a képviselőház köpönyege alá bújik. Nem tekintve a kormány egyéneire, elvből úgy győződtem meg, hogy az olyan collegialis kormányzat békés időben sem volna kielégítő, annyival inkább jelen veszedelmes percze közt a hazának, midőn sokszor alig van egy két pillanatnyi idő, tanácskozássra, hanem rögtön tennünk kell. Ezek elvileg felvett okai indítványomnak; de vannak gyakorlati szempontból eredett okaim is. Hiszem és vallom, hogy a felelősség a kormányban magában elélyt fejt ki, a népben bizodalmat, és ezen bizodalomból származik az önkéntes s pontos teljesítése a kormány rendeleteinek. Már most lássuk, a kormányban mikép származnék azon erény. Úgy, hogy a felelősség eszméye [sic.], s a szoros köteleesség érzete némileg jogot ad, mert a köteleesség és jog mindig viszonyban áll egymással. Ha a kormány tudja, hogy felelős, van joga tenni is, és attól, ki alája rendelve van, pontosságot követelhet. Az atyának honnan származik gyermekei feletti joga? onnan, mert kötelessége, hogy őket a haza jó polgáraivá nevelje. A fejedelmeknek népeik feletti jogai is azon köteleességből erednének, hogy őket boldogokká tenni kötelesek. De fájdalom, hogy ők e köteleiséget nem ismerik, csak jogaikat, és midőn a nép alkotmányos szabadságát követeli, mint a boldogság egyedüli alapját, akkor azt mondják, nektek jogaitok nincsenek, meg van a ti köteleességetek engedelmeskedni, különben karddal fogjuk hátatokra írni a jogot. Már most a népben, miért származik bizodalom a felelős kormány irányában? azért, mert általában a nép nem igen szokott nagy politikai bölcsességgel bírni, hanem annyit mégis átlát, hogy a kormányra csak tudományos, művelt férfiak jöhetnek, és ha azt is tudja, hogy azok felelősök, tovább nem okoskodik, hanem azt mondja, hogy egy okos és felelős ember nem adhat ki olly rendeletet, mellyből veszedelem háromlójék a hazára, mert akkor felelősségénél fogva, magának is kárt okozna. Innen származik a bizodalom, és a hol bizodalom van, ott van a pontosság, engedelmesség, és a kor-

mány rendeleteinek szíves teljesítése. Példa erre az, midőn az ellenség elfoglal valamely helységet, és abból lábát kivonja, azonnal megszűnik az engedelmesség, mert ott az engedelmességnek alapja a szurony, a félelem; és miután a felelőség eszméje [sic.] a kormányban elért, a népben bizodalmat gerjeszt, az volt gyakorlati szempontból felvett alapja indítványomnak. Itt berekeszteném indoklásaimat, de miután, e ház nyilvános ülésében némely észrevételek tétettek indítványom ellen: bocsássanak meg a tisztelt képviselők, hogy azokra kiterjesszem figyelmemet. Hallottuk azt, hogy most nincs más politica, mint megmenteni a hazát, és nem tenni semmi változtatást a kormányban. Igazság, hogy nincs más politica, mint megmenteni a hazát, mert a kinek más politikája volna, hazaáruló és azt fel kellene magasztalni [nyilvánvaló elírás]; de, hogy miként mentsük meg a hazát, az eszközök meg választásában lehet véleménykülönbség; nézetem szerint, első eszköz a haza megmentésére egy olly kormány, mellyben egység legyen; másodszor, legyen, ki számon kérhesse a kormánytól tettét, ez az országgyűlés. Azért tettem tehát indítványomat, mert össze vannak keverve az országgló hatalmak, pedig az országgyűlésnek én egyéb kötelességét nem tudom, mint számon kérni a kormánytól, a mit tesz, és hogy azon eszmezavar, hogy t[udni]. i[llik]. az országgyűlés a kormánnyal össze van keverve, megszűnjék, akartam, hogy legyen tisztán független és felelős kormány, mint feltétlen eszköze a haza megmentésének. Némellyek azt hiszik, hogy úgy mentjük meg a hazát, ha nem teszünk semmit, mi véleménykülönbséget okozhat [...] Ha valaki azt hiszi, hogy kormányunk mostani alakjában hagyásával nem lehet megmenteni a hazát, és indítványt tesz annak rendszeresítésére, az inkább akarja biztosítani a haza megmentését, mint ki azt mondja, ne tegyünk semmit. Azt is mondják, semmi olyast nem kell felhozni, mi véleménykülönbséget idéz elő, hiszen nincs olly csekély fontosságú tárgy a világon, melly iránt véleménykülönbség és pártok ne keletkezhessenek. Nem áll az, hogy ne tegyünk semmit, mi vita tárgya lehetne, mert úgy e házban semmit tanácskozás tárgyaúl kitűzni nem lehetne, nem áll talán az ellenvetés az indítványra nézve, de nem áll

elvileg sem, mert szeretném azon embert látni, ki Magyarorszáiban az indítvány elvét, a felelősséget meg akarná támadni, ezt nem is teszi senki, hanem azt mondják, hogy most nincs ideje, hanem majd máskor, a mint szokták hajdan mondani, hogy a népnek ne adjuk meg jogait most, hanem akkor, midőn megérett azokra, holott annak ideje mindenkor jelen van, a nép mindenkor érett jogai gyakorlatára. Nekünk képviselőinknek kötelességünk, olly kormányt alakítani, melly Magyarország megmentése nagy kötelességének megfelelőhessen, és kérdem, mi lehet indítványomban az, mi pártokat idézhetne elő? Az elv nem, tehát a személy? Ugyan van-e olly személy Magyarorszáiban, ki magánérdekét ne tenné a haza érdeke után? Itt elvről van szó, vegyük gyakorlati szempontból, ha például elfogadtatnék indítványom, mi következnek belőle? A kormány elnöke szép csendesen, minden láрма nélkül, vagy megtartaná azon egyéneket, kik most a kormányban vannak, s azt mondaná, van homogeneitas [egység] a kormányban, nem kell változtatást tenni, és megmarad a kormány, de ha változás történnék, nem tartatnának meg a mostani egyének, mert ha valaha, hazánkknak mostani perczei kívánják, hogy a kormányban homogeneitas és egyesített erő legyen, és senki ne takarózzék az országgyűléssel, hanem legyen kijelelve minden tárgyra az egyén, hogy mondhasza az országgyűlés: ezt te tetted, felelj róla. Hírek után halljuk Eszék várának feladását és gyalázatos elárulását, ha valakit feleletre kívánunk vonni, például a hadügyministert, az azt mondja, az igaz, hadügyministernek írom magamat, hanem bizony mi a honvédelmi bizottmányban együtt működünk, s így egyik is, másik is Péterről Pálra hárítja a felelősséget, és utoljára igen bajos a felelősséget, mint az elvileg állana, gyakorlatba venni. Annál fogva, miután meggyőződtem arról, hogy egy collegialis kormány nem egyébre való, mint kísérletre békeességes időben, de most, az által Magyarországot megmenteni akarni meg vagyok győződve, az nem egyéb erőltetésnél. [...]

*Irányi Dániel.*²¹³ [...] Jogosság szempontjából úgy hiszem, nem [lehet megtámadni a napirenden lévő indítványt]; mert bár az összes nép összpontosítja magában a souverainitást, mégis, miután mi a népnek választottai, küldöttei vagyunk, mi vagyunk most a souverain hatalom; azonban senki egyes a souverainitással magát felruházottnak nem tarthatja, hanem csak összességben vagyunk souverain; a souverain hatalomnak pedig joga van egyes tagjai felett is határozni. A képviselői tisztt, a mint egy részről fényes és magasztos jog: úgy más részről kötelesség is, mellytől nem dispensálhatja [mentheti fel] magát senki sem, ha egyszer elvállalta; vannak azonban – ámbár korántsem olly számosan, mint talán gondoltuk volna –, de vannak olly hűtlen fiai e hazá-

²¹² *Közlöny*, 41. sz. (1849. március 1.) 142–143. Madarász József (1814–1915) a sárkeresztúri kerület képviselője 1849. január 22-én indítványozta, hogy a Ház elnöke a Debrecenben meg nem jelent képviselőket írja össze, és a távollévőket aszerint csoportosítsa, hogy engedéllyel vagy kormány megbízás miatt, illetve anélkül maradtak-e el. Utóbbiaknak tizennégy nap határidőt hagyott a megjelenésre. Január 26-án már azt kezdeményezte, hogy ha az engedély és kormány megbízás hiányában távollévők február 10-ig nem jelennek meg, tekintsék lemondottaknak, és helyükre válasszanak új képviselőket. Február 8-án sürgette indítványa tárgyalását, ami vitát váltott ki a képviselők közt, s a kérdést február 26-ig elhalasztották. Február 27-én Irányi Dániel módosító indítványt nyújtott be, az ehhez kapcsolódó parlamenti vitából közlünk részleteket.

²¹³ Irányi Dániel (1822–1892) Pest-Lipótváros képviselője, kormánybiztos.

nak, vannak tisztokról megfélelkezett képviselők, kik nem átallozták eldobni magoktól a nép bizalmát, s átmenni az ellenséghez, vagy elég gyávák, az ellenségtől féltőkben, elmulasztani kötelességök teljesítését. A képviselőháznak tehát a mint joga van ezek iránt intézkedni; úgy más részt szükséges is, és itt az ideje, hogy intézkedjék. Tegnap megemlítetett, mikép Komárommegyében,²¹⁴ ha még nem történt is választás, de történendőben van; és említettett továbbá, hogy ha az újonnan választott képviselők meg fognának jelenni, valljon jogosan fognák-e elfoglalhatni helyeiket? Én azt mondom: jogosan; de, hogy minden keletkezhető vitának elejét vegyük, szükséges, hogy most intézkedjünk e tekintetben. Én tehát, részint ezen okból, részint pedig hogy a parlamentaris eljárást kellőleg megtartsuk, miszerint ne engedjük kisurranni kezeinkből azon hatalmat, azon jogot, mellynél fogva csak a képviselőház jelentheti ki valamelly követi széknak megüresültét, s csak a képviselőház felhívására szabad új követeket választani, ezen okoknál fogva mondom, vagyok bátor a szóba hozott indítványnak módosítását a ház elébe terjeszteni, melly módosítvány e képen szól: „1. §. Azon képviselő, ki a) engedelem nélkül távozott el; b) a nyert engedelmen túl távol maradt, s elmaradását nem igazolta; c) ki a mai napig Debreczenben meg nem jelent, s távolléte igazolva nincs, a képviselők sorából kitöröltetik, és az illető választó kerületek új választásra fognak utasíttatni. 2. §. Az elnökség a jegyzőkkel együtt az 1. §-ban elősorolt három categoriába eső képviselők névsorát elkészítvén, ezután, három napon keresztül, bizonyos előre kihirdetendő órákban összeülvén, a benyújtandó próbák szerint eljárni, és az eredményről a háznak jelentést fog tenni, tartozván a honv. bizottmány a kiküldetés folytán távol-

²¹⁴ A Debreczenben meg nem jelent, illetve az ellenséghez pártolt képviselők pótlására Puky Miklós (1806–1887) komáromi kormánybiztos utasítására a megye csallóközi és udvardi kerületében pótválasztásokat tartottak, ahol Thaly Zsigmondot és Csernátorny Cseh Lajost képviselőkké választották. A választási jegyzőkönyveket 1849. március 8-án közzétették a képviselőházzal, de a választások érvényességét a Ház később vitatta.

levő és tényleg működő képviselők neveit az elnökséggel haladéktalanul közölni.” Ez módosítványom, mit a tisztelt ház pártolásába ajánlok. (Több oldalról helyeslés.)

*Bezerédy István:*²¹⁵ [...] Ha jól értettem, előttem szólott érdemes képviselő úr indítványában az foglaltatik, hogy terjesztessék a ház elébe azon követek névsora, kik eddig Debreczenben meg nem jelentek, s be nem iratták magukat; mert kik innen engedelemmel távoztak el, azok a megjelentek közé sorozandók. Azok iránt kell tehát csak intézkedni, kik ide nem jöttek; s már ezekre nézve egyszerűen kimondani, hogy kitöröltetnek a képviselők sorából, nem tartom sem jogszerűnek, sem czélszerűnek; nem pedig azért, mert valakit meghallgatlanul teljesen elítélni nem lehet a nélkül, hogy veszedelemben ne esnének, mikép oly egyéneket is törölnénk ki, bélyegeznénk meg, s magunkat részvétüktől megfosztván, ellenségünké tennénk, kik erre elég okot nem adtak. De más részről átlátom azt is, hogy az országot most már oly állapotban hagyni nem lehet, hogy a jelen nem levő képviselők elmaradása miatt az ország képviselősége folyvást, csorbát szenvedjen; valamint ismét vigyáznunk kell arra is, hogy teljes épségben fentartsuk a háznak jussait, mellyekkel bírnia kell, s mellyeket a törvény csakugyan meg is ad, s mellyek nélkül önálló képviselő ház nem is létezhetik, hogy t[udni]. i[llik]. új követválasztások csak a ház rendelete folytán történjenek; ezeknél fogva, a jelen rendkívüli körülmények közt, midőn alig van az ország vidékeivel némi közlekedés, és ezért alig tudjuk, mikép áll az ország valamely része e vagy ama tekintetben, én azon egyetlen módot látom czélszerűnek, melly mind a két célnak megfelel, hogy t[udni]. i[llik]. sem ártatlanul valaki ne sujtassék, sem a háznak jogai fel ne áldoztassanak, s mindemellett is az ország képviselősége csorbát ne szenvedjen, s ezen mód az, ha a még mindeddig itt Debreczenben meg nem jelent képviselőkre nézve azt határozzuk, hogy az illető választó kerületeknek szabadság adatik, ha jónak látják, új követeket választhatni.

²¹⁵ Bezerédy István (1796–1856) a reformkori diétákon Tolna megye követe, tagja a népképviselői országgyűlésnek.

(Zaj.) Igen is, ha jónak látják; mert nem kívánok parancsot adatni a választásra, hanem csak szabadságot, minthogy teljes bizonyossággal, úgy, mint a képviselőháznak tudnia kell, nem tudhatjuk, ha valjon az egyik vagy másik követet nem felülmúlhatlan akadályok gátoltak-e megjelenhetésében; ellenben az illető kerületek ezt sokkal jobban tudhatják, s csak akkor fognak élni választási jogukkal, ha czélszerűnek fogják látni, ha pedig látják, hogy a követ felülmúlhatlan akadályok által van gátolva, akkor újat választani nem fognak: ezen indokoknál fogva kívánnám a ház határozatát az általam előadott értelemben megállapíttatni, mert így meg lesznek óva a háznak is jogai, és szükségtelenül ellenségeket sem csinálunk magunknak, s a dolgot rendben és mentve látnám. De ha tovább megyünk, ha meghallgatlanul sujtó ítéletet mondunk valakire: akkor úgy hiszem, nem azt tettük; mit képviselői állásunk kíván, s nem azon politikát követtük, mellynek köszönhetjük, hogy egy pár hét óta is 10-20 tagokkal szaporodott a ház száma, és mellynek követése mellett szaporodhatnék ezentúl is; ha pedig ellenben az általam előadott alapra fektetjük határozatunkat: akkor állásunknak is megfelelünk, sem ellenségeket nem szerzünk magunknak, sem a kétkedőket el nem zárjuk, és végre az ellenségtől is elvonjuk a módot, hogy ezen ürügy alatt nekünk árthasson.

*Tóth Lőrincz.*²¹⁶ Én az indítványt örömezt pártolom, s azon aggodalmakat, mellyeket Bezerédy követ társunk egyes helyekre vagy egyénekre felhozott, eloszlatva látom az indítvány utolsó pontja által, hol minden ollyas egyes esetek megvizsgálása a verificationalis [igazolól] választmányra bízatik, melly bizonyára teljes nyugalommal, higgadtsággal és lelkiismerettel fog eljárni. Egyébiránt én az indítványhoz még egy specialis toldalékot kívánnék adni. Én t[udni]. i[llek]. főképz azért látom az indítványt szükségesnek, mert választási esetek a képviselőház engedelmé nélkül már fordultak elő, és nem akarom, hogy olly tények, mellyek a legbecsüle-

²¹⁶ Tóth Lőrinc (1814–1903) jogtudós, 1847–48-ban Breznóbánya követe, majd Rév-Komárom képviselője, az igazságügyi minisztérium osztálytanácsosa.

tesebb hazafiúi szándékból eredtek, összeütközésbe jöjenek olly gyökeres elvekkkel, mellyeket szinte mellőzni a képviselőháznak soha nem szabad. Ugyanis Komárom megye hazafiúi érzelmű népe nagy és méltó indignatiót érzett azon renegat képviselők ellen, kik éppen a vész perczében, minek a férfiút szilárdságában csak edzeni kellene, hagyták el a hozzájuk bizalommal viseltetett nép ügyét, s megfélelkezve kötelességükről, itt nem jelentek meg; a miért Komárom népe azon választó kerületekben, mellyek ki vannak tisztítva az ellenségtől, millyenek a csallóközi és udvardi kerületek, a választást megrendelte. S ezen buzgalmat a kötelesség teljesítésben, e részvétet a közügy iránt a legméltányosabban kell nézetem szerint fogadni! de más részről át látom igen is, hogy vannak elvek is, mellyeket mellőzni a képviselőháznak soha sem szabad, s ezekhez a képviselőház souverainitásának, önállásának és méltósága fentartásának elve, melly abban áll, hogy valamint a képviselőház maga verificálja [igazolja] tagjait, úgy szinte csak a képviselőház mondhatja azt is, hogy valamelly követnek helye üres, s azért be kell tölteni. S éppen abban különbözik a nép képviseleti ház az egykori utasításokkal ellátott mandatáriusok táblájától, hogy azokat valamint egyes megyék választották és utasították, úgy vissza is hívhatták, s Péter helyett Pált ültethették a követi székbe, a mint az elámított kortesek akaratja rendelé; ellenben a népképviselők kerületeik által választatnak ugyan, de az egész nemzet számára tagjaivá olly souverain testületnek, melly maga felett bíróságot nem ismer. Nem akarom hosszasan fejtegetni, mi következhetnék, ha ezen elvektől egészen eltávoznánk, hanem röviden csak azt érintem, mikép megtörténhetnék, hogy a törvényhozói hatalomnak focusa megváltozván, a törvényes követek helyére törvényteleneket ültethetnének, vagy, hogy prokátoriasan [jogászian] fejezzem ki magamat, a képviselői jogokat császári királyi donáció [adomány] tárgyává tennők ki akkor, mikor azon jogoknak törvényes tulajdonosai sem defectusba [magszakadásba], sem hűtlenségbe nem estek. Nem akarom, mondom ezeket hosszasan fejtegetni; hanem szükségesnek látom, hogy a tényeket, mellyek e részben előfordulnak, összhangzásba

hozzuk az elvekkel, s azért az indítványt fogadjuk el. S mint-hogy különösen Komáromban az eset előfordult, (Felszólalások: Az privát dolog, a ház nem tudja hivatalosan!) tehát addig, míg ez megtörténnék, méltóztassanak Komárommegye csallóközi és udvardi kerületének a választást megparancsolni.

*Kovács Lajos:*²¹⁷ Az indítvány érdeméhez jelenleg szólni nem akarok, mert már eddigi tárgyalása alatt is sokkal fontosabb kérdések merültek fel, hogysem azok felett most rögtön határozhatnánk. (Zaj.) Jól említette Tóth Lőrincz azt, hogy a képviselőház meg nem engedheti, mikép a küldők maguk önkénye szerint változtathassák a követeket; de méltóztassanak meggondolni azt is, hogy képviselői önállásunk csak úgy van a törvények szerint biztosítva, ha az egyes képviselőnek állása a háznak többségétől függővé nem tétetik. S ez sokkal fontosabb s nehezebb megoldású kérdés, hogy sem, legalább én részemről, most röviden az indítvánnyal együtt elhatároztatni akarnám; azért kívánnám, méltóztassanak elhatározni, hogy a módosítvány, melly részletesb s fontosabb is mint az indítvány maga, nyomattassék ki, s tárgyalassék azután részletesen. (Zaj.)

*Nyári Pál:*²¹⁸ Igen sokat beszéltünk és beszélünk a politikáról. Annyi mindenesetre áll, hogy azt nem a táblabírák találták fel. Azt akarom ezzel mondani, hogy a politica a statuséletnek azon normája, mellyet nem írnak könyvbe, mellyet nem könyvből tanulnak meg az emberek, hanem mindig a pillanat szükségéből és felfogásából; ez egy receptibilitást [fogékonyságot] feltételez azokban, kik a politikával foglalkoznak; s valljuk meg, nem nagy mértékben bírnak ezen receptibilitással, mert különben illy indítvánnyal nem állanánk elő. [...] Ha politikai szempontból vesszük fel a kérdést, a nemzetek életében a legnevezetesebb erő kifejtés az,

²¹⁷ Kovács Lajos (1812–1890) Szatmár megye diétai követe, Széchenyi István munkatársa, a népképviselői országgyűlésen Nagybánya képviselője, Széchenyi lemondása után ő irányította a közlekedési és közmunkaügyi minisztériumot.

²¹⁸ Nyári Pál (1805–1871) Pest megye alispánja, majd a ráckevei kerület képviselője, az Országos Honvédelmi Bizottmány tagja.

midőn arra jutnak, hogy képviseleti rendszerrel bírnak; ez olly „noli me tangere”²¹⁹ szentség, hogy valamint a királyoknak sérthetetlensége állíttatik, úgy a képviseleti rendszer magasztosságánál fogva a képviselőház szentsége, szükséges, hogy valóság legyen. És kérdem, valóság-e azon szentsége a képviselő háznak, ha önök magok rontják azt meg, ha magok tulajdonítanak magoknak jogot, melly soha egyetlen egy politicusnak eszébe nem jutott, hogy t[udni]. i[llick]. a képviselőház hozzon határozatokat tekintélyének, szentségének, sérthetetlenségének megrontására. Azt hiszem, ebben mindnyájan egyetértünk. (Felkiáltások: de hogy értünk.) El hiszem, azt is tudom, kik nem értenek egyet. (Zaj.) Úgy remélem, hogy, a ki tudja, mi a képviseleti rendszer? ezt nem fogja tagadni, mert különben azt is fogná tagadni, hogy kétszer kettő négy. Hanem hol távoznak el a vélemények? ha olly esetek jönek elő, midőn valaki a képviselők közül engedelem nélkül az országgyűlés helyére el nem jó. Itt a politicának azon iránytűjét kell követni, mellynek szinte olly fontos azon része, mellyben nem beszélnek, vagy keveset beszélnek, sőt talán fontosabb, mint az, mellyben nagyon sokat beszélnek, és igen sokat kívánnak határozni. Ez a régi táblabírói világból való, mikor hozzá szoktunk, hogy minden közgyűlésen ezer egynehány számból álló határozatok voltak; de azért mi tisztviselők megfeleltünk kötelességünknek. – A politicában bizonyos tapintatnak kell lenni, s a ki azzal nem bír, engedjenek meg önök, ha én azt az egész világ előtt kontárnak tartom; azon tapintat mutatja meg azt, mit kelljen tenni? – Meglehet, hogy hibázok most is. Én tapintatnak azt tartom ám: hogy a képviselőház azokat, kiket az illető kerületek az itt meg nem jelent követek helyébe választott[ak], elfogadná, s nem szólana semmit. (Helyes.) Ha törvényileg akarnánk az okokat fejtegetni, ezeket is tudnék felhozni azért is, mert a törvény a képviselő házra azt nem bízta, hogy innen valakit kirekesszen, hanem azt rá bízta, hogy ha valaki ide akar jöni, elfogadhassa, vagy nem? A kép-

²¹⁹ Ne nyúlj hozzám, ne érints engem! Bibliai eredetű szólás (János 20:17).

viselőház Europa közvéleménye előtt lesz felelős, ha olly határozatot hoz, melly által valakit a házból kilök. Meglehet, hogy többsége lesz az indítványnak; és mi fog történni akkor ezen emberekkel? hátha azon emberek nem mind félelemből, nem mind rosszaságból nem jöttek el? s így örökre meglesznek bélyegezve; [...] Én azt hiszem, vannak igen is azok közt, kik meg nem jelentek, olyanok, kik megérdemlik a büntetést; de ekkor kérдем önöktől, azt hiszik? hogy lehet nagyobb büntetés, mint a közvéleménynek büntetése; hiszik önök? hogy köt bennünket más, mint az erkölcsi kötelezettség? tehát ezen erkölcsi kötelezettség megszegésénél lehet e nagyobb büntetés, mint egy országnak átka? Hiszen önöknek nincs hatalmukban azokra, kik a nemzetet illy nagyobb mértékben megsértették, olly nagy büntetést szabni, mint a köz vélemény büntetése; minek nyúlnak önök elébe a közvéleménynek? önök sokkal kisebbek, mintsem hogy itt a közvéleményen fölül cselekedhetnének. (Visszatetszés.) Azt gondolom, hogy a házat meg nem sértettem; nem szeretném, ha valaki a házban az által, mit mondtam, magát sértve érezné; akárki hallotta, vagy olvasta, vagy fogja olvasni az én szavaimat, azt fogja mondani, hogy én becsültem Magyarországnak képviselő házát. – Minek akarnának önök olly bíróságba elegyedni, mellyhez nincs joguk? hagyjuk Magyarországra; nem olly kisszerűen fog az a bűnösök felett ítélni. Ha Magyarország elvész, akkor minden becsületes ember elvész; vagy azon emberek, kik így megszegették a morális kötelezettséget, kénytelenek lesznek futni Magyarországból. Ne sértsék meg tehát önök a képviselőház szentségét, s vezéreltessenek azon érzelemtől: ha egyik vagy másik kerület követet választ, ne szóljanak ellen apró formalitásokért, hanem fogadják el; ekkor eleget tesznek a képviselői kötelességnek és a közvéleménynek.

Vita a parlamentben kialakult pártokról,
a sajtószabadságról és a radikális törekvésekről,
1849 (részletek)²²⁰

*Pálffy János:*²²¹ A sajtószabadságot tisztellem, annnyival inkább, mert a nyilvánosság leghatalmasabb organuma [tényezője] levén, legbiztosabb garantiája a szabadságnak; s engem csak azon kénytelenség, ha működése által hazámat veszélyezve látnám, vinne azon utolsó lépésre, hogy szigorú eszközökhez nyúljak ellene. Szükség tehát vizsgálni, hogy a sajtó mostani eljárása olyan-e, melly hazánk criticus napjaiban szabadságharcunk szent ügyét veszélyezteteti vagy nem? A tisztelt ház méltóztatik megengedni, hogy ha talán szokásom ellen hosszabb találnék lenni ezen tárgy taglalásában, de szükségesnek látom feltüntetni a képviselőház eljárását kezdettől mostanig, hogy kitérjék: valljon megérdemli-e az, hogy saját tagjai is sárral dobálják.

Az 1848-ik évi tavasz éltető melege előtt lehullván a kiváltságok falai, egybegyűlt Magyarországnak legelső képviselő háza azon criticus idő előestéjén, midőn az austriai dynastiának három százados terve egyszerre napfényre kezdett jőni, a magyar nemzet ellen; összegyűlt, hogy a felbujtogatott külön nemzetiségeket megfékezze, s megajánlta a 200 ezer katonát és 42 millió forintot egyhangúlag. Voltak

²²⁰ A képviselőház 1849. április 2-i ülésén Gorove István (1819–1881) interpellációja nyomán vita alakult ki a *Márczius Tizenötödike* (39. sz.) és a *Debreczeni Lapok* március 30-i számaiban megjelent cikkek miatt, amelyek bíralták az országgyűlést, s feloszlását is szóba hozták.

²²¹ *Közlöny*, 72. sz. (1849. április 6.) 261. Pálffy János (1804–1857) az erdélyi országgyűlésen követ, majd udvarhelyszéki képviselő, pénzügyminisztériumi államtitkár.

akkor is, kik vádolván a házat, azt bizalomszavazó háznak nevezték a ministerium iránt. De volt-e akkor ok, bizalmatlannak lenni azon kormány iránt, melyet közbizalom állított vala helyére? De mihelyt erélyesb működésre lőn szükség, midőn Kossuth az események emberévé vált, nem ezen ház karolta-e fel őt, s állította egyes [egységes] akarattal oda, hová meghívta őt a szabadság istene? És azon idő óta, hét hónap lefolyta alatt, volt-e egyetlen alkalom, egy eset, egy határozat, hogy a ház páratlan bizalommal ne támogatta volna őt? Igen, mert felfogván az idő kívánatát, megismerte az idő emberét, s tudván hogy csak egység és egyetértés mentheti meg a hazát, kész volt mindenik tagja e nagy célnak egyéni véleményét feláldozni. (Helyes!) Majd eljött azon idő, midőn a zsarnokhatalom szétkergetni akarta az országgyűlést, azt híven, hogy ő a Status. De azon idő, midőn a status egy ember volt, lejárt XIV. Lajossal.²²² És a képviselő ház, teljes joggal megfordítva, kimondá: Én vagyok [a] státus és nem te! s együtt maradt. (Helyes!) Ez volt első erélyes és leghatározottabb lépése. Jöttek még criticusabb napok, s a körülmények olyanokká váltak, hogy Pestről el kellett vonulni. Ezek szomorú napok voltak, de én ezeknek is örvendek, mert a nemzet erejét, valamint egyesekét a vész edzi meg. És a magyar jelen vésznapjai nagyszerűek. Vívtak ősapáink is dicső csatákat, de azok soha sem a népszabadság harczai voltak, mert a nép a győzelem után megint visszasett a szolgaságba, s a szabadságot csak a kiváltságosok élvezték, midőn most gyümölcse mindnyájunké leend egyenlőleg. (Tetszés!)

Mielőtt Pestről eljöttünk volna, indítványba hozatott az országgyűlésnek ide Debreczenbe áttétele. Voltak vélemények, hogy Pesten kell maradni, s ott várni be az eseményeket. Mások úgy vélekedtek, hogy a kormány maradjon ott utósó perczig, az országgyűlés pedig egy időre függessze fel üléseit. Én ezen utósó véleményben osztoztam, mely néze-

²²² Tévesen XIV. Lajos francia királynak (1643–1715) tulajdonított mondas: „az állam én vagyok”.

tem szerint a hadi munkálatokat nagyon megkönnyítette volna. Nem fogadtatott el, s mi itt vagyunk.

Nem sokára ide jövetelünk után, néhány képviselők, kik addig egy vagy más okbul, ritkán szólaltak fel, eljöttek vélték azon időpontot, midőn véleményeiket kimondani annyival inkább kötelesség, mert nem sokára eljöhet az idő, midőn szüksége lesz a nemzetnek arra, hogy minden képviselő véleménye tisztán álljon előtte. És mi történt? Az, hogy az idők rendkívülisége által elkényeztetett minoritás *magát* vélvén többségben lenni, feljajdult, táblabírói fájdalmában: Az isten szerelméért, párt keletkezett, vége a hazának, polgárháború lesz! (Nevetés!) S lehet-e parliament pártok nélkül? És vannak mi nálunk is; *de legyenek e pártok bármennyire különbözők egymástól modorban, a cél mindeniknél ugyan az, t[udni]. i[llick]. a haza megmentése a zsarnokhatalomtól.* (Tetszés!)

Azonban a feljajdulások a házban és lapokban nem használván, bekövetkeztek a fenyegetések. Volt, ki szemébe mondotta a képviselőnek, hogy verpadra fogja állítani. De azon képviselők, kiket a Habsburgok sem tudtak megijeszteni, még kevesebbé rettennek vissza a száj-hősök fenyegetőzéseire. (Tetszés!) Más eszközökhöz nyúltak tehát, hogy többségre vergődhessenek, s hatalmon maradhassanak: a gyanúsítás és rágalom fegyveréhez; sőt azon merész gondolatra is vetemedtek, miként tanúbizonyságot tesznek arról a Mart. 15-ke és a Debreczeni lapok, sőt egy itt jelenlevő képviselőnek e házban történt nyilatkozata, hogy el kellene oszlatni azon országgyűlést, mellynek addig, míg szükségök volt reá, hízelegtek, s most sárral dobálják, mert azt hiszik, hogy nincs szükségök reá, s mert nem osztja nézeteiket. Én megvallom, hogy hazámra nézve azt tartanám a legnagyobb szerencsétlenségnek, ha az országgyűlés, ezen egyetlen constituált [alkotmányos, legitim] hatalom, s mellyhez a nép bizalommal viseltetik, ketté metszené működését ép akkor, midőn annak Magyarország és a dynastia sorsa felett kell határozni; midőn a szabadságot nemcsak megszereznie kellett véráldozatokkal, hanem azt biztosítani is minden eventualitások [eshetőségek] ellen. (Helyes!)

Azonban a ház többségét ezen kísérlet sem rendítván meg, történtek bujtogatások a hadseregben is, elterjesztván ott azon hazug hírt, miszerint párt keletkezett a képviselők között, melly győzelem után a dynastiával egyezkedni akar – minden áron. Nem tudom, kiket értettek; én magamról nyugodt lélekkel mondhatom el, hogy én nemhogy minden áron, *de semmi áron sem akarok egyezkedni a dynastiával.* (Tetszés.)

Az illyszerű eljárása a sajtónak magát a képviselőházat szennyezi, mert az nem egyébre van czélozva, mint hogy egyesek pellengérre állításával, az egésznek tekintélyét csorbítsák, előkészítvén ekként a kedélyeket, a képviselőház felosztatására. De csalatkozni fognak; mert a parliamentnek hatalmában állván minden, csak az nem: hogy a fiú leány, s a leány fiú legyen, hatalmában álland az is, hogy el ne oszljon, bárminő hatalomszó mondja is azt ki. (Tetszés.)

Minden esetre a sajtó illyetén működését és eljárását annyira botrányosnak tartom, hogy más körülmények között, s ha azon hitben nem élnék, hogy vitéz hadseregünket s józan népünket félre vezetni nem képesek, a vésetörvények azon §-sát kívánnám kezelői ellen használni, melly szól az országgyűlés ellen izgatókról. Azonban nem lévén a túlzás embere, meglegszem azzal, hogy a t[iszte]lt ház a sajtó e tárgyra működését s eljárását jegyzőkönyvileg komolyan rosszalja, s adja által a közvélemény megvetésének azokat, kik az országgyűlés tekintélyét illy botorul lealázni akarják. (Helyes.)

[...]

*Irányi Dániel:*²²³ [...] Én is azok közé tartozom, a kik a ház méltóságát fentartani [...] akarják; de mindenekeelőtt figyelmeztetem a házat arra, hogy önméltóságunk fentartásának legelső teendője az, hogy mi magunk tartsuk fen saját tekintélyünket; s azért én nem fogom követni azon szólókat, kik olly kifejezésekkel éltek – bár vád alatt levők ellen – melyek parlamentbe nem valók. Azt mondják ők, hogy azon cikkeknek szelleme olyan, melly a népet felfogja izgatni az egyetlen constituált souverain hatalom [ti. az országgyű-

²²³ *Közlöny*, 73. sz. (1849. április 7.) 264.

lés] ellen. Én, ha talán kissé élesebb tollal írottaknak találom is azon cikkeket; de határozott izgatást, vagy valódi szándékos megsértést azokból kiolvasni nem tudok. (Csudálkoznak.) Önök hibája urak, hogy ki nem jelölték azon kifejezéseket; ha kijelölték volna, talán én is mást szólanék. (Közbeszólások.) Önök átalában azon cikkeknak szellemét találják izgatónak, tehát tendentia-pert akarnak indítani [...] Tendenciák ráfogása által bűnt találni igen könnyű, de hogy méltányos-e, igazságos-e? az más kérdés. – Meg kell önöknek mondanom, mit tartok én azon cikkek lényegének; úgy tartom, hogy azon cikkeknak lényege nem egyéb, mint azon gondolat: hogy ezen országgyűlés constituante [alkotmányozó gyűlés] nem lehet, ha arra lesz szükség, s hogy ezen országgyűlés sokkal aristocraticusabb szellemű, semhogy az a nép valódi érdekeit felfogni, s azokat megtestesíteni képes legyen. (Felkiáltások.) Én nem fogom azon térre követni a vitát, melyre Pálfi képviselő úr méltóztatott azt vinni, miszerint ő ezen országgyűlésnek érdemeit felsorolva, felmutatni igyekezett más részről a bűnnek nagyságát, mely ezen országgyűlés ellen elkövettetett. Én nem fogom kicsinyíteni ezen országgyűlést, s megvallom, hogy ezen országgyűlésnek meg vannak a nemzet előtt a maga érdemei; de bocsássanak meg nekem önök, mint a kevesebbség egyik tagjának – megvallom, hogy én a többséggel – mert ez természetes, egy véleményen nem lévén, avval megelégedve nem lehetek, s ha ezen mostani parlamentben úgy van a kevesebbségnek a többség ellen, mint a többségnek a kevesebbség ellen kifogása, az a pártok természetéből foly. És midőn valaki talán kissé ingerültebb hangon megmondja véleményit a többség ellen, tehát mikor az ellenpárt ellen szól: akkor önök nem csak sajtópert, hanem úgy hallok, véstörvényt is emlegetnek, mintha nem önök alkották volna azt, és nem emlékeznének vissza, hogy a véstörvény arra van hozva, a ki az országgyűlés határozatai ellen izgat. („Országgyűlés és annak határozatai ellen.”) A véstörvényben az van, hogy alája esik az, a ki az országgyűlés határozatai ellen határozott engedetlenségre izgat. Ha önök képesek azon cikkekből olly bűnt kihozni, mely ezen § alá esik,

akkor megadom magamat, különben ellene mondok. (Közbeszólások.) Vannak önök közt, urak, olyanok, kiket az austriai zsarnok hatalom kereset alá vonandóknak ítél; vegyék elő azon keresetleveleket, olvassák meg azokat, ha nem fognak-e azokban hasonló kitételeket találni, mint voltak azok, melyeket én is hallottam olly férfiaktól, kik akkor felkeltek az austriai zsarnok hatalom ezen tette ellen; s épen ez által nyertek népszerűséget olly kifejezések, melyek rá fogván azt, hogy mikor a nép érdekeiről szól a hazafi, mikor figyelmezteti a hatalmat, hogy korlátot ismerjen, és az alkotmányt ne sértse, rá fogják, hogy ez által zavart előidézni és az alkotmányt magát felforgatni akarta. És önök ezt mondják, mert önöknek gyanúsítani is szabad (rendre utasítások) – – – önök avval gyanúsítják, hogy ő azon cikket azért írta, hogy felforgatván a mostani viszonyokat, a zavarosban halászhasson. (Úgy van. Hosszas zaj. Elnök: – csenget – méltóztassanak a szót kihallgatni.) Ha viszont mi is gyanúsítani akarnánk, a mire feljogosítva lennénk illy gyanúsítások ellenében, mikor önök nem tesznek fel rólunk tiszta hazafiságot, hanem csak magoknak tartják fen a hazafiság monopoliumát, mikor azt hiszik, hogy csak hivatal, hogy csak hatalom után vágyunk, akkor én azt mondom, hogy önök azért törnek ki mi ellenünk, hogy önök jussanak hatalomra; mit mondanak arra önök? (Zaj.) Önök azért akarnak egyes embereket megbuktatni, hogy a párt ereje megfogyván, azon önök annál inkább diadalmaskodhassanak.²²⁴ (Közbeszólások: nincs rá szükségünk.) És önök, a kik ezen cikkeket annál nagyobb figyelemre méltóknak mondják, mert nyomtatásban megjelentek, megfeledeznek arról, hogy a Közlönynek 23 és 24-dik számaiban voltak cikkek,²²⁵ melyek tagadván azt, mit az országgyűlés mondott az áru-

²²⁴ Kazinczy Gábor (1818–1864) „békepárti” képviselő 1849. március 17-én interpellálta Madarász Lászlót (1811–1909), az OHB rendőri ügyekért felelős tagját, a radikálisok egyik vezetőjét a kivégzett Zichy Ödön gróf lefoglalt vagyontárgyainak hűtlen kezelése miatt.

²²⁵ Jókai Mór írásai a *Közlöny* nem hivatalos részében 1849. február 9-én és 10-én.

ló dynastiáról, az áruló Istvánról,²²⁶ melyly dynastia minden rossznak kútfeje a hazában, s meghazudtolva az országgyűlés határozatait, azon dynastiát mentetetni kezdték; – és önök azon czikkek ellen, mellyek a kormány hivatalos lapjában jelentek meg, beérték avval, hogy felszólíttassék a kormány, miként többé illyesmi a lapban meg ne jelenjék; de most, mikor azt nem azon pártnak egyes embere teszi, hanem teszi a mi pártunknak embere, (közbeszólások: „micsoda párt?”) most önök vésztörvényeket emlegetnek. Szabad legyen arra figyelmeztetnem, hogy a többségnek nem mindig volt igazsága, hogy a többség nem mindig fejezte ki a közvéleményt, s hogy önök e kérdésben nem fogják kifejezni a közvéleményt, – azt én hiszem. (Zaj.)

[...]

*Szacsvay Imre:*²²⁷ [...] Kérdelem, valljon miben van a képviselő háznak történeti élete, ha nem a háznak határozataiban? A képviselőház határozataiban él; és a ki e határozatok ellen akar fellépni, maga a határozatok által czáfoltatik meg. Hogy élt e nemzet nagyszerű pillanatokat, és adta a férfias elhatározásnak tagadhatlan jeleit, e képviselőház határozatainak örökké maradó betűi tanúsítják. Ha tehát valaki a történeti igazságot csak hogy egy két cikket firkáljon, meg akarja tagadni, az igazság iránti vonzalmát különösnek találom, de nem osztom. Ha a nemzetnek azon szerencse adatik, mint nekünk, hogy az összes népnek, melly e házon kívül van, és a képviselőknek véleményét és érzeményeit egy olly hatalmas saját érdemeinek babérjai[n] nyugvó egyéniség támogathatja, mint *Kossuth*; ha egy népnek azon szerencse adatik, hogy a legnehezebb körülményekben megbízhat egy férfit, hogy a nemzet akaratát formulázhatja, és a képviselői ház, azon nagyszerű hatalommal, mit egy nemzet bizalma kezébe tett, nem a pártszerű versengésekre, nem a hely s időnélküli, sőt a jövődőről nem is biztosítható czélszerűtlen ta-

²²⁶ István nádor, Habsburg főherceg (1817–1867), 1847-ben választották Magyarország nádorává, 1848. szeptember 23-án elhagyta az országot és lemondott tisztségéről.

²²⁷ *Közlöny*, 73. sz. (1849. április 7.) 264–265. Szacsvay Imre (1818–1849) ügyvéd, Váradolaszi és Újváros képviselője.

nácskozásokra vissza nem élt, hanem közegyetértéssel azon iparkodik, hogy mindaz, mit a szükséghez képest teendőnek a nemzet és képviselő akaratára egy ember ajkának szavaival mond, megtestesítessék, akkor azt mondani, hogy a ház csak gép, csak portéka, melly szavaz, – megengedem, hogy illy embernek mély belátása van, s nagy political bölcsességgel bír; de egyiket sem osztom. – Miután a képviselő háznak és a kormánynak minden gondjai oda vannak fordítva, hogy a védelmi téren semmi hely fel ne adassék, s hogy minden megtétessék, mit a jelen körülmények sürgetnek, s hogy még a jövőre iránti intézkedések czélszerűsége most, midőn a mindenik nap sorsától függő események bizonytalanságai közt vagyunk, vétethessék kérdésbe, midőn a nemzet a védelmi téren így össze tartva áll: ha akkor valaki ez ellen izgat, nevezheti magát hazafinak, de én avval a hazafiság iránt nem vitatkozom, nem azért, mert hazafinak tartom, hanem mert látom, hogy midőn hazafinak mondja magát, haszontalan vesztegetem a szót, hogy meggyőzzem arról, miként ő nem hazafi. (Helyes!)

Ezt előrebocsátván, méltóztassanak megengedni, hogy áttérjek magára az indítványra. A sajtószabadság számtalan sok rosszal jár; de ha a szabadságot akarjuk, a rosszat tűrni kell, mert az emberi ész még nem találta fel az eszközöket, mikkel meghatározza azon korlátokat, mellyek közt akár előlegesen, akár utólagosan a véleményeket bíráló szék elébe vonhassa. Nincs egyéb hátra, mint vagy teljes eltiltás, vagy teljes sajtószabadság. De méltóztassanak megengedni, hogy ezen teljes sajtószabadságot ne úgy értelmezzük, mintha a szabadság levegője olyan volna, mellyben a bűn, mellyben a zűrzavar, a becsület rágalmazása s a gyanúsítás meg élhetne; a szabadság a mint egyes embereknek úgy egész testületnek vádolhatását is megengedi, de megengedi a történeti igazsággal, a vádak egyenes megnevezésével, és nem az alacsony rágalom fegyverével. – Most csak az a kérdés, hogy mikor specíficus megsértését a ház a lapokban fel nem találhatja, ha a ház meggondolja a sajtópernek nehéz következtéseit, hogy maga nem ítélhet, csak elrendelheti az eskütszék által hozandó ítéletet, a nép nevében tanácsos-e ezt tenni?

Azon ember, kit a per fegyverével támadunk meg, a védelemnek azon terére van szorítva, hogy maga iránt a szána-
kozók részvétét gerjeszti fel pártjában nem csak itt, hanem
az egész nemzetben. S felteszem azon esetet, hogy az eskütszék elmarasztalja a vádlottat, még a gondolat maga nincs elfojtva, csak a gondolatnak teste, a kifejezés; a gondolat elment, de nem magával, hanem kíséretében azon védelmi eszméknek, melyeket vádlott saját állásának erősítésére hoz fel; ha pedig azon kedvetlen esetet veszem fel, hogy az eskütszék felmentést mond; – azon hatalom, melly a vád alá vételt rendelte, egyenesen a nép nevében mondott bírói ítéletnél fogva lesz kárhoztatva. És ezen okok azok, melyekért én a sajtóperre soha nem szavazok.

Ha egyes bűntények követtetnek el, ott van a rendes törvény, hajtsák végre az az által szabott ítéletet olly szigorral, mint a köztörvény kívánja. A sajtó nagy hivatással bír, de hogy ezen hivatást teljesíthesse, elveket kell neki fejtegetni, s az ügyek magyarázatára szorítkozni; s ha a sajtó kezelője, nem tudván ügyekről beszélni, [...] az illy sajtó-kezelés első pillanatra magában hordozza saját veszélyét; (helyes) mert a sajtó rossz kezelőjét sújtja maga a sajtónak természete, de sújtja a józanabb ítéletűeknek megvetése is. Mióta nálunk sajtószabadság létezik, tapasztaltuk, hogy minden ember, ki a polgári társaságban magának csak némi becsültetést is kivívott, ezen haszontalan lapokba csak akkor írt, ha becsülete megtámadtatott. Ez magának a sajtónak büntetése. De lehetett még tapasztalni annyit, hogy a nép véleményében a Martius tizenötödik [sic.] lapnak halála meg van írva; a Debreczeni lapok pedig semmire sem bírtak vergődni, mert még ezen első kelléket sem tudta sajátjává tenni, hogy a nép megérthesse. (Tetszés.) Ezeknélfogva a sajtói visszaélések ellen én a szert magában a sajtóban találván, engemet, mint képviselőt a sajtónak illyes, bármi határtalan kihágásai egy szikrát sem indítanak meg, mert nekem a becsületről azon fogalmam van, hogy ha sikerül is egy embernek egy napig valaki véleményét az én jó tettem iránt megingadoztatni, két nap múlva megmutatom, hogy hazudott, és neki többé hitele nincsen. Ha a sajtó részéről részletes kihágások történ-

nek, a kormánytól igen is megvárom, hogy a törvények értelmében intézkedjék; a múltra nézve is kívántam volna, és kívánom most is, hogyha a sajtó valamely magyarázó nézeteket fejteget, melyek a véleményeket a közdolgok iránt megteveszthetnék, akkor a kormány lap teljesítse egyik hivatását, t[udni]. i[llik]. védelmezze azon testület nézeteit, melynek érdekében dolgozik, s mely az ország közdolgait viszi. (Helyes!) – Méltóztassanak nekem egy kérdést engedni. Én a democratát a hatalomban mérlegelem legelőször. Elmúltak már azon idők, mikor valakinek magát nép embérének kellett nevezni, mert ezen megnevezés denunciatio [fenyegetés] volt a hatalomnál; ma már a hatalom a népnél van. Ma nem elég azt mondani, hogy népszerű, hogy hazafi vagyok; s ha azt kérdik, mutass elő tetteket, nem elég azt mondani, hogy cifra beszédek tartottam, hogy a martiusi revolutiot [forradalmat] én idéztem elő. Ezek éretlen beszédek, még nem alapjai a hazafiságnak. (Helyes.) Ha valaki a democratiát abba helyezteti, hogy saját elveit sokszor megtagadja, mikor tudniillik a hatalom kezelésére lépett; ha valaki a nép filléreinek gazdálkodását sürgeti, s mikor arra módja van, nem gazdálkodik, (tetszés) nevezheti magát nép embereinek, de midőn a beszélő embert meghazudtolja a cselekvő ember, senki mást ne okoljon mint magát, ha a nagy és üres szavak a józan véleményt többé meg nem téveszthetik. Én a democratától különösen megvárom, hogy a democratiát ott keresse a hol van, az egész népnél, annak minden tagjainál; s ne higye senki, hogy azért mert szerencséje jutott apja szorgalma után iskolákat járhatni, s egy két könyvtárt módjában volt átforgatni, ne higye, hogy a judi[c]ium [döntés] kizárólag az ő fejébe, mint valami monopolizált raktárba szorult; ne higye egyetlen egy democrata sem, hogy Magyarország népe Pesten, még pedig Pesten is, egy szerencsétlen megtévedésével az ítéletnek talán csak utzai zavarók, s élheterlen lézengők tömegében van. (Tetszés.) A nép érdekeit a nép maga kezeli, és ha nem az igazság láng szavával kezeltetnek, hanem a hatalomra vágyás érdekétől vezetve rendeztetnek, akkor igenis megtörténik az, hogy a nemzet akár anarchiába süllyed, akár önkény alá esik, a martius óta

kivívott jogok nem a nemzet javára lesznek, hanem a határtalan hatalom érdekében történtek. (Helyeslés.) Egy igazi democratának kötelessége a polgári társaság minden jogait védelmezni, kötelessége legfőképpen az, hogy ha a törvényhozásnak, mely a nép akaratának kifejezésére hivatva van, a rá nehezedett körülmények nem engedék is meg azt, hogy háború idején intézzon el olly dolgokat, melyek háború utánra valók, kötelessége a zavargókat s az e miatt békétlenkedőket lecsillapítani, kötelessége a nép kérdezősködő embereit felvilágosítani, hogy ez és ez miért nem történt meg, hogy nem azért nem, mert öltönyös embereket választott; de a mi, mikint állíttatott, nem is igaz, mert hogy a felvett tárgyak félben maradtak, annak oka az, hogy az ellenség reánk rohant, – és a történet ezen igazságát tagadni, nem mutat democratái hajlamra, hanem egészen másra, mit nem irántuki, hanem a ház iránti tiszteletből nem nevezek meg. (Tetszés.) Én uraim látom, hogy az illy democraták képesek lesznek egy kis szellőcskét támasztani, mely a tengernek, a népnek egy két habját talán ingadozásba hozza, de ők dülő fergetegek nem lesznek soha; csak mi vigyázzunk, és ne engedjük, hogy azon egy két hasonló nézet, mely itt körülötünk dong, a nép kebelébe is magának utat kapjon, mert igen is akkor feltámad a fergeteg, mely elsodor ugyan bennünket, de elsodorja őket is. (Köztetszés.) Nem kell megengedni a fergeteg keletkezését. Ha már annyi vért adtunk, – mert higyjék meg ezen urak, hallgatnak azon emberek, kiknek testvéreik és fiaik a szabadságért elvérzettek, mert azok hazafisága meg van írva a szívek fájdalmában, meg van írva a történetben, – ne tegyük üres hetvenkedések s aljas zavargások martalékává a hazafiság szent érzetét. (Növekvő tetszés.) Ha bajunk van, támadjuk meg a nézetet, a személyt nyíltan s egyenesen megnevezve, de az alacsony gyanúsítás és rágalmazás fegyverét hagyjuk el, őket e zavaros térre lépni engednünk nem lehet; nekünk a szabadság fényét, mely a fegyverek fényét is felül múlja, egyes vélemények köde miatt elborítani engedni nem szabad (helyes). Teljesítsük a hazafiság szent kötelességét; az illy democratákat pedig eresszük a vészes úton, mellyen elindultak. (Kaczaj.) – Én itt

úgy állok, mint képviselője a magyar népnek; állásomra sohasem hivatkoztam, de hivatkozom most, és ezen állásról, nevében a népnek, melyet képviselek, irántuk mint igen kicsinyek iránt, minden intézkedést szükségtelennek tartok. Ha éretlenség, ügyetlenség vagy magávoli számot nem vetés oka illy tetteknek, hozom rájuk a szánakozás mosolyát; ha pedig megfontolt, előre számított zűr zavart okozni akarás volt az indító ok, mert ez nagyobb ellensége a szabadságnak az önkénynél – akkor hozom nekik azon utálatot, melyet egy polgár hozni tartozik a hazaárulónak. (Éljenzés; taps; köztetszés.)

27.
[Hunfalvy Pál]
Országolás és kormányzás, 1849²²⁸

E lapoké az érdem: hogy államtani tárgyakról beszélni kezdtek, mintha bizonyos emberek szerint „*rendes időben*” él-nénk. [...]

Ideiglenes kormányt akarunk alakítani. De az ideiglenes kormány is, ha élni akar, s az idő rendkívüliségének megfelelni, úgy alakuljon, mintha évezredekre számítana. Mert a rendkívüli idő kiváltkép rendet követel, s az ideiglenes kormány nem belső tarthat[at]lanságban áll, mely nem érde-mes, hogy hosszú időig tartson, hanem abban, hogy formá-ját meg nem tarthatónak mondjuk ki mindjárt alkotásakor.

Ideiglenes kormány képzete alatt némellyek talán dicta-turát értenek. [...]

Lehet-e nálunk dictatura? Katona dictatura nem lehet, mert Kossuth és az országgyűlés vannak; Kossuth nem lehet dictator, mert – nem Kossuthnak mindnyájunk előtt ismeretes jelleme – hanem általában [az] *emberi természet* nem engedi, hogy valaki országos egyetemiség magasaiból és fé-nyéből club-nak kormos odúiba vagy utóra szemetébe hajol-jon. *Nálunk csak rendes kormány lehetséges*, akár legyen az ideiglenes, akár örökkévaló. [...]

Bár mennyire vagyunk is azon, hogy az április 14-kei ha-tározatok szerint, csak ideiglenes kormányt és állami idomot alakítsunk; annak mind a mellett olyannak kell lenni, mint-ha jobbat nem tudnánk és nem is fognánk kívánni. Ideigle-

²²⁸ *Esti Lapok*, 58. sz. (1849. május 1.)

niség benne csak a név legyen, és rossz, mit a teendő saját tapasztalás jobbal cserélend ki.

A népfelség és a kormány felelősége a politicában két olyan követelés, minő az erkölcsi világban isten és halhatatlanság. Tagadd el ezeket, s cselekedjél is következetesen mintha isten nem volna, s az emberi lélek csak pára – s az emberi élet egy feneketlen örvény, melly mindent elnyel, s az emberi értelmiség és öntudat a legnagyobb ostor. Tagadd el a népfelséget és a kormány felelőségét, s cselekedjél is következetesen, mintha a nép csak a hatalom kedvéért volna, – s az emberi természet, milly munkaosztásnál és közlekedésnél fogva bír csak fejlődni és teljessé, magát biztosíthatóvá lenni, a legnagyobb ellenmondás, az állam pedig nem fejlesztő, hanem igázó intézet.

S mégis, ha igen anyagilag akarod az istenséget megfogni, nem istent, hanem czudar bálványt állítasz magad elébe; nem a tökélyt, hanem tenmagadat imádod. Pedig a bálványhit alkalmasint nem kevesebb rosszat szült, mint a teljes hitetlenség.

Ha igen anyagilag, mondhatnám számszerint, akarod a népfelséget megfogni, és létesíteni, nem a népet magát, azon dicső, azon nagy, azon igen sokat magában foglaló egyetemiséget állítod felség gyanánt magad elibe, hanem töredéket, melly bármennyi töredékhez adva is egyetemiséget, a szent népet mégsem tesz; hanem tesz csak romboló szenvedélyt, mellyet Plato²²⁹ állatnak nevezi, valamint azon szenvedélyre speculáló politikusokat medvetánczoltatóknak nevezi.

S ki mutathat fel halhatatlanságot a természetben? Mégis ki nem cselekszik, vagy nem óhajt cselekedni úgy mintha halhatatlan volna?

Mi valósággal bír a kormány felelősége? Avagy csak egy eltiport boldogságot építhet-e újra fel a legjobban ki alkotmányozott felelőség? Mégis micsoda politikai bűn volna a nem felelősség!

²²⁹ Platón (Kr. e. 427–347), ókori görög filozófus.

Uraim! A minisztérium semmi hosszú szóbeli programmal nem lép fel, nem lép fel pedig részint azért, mert a miniszterek mindnyájan jelen nincsenek; nem másodszor azért, mert nem akar mondani sem sokat, sem keveset.

Programul szolgáljon az, hogy a minisztériumot a kormányzóelnök alakította, ki bírja a nemzet, bírja a Ház, s bírja a hadsereg bizalmát. Programul szolgáljon az, hogy az országgyűlésbe csaknem mindnyájan az élet és cselekvés teréről léptünk be, hol alkalmunk volt elveinket nemcsak bevallani, hanem kérelhet[et]len szigorral gyakorolni is, nem a körülmények gyáva mérlegezése, hanem a haza megmentésének szüksége szerint. (Tetszés. Éljenzés.) Programul szolgáljon végre, az elveket illetőleg, múltunk a jövőre nézve.

Mi nem igénylünk magunknak oly erőt, hogy az országos káoszból, melybe a háború sodort, egy rendezett világot teremtsünk. Mi nem hisszük, hogy ennek ideje megérkezett; mi csak azt hisszük, hogy nincs a haza megmentésének műve bevégezve, és ha a haza szent területének földéről az utolsó ellenség is ki lenne irtva, hátra volna még megállapítani Európához viszonyunkat, miután az április 14-ki határozat a dinasztia s ország közti kérdést európai kérdéssé tette. Ellenben igyekezetünk van, s elhatározott akaratunk van, a hazát megmenteni; a munka eredményének biztosítékát önök támogatásában szemléljük.

²³⁰ *Közlöny*, 95. sz. (1849. május 3.) 351.

Hármat azonban szükségesnek látunk nyilvánítani. Először: a minisztérium *magát forradalmi kormánynak vallja be.* (Zajosan kitörő tetszés. Tapsolás.) Éppen azért nem irtózik semmi eszköztől, mi a haza megmentésére megkívántatik, semmitől, saját felelőssége alatt. (Éljenzés!) Amint a béke helyreáll, megszűnik forradalmi kormány lenni; mert rendkívüli szabályokhoz végszükség nélkül nyúlni polgári bűn volna. (Helyeslés.) Másodszor: *a minisztérium magát respublikai irányúnak vallja;* (határtalan tetszés, éljenzés s tapsolás.) Minden törekvésnek ellene lesz, mi a monarchiára visszavezethetne; de ellene lesz minden respublikának is, mely a községi rendszer, családi élet s munkabiztosságon túl, a tulajdonjogok s ennek rovására alkottatnék. (Helyes). Oly respublikát akar – ha isten megsegít –, mely inkább boldogítson, mint fényljék. Harmadszor: *a minisztérium magát demokratai irányúnak vallja.* (Zajos tetszés.) Demokratai értelemben kíván és fog minden törvényeket formuláztatni. A népfelségnek elvét minden, *de minden* következményeiben elfogadja. (Hosszan tartó éljenzés.) A népszabadság *rovására*, mely minden hatalomnak örök kútfeje, [sen]kinek nem ad kezébe túlhatalmat, amennyiben azt meggátolhatja; és ha a kormányzó és országgyűlés közti helyzetből ilyesmit venne észre: el fogja hagyni helyét; s ha szükség, az országgyűlést, ha szükség, a kormányzót, és ha szükség, a nemzetet fogja fölbreszteni. (Tetszés, helyeslés.)

Ezen alapelvek nyomán indulva, nem kérünk bizalmat, mert a bizalomnak *önként* kell származni; de ha a Ház bennünket bizalmával megajándékoz: tisztelettel, hódolattal elfogadjuk; kijelentvén, hogy mi csak a nemzet s Ház akarata szerint tudunk s remélünk kormányozhatni; de kijelentvén egyszersmind azt is, hogy csak oly háznak kívánunk végrehajtó hatalma lenni, mely ház a demokrácia tiszta alapjaira rakja le határozatait. (Zajosan kitörő tetszés, a képviselők majdnem mindnyájan helybenhagyásukat felállással kijelentik. Minden oldalról hosszan tartó éljenzés.)